

ГЕОГРАФСКО ДРУШТВО РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
GEOGRAPHIC SOCIETY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

UDK 911

YU ISSN....0354-9240

ГЛАСНИК

HERALD

СВЕЧКА 5

VOLUME V

БАЊА ЛУКА 2000.

BANJA LUKA 2000.

ГЕОГРАФСКО ДРУШТВО РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
БАЊА ЛУКА, Др М. СТОЈАНОВИЋА 2

Уређивачки одбор

Др Милош Ђеловитић, Др Рајко Гњато, Др Ђуро Марић,
Др Здравко Маријанац, Др Милош Мишковић

Уредник

Едитор

Др Милош Ђеловитић

Технички уредник

Др Рајко Гњато

Штампа

ОДЛП "Глас српски"

Издавач

Географско друштво Републике Српске
Бања Лука, др М. Стојановића 2
Телефон (078) 49-142

Publisher

Geographic Society of the Republic of Srpska
Banja Luka, dr M. Stojanovića 2
Tel. (078) 49-142

Овај број часописа објављен је уз финансијску помоћ
Министарства науке и културе у Влади РС.

Решењем Министарства образовања, науке и културе бр. 03-108/96.
од 09. 04. 1996. године, а на основу чл. 17. став 1, тачке 9. Закона о порезу
на промет Републике Српске, ослобађа се пореза и акциза

САДРЖАЈ - CONTENT

Страна - Page

ЧЛАНЦИ - ARTICLES

P. ГЊАТО:	Др МИЛОШ БЈЕЛОВИТИЋ	
	- Поводом, 75. година живота и рада -	5
R. GNJATO:	Dr MILOŠ BJELOVITIĆ - Marking the 75 year of life and work...	7
D. MARIĆ:	EKONOMSKOGEOGRAFSKA ANALIZA PRIVREDNIH DJELATNOSTI I AKTIVNOG STANOVNIŠTVA U REPUBLICI SRPSKOJ.....	27
D. MARIĆ:	ECONOMIC-GEOGRAPHIC ANALISE OF ECONOMIC ACTIVITIES AND ACTIVE POPULATION IN REPUBLIC OF SRPSKA.....	27
P. РАКИТА:	СТОЧАРСКА НАСЕЉА НА ПЛАНИНИ ВИТОРОГИ У ЊЕНОЈ ПОДГОРИНИ -	41
R. RAKITA:	THE CATTLE-BREEDING COLONIES ON THE MOUNTAIN VITOROGA AND ITS PODGORA	41
P. ГЊАТО M. ГАЈИЋ:	ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ И МОГУЋНОСТИ РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ ГЕОПРОСТОРА ЗАПАДНИХ СРПСКИХ ЗЕМАЉА У ПОТЕНЦИЈАЛНИ МОДЕЛ ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ	55
R. GNJATO M. ГАЈИЋ:	GEOPOLITICAL ASPECTS OF THE REVITALIZATION OF THE GEOSPACE OF WESTERN SERBIAN COUNTRIES AND POTENTIAL MODELS OF TERRITORIAL ORGANIZATION	68
M. ГРЧИЋ:	ПЕРЦЕПЦИЈА ГЕОПОЛИТИЧКОГ ПОЛОЖАЈА СРБИЈЕ ИЗМЕЂУ МИТОВА И РЕАЛНОСТИ.....	71
M. GRČIĆ:	PERCEPTION OF GEOGRAPHICAL POSITION OF SERBIA BETWEEN TRADITIONAL, MYTHS AND CONTEMPORARY REALITY.....	81
D. ТОШИЋ:	ГРАДСКИ ЦЕНТРИ - ФАКТОРИ РЕГИОНАЛНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ СРБИЈЕ	83
D. TOŠIĆ:	URBAN CENTERS - FACTORS OF REGIONAL INTEGRATION OF SERBIA	95

МАЊИ ПРИЛОЗИ - SUPPLEMENTS

M. ЈОКАНОВИЋ:	ЛИК НАСТАВНИКА ГЕОГРАФИЈЕ У РЕФОРМИСАНОЈ ШКОЛИ	97
M. СТОЈАНОВИЋ:	НАСИЛНА ГЛОБАЛИЗАЦИЈА - УТОПИЈСКИ САН О СЛОБОДИ И ПРАВДИ ЗА СРПСКИ НАРОД	109
M. БУБАЛО, Ј. ПЛАВИЋА:	ИЗБЕГЛИЦЕ ИЗ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ У ВОЈВОДИНИ.....	115
S. ĐORDIĆ:	AKTUELNA PITANJA GLOBALNOG PRIVREDNOG RAZVOJA I REPUBLIKA SRPSKA.....	125
N. RADUŠKI:	PROBLEM IZBEGLIŠTVA U SRBIJI KAO SPECIFIČAN VID MIGRACIJA STANOVNIŠTVA I MOGUĆA REŠENJA.....	133
M. RAŠEVIĆ:	TRI PITANJA POPULACIONE POLITIKE.....	139

М. ЖИВКОВИЋ-МАНДИЋ: НЕКА ОБИЉЕЖЈА НАСЕЉА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ	147
--	-----

ОЦЕНА - ESTIMATION

МИЛОШ БЛЕЛОВИТИЋ: СТАРЕ ПЛАВНИЦЕ Географска студија села поред Беловара. Географско друштво Републике Српске. Посебна издања, књ. 5, Бања Лука 1999. Стр. 1-180 (Раде Ракита).....	157
---	-----

ПРЕГЛЕД ГЕОГРАФСКЕ ЛИТЕРАТУРЕ - REVIEW

Д. М. НИКИЋ: ГЛАМОЧ. Насеља и становништво. Географско друштво БиХ Сарајево 1989. Посебна издања, књ. VII, Титов Дрвар. Стр. 1-330 (Раде Ракита).....	161
Ђ. МАРИЋ - М. ГРЧИЋ - Р. ГЊАТО: ГЕОГРАФИЈА за шести разред основне школе (Миленко Живковић).....	163
М. ЂЕРКОВИЋ: ПАЛЕ И ПАЉАНИ - Природа и људи. (Раде Ракита)....	165
М. БЛЕЛОВИТИЋ: СТАРЕ ПЛАВНИЦЕ. Географска студија села поред Беловара. Бања Лука 1999 (Душан Дрљача)	167
Р. ДАВИДОВИЋ: РЕГИОНАЛНА ГЕОГРАФИЈА, ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЕВРОПЕ. Нови Сад 1999 (М. Беловитић)	170
З. Д. МАРИЈАНАЦ: РАЗВИТАК СТАНОВНИШТВА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1850-1991. године. Матица српска РС. Бања Лука 2000 (А. Ивков).....	172
РАДОВИ. Филозофски факултет универзитета у Бањој Луци. I, 1. Бања Лука, 1998 (Милош Беловитић)	173
Р. ЛАЗАРЕВИЋ: КЛИЗИШТА (Радислав Тошић)	174
ГРАДИШКИ ЗВОРНИК II. Градишча 2000 (Миленко Живковић).....	175

ГЕОГРАФСКА ХРОНИКА И БИЉЕШКЕ - INFORMATION

П. ВУКАДИН: IN MEMORIAM ПРОФЕСОР БЛАГОЈЕ ВУКОВИЋ (1930-1992)	177
---	-----

ВИЈЕСТИ СА ОДСЛЕКА ЗА ГЕОГРАФИЈУ

Д. МАРИНКОВИЋ: ТЕРЕНСКА НАСТАВА у школској 1999/2000. години.....	179
СПИСАК ДИПЛОМИРАНИХ СТУДЕНАТА ГЕОГРАФИЈЕ ШКОЛСКЕ 1999/2000. ГОДИНЕ.....	181
СПИСАК МАГИСТРАНАТА И ЈИХОВИХ ОДБРАЊЕНИХ МАГИСТАРСКИХ ТЕЗА	182
СПИСАК НАСТАВНИКА ГЕОГРАФИЈЕ КОЈИ СУ ПОЛОЖИЛИ СТРУЧНИ ИСПИТ НА ПМФ БАЊА ЛУКА У ШКОЛСКОЈ 1999/2000. ГОДИНИ	183
М. БЛЕЛОВИТИЋ: О РАДУ ПОСТДИПЛОМСКОГ СТУДИЈА	184
М. ЖИВКОВИЋ: ДОБИТНИЦИ НАГРАДЕ ИЗ ФОНДА ПРОФЕСОРА МИЛЕНКА С. ФИЛИПОВИЋА	185
СПИСАК РЕЦЕНЗЕНАТА ПЕТЕ СВЕСКЕ ГЛАСНИКА ГДРС.....	187

ГЛАСНИК ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
HERALD OF THE GEOGRAPHIC SOCIETY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

ГОДИНА 2000.
YEAR 2000.

Свеска 5
Volume 5

UDK: 911.3:32(497.1)"1991/1995"

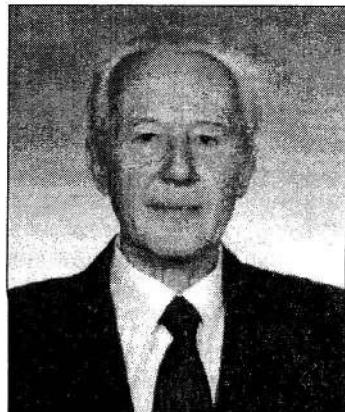
Рајко ГЊАТО*

Др МИЛОШ БЈЕЛОВИТИЋ
Поводом 75. година живота и рада

Др Милош Бјеловитић рођен је 24. маја 1925. године у Старим Плавницама, поред Бјеловара, на крајњем западу српског етничког и историјског простора.

Основну школу и пет разреда гимназије завршио је у Бјеловару. Као омладинац, 1943. године, ступа у редове НОВ Југославије. За учешће у рату одликован је Медаљом за храброст (Београд, 15.3.1963) и Орденом заслуга за народ са сребрном звијездом (Београд, 15.5.1949).

Средњу школу - гимназију завршава у Загребу 1948. године. Студије географије завршава 1955. године на Географском одјелу Природословно-математичког факултета у Загребу. Радну каријеру започиње у Mostaru, у својству професора географије у гимназији, где ради до 1957. године кад је изабран за асистента на Катедри за географију Филозофског факултета у Сарајеву. Од 1960. године ради као предавач на Одсјеку за географију Природноматематичког факултета у Сарајеву. Докторску дисертацију "Зеница и њена околина - економске географске студије" одбранио је 1965. године. У звање доцента на Одсјеку за географију ПМФ-а у Сарајеву, за предмет Привредна географија изабран је 1965. године, у звање ванредног професора изабран је 1973. а у звање редовног професора 1979. године. Током радне каријере на Универзитету у Сарајеву, поред предмета Општа привредна географија, предавано је Политичку географију и Регионалну географију Европе и СССР-а, предмете за које је имао највиша изборна звања. У складу са наставном активношћу, научни интерес професора Бјеловитића био је и остао у домену привредне географије, географије становништва, политичке и регионалне географије. Из ових области објавио је преко 400 библиографских јединица: четири књиге, преко тридесет научних радова, неколико стотина

* Др. ванредни професор. Природноматематички факултет. 78000 Бања Лука, др М. Стојановића 2.

стручних и научно-популарних радова, више истраживачких пројектата, бројне приказе, осврте, хронике и друго.

Преко четири деценије плодног научноистраживачког и веома успешног наставног рада професора М. Ђеловитића пратила је и још увијек прати пуну ангажованост у раду географских друштава, најприје Географског друштва Хрватске, затим Географског друштва Босне и Херцеговине, Српског географског друштва (члан од 1957), Савеза географских друштава Југославије, и напокон, од 1992. године, максимална ангажованост и непроцјењив допринос у оснивању (1993) и раду Географског друштва Републике Српске.

Професор Ђеловитић оставил је неизbrisiv траг у раду Географског друштва Босне и Херцеговине. Најбоље године живота и стваралаштва подредио је афирмацији Друштва, географије и географа. Већ 1959. године изабран је за секретара ГД БиХ, а за предсједника 1964. године. До одласка у пензију (1990) био је укупно предсједник 14 година. Пред одласак у пензију, у знак поштовања и захвалности за непроцјењив допринос раду Друштва, изабран је за почасног предсједника ГД БиХ, без ограничења мандата.

Посебан допринос раду ГД БиХ професор Ђеловитић остварио је у оквиру издавачке дјелатности. Покретач је и уредник часописа "Библиотека географија у школи" (1959). Уредио је 6 књига посебних издања ГД БиХ (1964-1991). Главни уредник часописа "Географски преглед" био је у два мандата (1974-1982), кад је уредио 8 бројева. Као директор Географског института, у својству одговорног истраживача, са још 16 аутора, извео је пројекат "Географија Босне и Херцеговине" (1973-1976).

У периоду 1968-1972. године професор Ђеловитић вршио је функцију предсједника СГД Југославије и био један од организатора Деветог конгреса географа Југославије, одржаног 1972. године у Босни и Херцеговини.

Уз бројне обавезе у ГД БиХ, професор Ђеловитић је са истим жаром радио и са студентима додипломског и постдипломског студија. Био је водитељ Трећег степена наставе на Одсјеку за географију. Извео је бројне генерације професора географије, био ментор у изради на десетине дипломских радова, члан у одбрани преко 360 дипломских радова, члан комисије за одбрану великог броја магистарских и више од десет докторских теза. Велике заслуге професора Ђеловитића су у стварању кадрова Одсјека за географију ПМФ-у Сарајеву. Пресудно је утицао на подмлађивање наставног кадра и његов одабир, што се односи и на писца ових редова. Такође, проф. Ђеловитић је са успјехом обављао функцију шефа Одсјека за географију у два мандата (1970-1972. и 1985-1987).

Генерације студената, наставника и професора географије памте бројне семинаре у земљи и иностранству (од Египта до Шпаније, Балтика, Шри Ланке и Индије) у организацији и под стручном вођством професора Ђеловитића. За укупан рад на Факултету одликован је Орденом рада са златним вијенцем (1978). Поред већ наведених одликовања и признања, професор Ђеловитић добитник је Повеље музеја града Зенице (Зеница, 12.4. 1977), Плакете Универзитета у Сарајеву, за 25 година успешног рада (Сарајево, 1984), Медаље "Јован Цвијић" (Београд, 21.1.1994). За дугогодишње чланство и рад у Српском географском друштву награђен је избором за Почасног члана Друштва (Београд, 27.1.1982).

Грађански рат на простору бивше Босне и Херцеговине затиче професора Ђеловитића у Сарајеву, где проводи осам тешких ратних мјесеци. Успијева изићи из сарајевског пакла, стиже у Београд а затим се упућује у Републику Српску у Бању Луку. За разлику од неких млађих колега који беже од вртлога рата и неизвјесности, тражећи мир и уточиште од Хоргоша до Драгаша, професор Ђеловитић ставља се на располагање свом народу и младој држави Републици Српској. Са пуним еланом универзитетског наставника који започиње каријеру, преузима обавезе у настави на тадашњој Педагошкој академији, помаже, као што је већ истакнуто, у оснивању Географског друштва Републике Српске, оснивања Филозофског а затим и Природноматематичког факултета у Бањој Луци, учествује у раду научних скупова посвећених актуелним проблемима Републике Српске и српског народа у цјелини, са запаженим рефератима.

Професор Милош Ђеловитић поставио је темељ издавачкој дјелатности ГД РС. Идејни је творац и покретач научног часописа "Гласник" (Herald). Главни је уредник свих досадашњих 5 бројева. Од првог дана, стручним и научно-популарним прилозима, помаже издавање научно-популарног часописа "Српске земље и свет". Веома брзо, по оснивању Природноматематичког факултета у Бањој Луци, покреће идеју отварања трећег степена географије - регионални смјер и преузима улогу водитеља, на којој се и данас налази. Несебично помаже свим студентима географије у савлађивању наставних па и животних проблема. У то су се увјерили бројни студенти - избјеглице из свих дијелова претходне Југославије. Наравно, посебан ангажман професора Ђеловитића усмјерен је према полазницима трећег степена. Преузео је улогу ментора и са успјехом, у протеклом периоду, извео два магистранта.

Остаје ми пријатна дужност да драгом професору др Милошу Ђеловитићу пожелим добро здравље, дуг живот и остварење свих жеља.

SUMMARY

Prof. Dr Miloš Bjelovitić

75th anniversary of his life and work

Prof. Dr Miloš Bjelovitić was born on May 24th 1925 in Stare Plavnice (Bjelovar). He graduated from the Department of Geography at the Faculty of Sciences in Zagreb in 1955. He was appointed assistant at the Faculty of Sciences, University of Sarajevo in 1957. He took his PhD in geographical sciences in 1965 having defended his doctoral thesis "Zenica and its environment - a study in economical geography". He was giving a course in economical geography as an assistant professor in 1965, became an associate professor in 1973 and full professor in 1979. So far, he has published 27 scientific papers, 163 professional articles and 5 textbooks. The Serbian Geographical Society decorated him with the "Jovan Cvijić" medal for his extraordinary achievements in the field of geography and promotion of the geographical science and teaching.

Professor Bjelovitic has been living in Banja Luka since 1993. He is editor-in-chief of the Herald of the Geographic Society of the Republic of Srpska (1996-2000) and he was running a graduate course in the field of regional geography (Europe and Asia).

Проф. др МИЛОШ БЈЕЛОВИТИЋ
БИБЛИОГРАФИЈА (1955-2000)

Кратице у библиографији

GH - Geografski horizont

GG - Geografski glasnik

GP - Geografski pregled

MZ - Mozaik znanja

EJ - Enciklopedija Jugoslavije

GD BiH - Geografsko društvo BiH

GL - Geografski list

GY - Geographica Jugoslavica

ГСГД - Гласник српског географског друштва

ГГДРС - Гласник Географског друштва Републике Српске

СЗС - Српске земље и свет - свет

I КЊИГЕ, МОНОГРАФИЈЕ, УЏБЕНИЦИ, ПУБЛИЦИСТИКА

1. ZENICA I NJENA OKOLINA. Ekonomskogeografska studija. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. DJELA, knjiga XXXI, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 18. Sarajevo 1968, 1-215.
2. PROMJENE U PROSTORNOM RASPOREDU STANOVNIŠTVA SREDNJO-BOSANSKE REGIJE, GP, XIV-XV, Sarajevo 1973, 5-56. Monografija.
3. Koautori: Teufik Hodžić, Dervo Vajzović i Đuro Marić: GEOGRAFIJA - ZEMLJOPIS. Udžbenik za 8. razred osnovne škole. 1. izdanje, "Svjetlost", Sarajevo 1991, 1-231 (MB tekst, 85-144).
4. Isti autori. GEOGRAFIJA - ZEMLJOPIS, RADNA BILJEŽNICA UZ UDŽBENIK ZA 8. RAZRED OSNOVNE ŠKOLE." Svjetlost", Sarajevo 1991, 1-116. (MB tekst, 46-77).
5. СТАРЕ ПЛАВНИЦЕ Географска студија села поред Беловара. Географско друштво Републике Српске, Посебна издања, књига 5. Бања Лука 1999, 1-180.
6. ПАРТИЗАНСКОМ БИЛОГОРОМ Ратни дневник 1943-1945. година. СУБНОР Републике Српске. Бања Лука 2000. 1-283. Публицистика.

II НАУЧНИ РАДОВИ

1. ROVIŠĆE - Primjer razvitka agramnog pejzaža i naselja. GG, XIX, Zagreb, 1957, 157-170.
2. DUHAN U HERCEGOVINI. GP, II, Sarajevo 1958, 99-116.
3. ŽIVOT I RAD PROF. dr MILENKA S. FILIPOVIĆA - Povodom šezdesetogodišnjice života. Koautorstvo sa: M. Gluščevih, N. Hadžidedić i J. Trifunovski, GP, VI, Sarajevo 1962, 13-24.
4. ZENICA I OKOLINA. Radovi Zeničkog muzeja, I, Zenica 1970, 20-27.
5. STARE PLAVNICE - PRIMJER TRANSFORMACIJE SEOSKOG NASELJA I STANOVNIŠTVA, ЗБОРНИК НА ЈУГОСЛОВЕНСКИОТ симпозиум за

- проблемите на селските населби и земјоделското производство. Мај 1972, Охрид, Скопје 1972, 87-97.
6. POLITIČKOGEOGRAFSKA PROBLEMATIKA SAVREMENE AFRIKE. GP XIV-XV, Sarajevo 1973, 103-115.
 7. O SEZONSKIM KRETANJIMA BOSANSKIH OVČARA U HRVATSKU. GP XVI-XVII, Sarajevo 1973, 103-115.
 8. GEOGRAFSKI ASPEKT SOCIJALNO-EKONOMSKOG RAZVOJA BOSNE I HERCEGOVINE POSLIJE II SVJETSKOG RATA - Zbornik X jubilarnog kongresa geografa Jugoslavije, Beograd 1977, 93-96.
 9. TRIDESET GODINA GEOGRAFSKOG DRUŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE (1947-1977) GP XXI. Sarajevo 1977, 5-16.
 10. XXIII MEĐUNARODNI GEOGRAFSKI KONGRES (Moskva 1976). GP XXI. Sarajevo 1977, 17-21.
 11. PREGLED RAZVOJA GEOGRAFSKE NAUKE U BOSNI I HERCEGOVINI. Geographica Yugoslavica.
 12. SARAJEVSKO-ZENIČKA INDUSTRIJSKA REGIJA I SOCIJALISTIČKOJ INDUSTRIJALIZACIJI. Geographica Slovenica 10, Ljubljana 1980, 285-288.
 13. RAZVOJ INDUSTRIJALIZACIJE U BOSNI I HERCEGOVINI, Geographica Yugoslavica 2. Titograd 1980, 133-139.
 14. БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА У ЕНЕРГЕТИЦИЈИ ЈУГОСЛАВИЈЕ. Зборник XI конгреса географа СФРЈ (Будва 1981) Титоград 1983, 206-209.
 15. NEKI GEOGRAFSKI ASPEKTI SVJETSKE ENERGETIKE. GP 25. Sarajevo 1981, 105-124.
 16. СОЦИЈАЛИСТИЧЕСКАЈА ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈА БОСНИИ И ХЕРЦЕГОВИНИ. Економическаја географија 38, Кијев 1986, 120-123.
 17. SRBI U HRVATSKOJ - NEKI GEOGRAFSKI ASPEKTI SAVREMENOG RAZVOJA. Zbornik XII kongresa geografa Jugoslavije. Novi Sad 1987, 319-324.
 18. ORGANIZIRANOST GEOGRAFA I IZDAVAČKA DJELATNOST KAO FAKTOR RAZVOJA GEOGRAFIJE U BOSNI I HERCEGOVINI. GG 49, Zagreb 1987, 114-115.
 19. BOSNA I HERCEGOVINA U JUGOSLAVIJI - STRUKTURNЕ PROMJENE U INDUSTRiji. GP 31-32, Sarajevo 1988, 142-147.
 20. ČETRDESETA GODIŠNICA GEOGRAFSKOG DRUŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE (1947-1987). GP 31-32, Sarajevo 1988, 165-168.
 21. O IZUMIRANJU SRPSKOG STANOVNIŠTVA - NA PRIMJERU BJELOVARSKE REGIJE. Zbornik radova XIII kongresa geografa SFRJ (Priština 1989). Priština 1991. 213-215.
 22. PAT КАО ПРИМАРАН ЧИНИЛАЦ ПРОМЕНА У РАЗМЕШТАЈУ САНОВНИШТВА НА ПРИМЕРУ СРПСКОГ НАРОДА БЈЕЛОVARСКЕ РЕГИЈЕ У ХРВАТСКОЈ. ГСГД LXXIII, бр. 2, Београд 1993, 51-56.
 23. СРЕДЊА ПОСАВИНА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ. Ресурси природне и друштвеногеографске средине. Зборник симпозијума Ресурси Републике Српске. ГДРС, Урбанистички завод РС. Бања Лука, 1995, 287-298.
 24. ГЕОГРАФСКЕ ПОСЉЕДИЦЕ ГРАЂАНСКОГ РАТА 1991-1995. ПО СРПСКИ НАРОД НА ПРОСТОРУ БИВШЕ СФРЈ. ГГДРС, 1. Бања Лука 1996, 49-65.

25. Др ЗДРАВСКО МАРИЈАНАЦ - ДОБИТНИК МЕДАЉЕ ЈОВАН ЦВИЛИЋ. ГСГД XXVIII, бр. 2, Београд 1998, 3-8.
26. РАТНЕ МИГРАЦИЈЕ СРПСКОГ СТАНОВНИШТВА У БИВШОЈ БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ, Зборник радова симпозијума Република Српска у дејтонским границама. ГДРС Бања Лука 1998, 113-122.
27. О ПОТРЕБИ ИЗУЧАВАЊА ГЕОГРАФСКИХ ПОСЛJЕДИЦА ГРАЂАНСКОГ РАТА 1991-1995. ГОДИНЕ ПО СРПСКИ НАРОД НА ПРОСТОРУ БИВШЕ СФРЈ. ГГДРС, 4. Бања Лука 1999, 5-11.

III НАУЧНО-ПОПУЛАРНИ И СТРУЧНИ РАДОВИ

1. PROIZVODNJA KAMENOГ UGLJENA, ŽELJEZNE RUDE, SIROVOГ ŽELJEZA I ČELIKA U SVIJETU 1954. GH I, br. 1-2, Zagreb 1955, 48-50.
2. NEKI REZULTATI PREOBRAŽAJA KINESKE EKONOMIJE, I, br. 3-4, Zagreb 1955, 41-43.
3. MEDITERANSKA HERCEGOVINA, Neke geografske karakteristike, III, br. 1-2, Zagreb 1957, 6-21.
4. KRETANJE BROJA STANOВNIŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE, I, Sarajevo, 1957, 161-164.
5. PEĆINA KAO STAN U MOSTARU. I, Sarajevo, 1957, 164-165.
6. POJAČANA PROIZVODNJA ČELIKA-DOKAZ SVE JAČE INDUSTRIJALIZACIJE SVIJETA , SGD XXXVII, br. 1, Beograd, 1957, 75-77.
7. MOSTAR. Zemlja i ljudi, 8, Beograd, 1958, 16-20.
8. PROMJENE PEJSĀŽA U DOLINI BOSNE. GH IV, br. 1-2, Zagreb, 1958, 30-33.
9. MIJENJA SE GEOGRAFSKI RAZMJESTAJ PROIZVODNJE U SSSR-u. GH, IV, br. 4, Zagreb, 1958, 39-41.
10. POVODOM ZAVRŠETKA KAPITALNE IZGRADNJE ŽELJEZARE ZENICA. Pregled, X, br. 11-12, Sarajevo, 1958, 449-452.
11. BOSNA I HERCEGOVINA U 1958. GH, III, Sarajevo, 1959, 144-149.
12. GEOGRAFSKI RASPORED I RAZVOJ PROIZVODNJE ČELIKA U SVIJETU. GH, V, br. 4, Zagreb 1959, 29-31.
13. ZENICA, GH, VI, br. 1-2, Zagreb, 1960, 17-32.
14. BOSNA I HERCEGOVINA U 1959. GP, IV, Sarajevo, 1960, 173-176.
15. PRVI REZULTATI POPISA STANOВNIŠTVA OD 31. MARTA 1961. GODINE. GP, V, Sarajevo 1961, 160-161.
16. BOSNA I HERCEGOVINA U 1960-1961. GODINI. (Ekonomskogeografski pregled). GP, V, Sarajevo, 1961, 164-167.
17. BOSANCI NA RADU U SLOVENIJI. GP, V, Sarajevo, 1961, 167-168.
18. BOSNA I HERCEGOVINA U 1962. GODINI. GP, VI, Sarajevo, 1962, 155-157.
19. SVJETSKA PROIZVODNJA ČELIKA U 1961. GODINI. GH, VIII, br. 4, Zagreb, 1962, 44-46.
20. BOSNA I HERCEGOVINA U 1963. GODINI. GP, VII, Sarajevo, 1963, 143-147.
21. SVJETSKA PROIZVODNJA ČELIKA 1962. GH, IX, br. 3, Zagreb 1963, 36-38.
22. GEOGRAFSKI PREGLED HERCEGOVINE. RAD IX kongresa folklorista Jugoslavije, Sarajevo, 1963, 9-12.
23. SVJETSKA PROIZVODNJA ČELIKA U 1963. GODINI. GH, X, br. 4, Zagreb, 1964, 44-46.
24. BOSNA I HERCEGOVINA U 1964. I 1965. GODINI. GP VIII-IX, Sarajevo, 1964-1965, 167-170.

25. SVJETSKA PROIZVODNJA ČELIKA U 1964. GODINI. GH, XI, br. 3-4, Zagreb, 1965, 47-50.
26. BOSNA I HERCEGOVINA U 1966. GODINI. GP, X, Sarajevo, 1966, 133-136.
27. SVJETSKA PROIZVODNJA ČELIKA U 1965. GODINI. GH, XIII, br. 1-2, Zagreb, 1967, 54-55.
28. PROIZVODNJA CEMENTA U SVIJETU U 1965. GODINI. GH, XIII, br. 1-2, Zagreb, 1967, 56.
29. SVJETSKA PROIZVODNJA ČELIKA U 1966. GODINI. GH, XIII, br. 3-4, Zagreb, 1967, 40-42.
30. PROIZVODNJA CEMENTA U SVIJETU U 1966. GODINI. GH, XIV br. 1-2, Zagreb, 1968, 48-49.
31. PROIZVODNJA CEMENTA U SVIJETU U 1967. GODINI. GH, XIV, br. 3-4, Zagreb, 1968, 49.
32. SVJETSKA PROIZVODNJA ČELIKA U 1967. GODINI. GH XIV, br. 3-4, Zagreb, 1968, 49-51.
33. BOSNA I HERCEGOVINA U 1967-1968. GODINI. GP, XII, Sarajevo, 1967-1968, 149-152.
34. SVJETSKA PROIZVODNJA ČELIKA U 1968. GODINI. GH, XV, br. 1-2, Zagreb, 1969, 61-64.
35. BOSNA I HERCEGOVINA, MZ, Tom 18. Geografija. Beograd, 1969, 83-85.
36. HERCEGOVINA, MZ, Tom 18. Geografija, Beograd, 1969, 193-194.
37. MUSLIMANI. MZ. Tom 18. Geografija, Beograd, 1969, 371.
38. SARAJEVO. MZ. Tom 18. Geografija. Beograd, 1969, 488.
39. BOSNA I HERCEGOVINA U 1969. GODINI. GP, XIII, Sarajevo, 1970, 167-170.
40. PRETHODNI REZULTATI POPISA STANOVNOSTVA SSSR-a. GH, XVI, br. 3-4, Zagreb 1970, 40-47.
41. SVJETSKA PROIZVODNJA ČELIKA U 1969. GODINI. GH, XVI, br. 3-4, Zagreb, 1970, 62-64.
42. KROZ RUMUNIJU I BUGARSKU. Vodič terenske nastave studenata geografije Odsjeka za geografiju PMF Sarajevo, 1971, 1-20.
43. SVJETSKA PROIZVODNJA ČELIKA U 1970. GODINI. GH, XVII, br. 3-4, Zagreb, 1971, 55-58.
44. ZAVIDOVICIĆ, EJ, VIII; Zagreb, 1971, 609.
45. ZENICA, EJ, VIII; Zagreb, 1971, 622-624.
46. ŽEPČE, EJ, VIII, Zagreb, 1971, 641.
47. SARAJEVO-ZENICA, Vodič za terenski rad IX kongresa geografa Jugoslavije. Sarajevo, 1972, 23-35.
48. SVJETSKA PROIZVODNJA ČELIKA U 1971. GODINI. GH, XVIII, br. 3-4, Zagreb, 1972, 55-58.
49. BOSNA I HERCEGOVINA u 1970-71. GODINI. GP, XIV-XV, Sarajevo, 1973, 231-241.
50. IZVJEŠTAJ O RADU UPRAVNOG ODBORA GEOGRAFSKOG DRUŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE IZMEĐU XIX i XX SKUPŠTINE (1968-1970). GP, XIV-XV, Sarajevo, 1973, 316-326.
51. OSVRT NA NAŠE SEMINARE, GP, XIV-XV, Sarajevo, 1973, 327-331.
52. SVJETSKA PROIZVODNJA ČELIKA U 1972. GODINI. GH.
53. IZVJEŠTAJ O RADU SAVEZA GEOGRAFSKIH INSTITUCIJA JUGOSLAVIJE IX KONGRESU GEOGRAFA, Zbornik IX kongresa geografa Jugoslavije. Sarajevo, 1974, 12-23.

54. STANJE GEOGRAFSKIH UDŽBENIKA NA VIŠIM ŠKOLAMA I FAKULTETIMA U SR BOSNI I HERCEGOVINI. Simpozij o udžbenicima i ostaloj geografskoj literaturi u nastavi svih stupnjeva škola u SFR Jugoslaviji, Zagreb, 1974, 105-108.
55. SVJETSKA PROIZVODNJA ČELIKA U 1973. GODINI. GH.
56. BOSNA I HERCEGOVINA U 1972-1973. GODINI, GP. XVI-XVII, Sarajevo, 1975, 143-146.
57. SVJETSKA PROIZVODNJA ČELIKA U 1974. GODINI. GH. XXI, br. 1-4, Zagreb, 1975, 60-62.
58. KROZ SR HRVATSKU OD 25-28. VI 1975. GODINI. Vodič XVII seminara Geografskog društva Bosne i Hercegovine. Sarajevo, 1975, 1-15.
59. ZENICA - ČELIČNO SRCE REPUBLIKE, GL, I, br. 1, Sarajevo, 1975, 4-5.
60. O SVJETSKIM IZVORIMA ENERGIJE. GL, I, br. 3, Sarajevo, 1975, 7.
61. STANOVNIŠTVO SVIJETA DANAS I DVJEHILJADITE GODINE. GL, I, br. 5, Sarajevo, 1975, 8-10.
62. PROIZVODNJA, POTROŠNJA I TRGOVINA ENERGIJOM. GL, I, br. 3, Sarajevo, 1975, 11.
63. SARAJEVO-ŽUPANJA-PEČUJ-VIROVITICA-KOZARA-JAJCE-SARAJEVO. Vodič za studente geografije PMF Sarajevo. Koautor sa dr I. Bušatlija. Sarajevo, 1976, 1-17.
64. BOSNA I HERCEGOVINA U 1974-1975. GODINI. GP, XVIII-XIX, Sarajevo, 1976, 123-126.
65. SVJETSKA PROIZVODNJA ČELIKA U 1975. GODINI. GH, XXII, br. 1-2, Zagreb, 1976, 67-69.
66. MOSLAVINA, GL, II, br. 8, Sarajevo, 1976, 3-4.
67. AUTOPUT SARAJEVO-ZENICA, GL, II, br. 10, Sarajevo, 1976, 14-16.
68. BOSNA I HERCEGOVINA U 1976. GODINI. GP, XXI, Sarajevo, 1977, 153-156.
69. NAD KARTOM REPUBLIKE. GL, III, br. 12, Sarajevo, 1977, 3-5.
70. SJEVER SOVJETSKOG SAVEZA. GL, III; br. 13, Sarajevo, 1977, 6-8.
71. ARAPSKA REPUBLIKA EGIPAT-DOLINA NILA. Vodič III seminara u inostranstvu GD BiH, Sarajevo, 1977, 1-9.
72. PARIZ, Vodič za učesnike IV seminara u inostranstvu GD BiH, Sarajevo, 1977, 1-6.
73. BOSNA I HERCEGOVINA U 1977. GODINI. GP, XXII, Sarajevo, 1978, 131-135.
74. INDIJA-ŠRI LANKA-NEPAL. Vodič za učesnike V seminara u inostranstvu GD BiH, Sarajevo, 1978, 1-15.
75. NOVI PRIVREDNI OBJEKTI SR SRBIJE, GL, IV, br.... Sarajevo, 1978, 4-5.
76. CRNOMORSKA REGIJA BUGARSKE. GL, IV, br.... Sarajevo, 1978.
77. KAZAHSTAN. GL, IV, br. 18, Sarajevo, 11-13.
78. SVJETSKA PROIZVODNJA ELEKTRIČNE ENERGIJE U 1977. GODINI. GL, IV, br. 19, Sarajevo, 1978, 22-23.
79. IZ SVJETSKE PRIVREDE-SVJETSKA PROIZVODNJA CEMENTA, GL, IV, br. 16, Sarajevo 1978, 23-24.
80. PROIZVODNJA NAFTE I ČELIKA U SVIJETU 1977. GODINE. GL, IV, br. 18, Sarajevo, 1978, 21-22.
81. SVJETSKA AUTOMOBILSKA INDUSTRIJA U 1977. GODINI. GL, IV, br. 20, Sarajevo, 1978, 21-23.
82. IZVJEŠTAJ O RADU GEOGRAFSKOG DRUŠTVA BiH. XXII, Sarajevo, 1978, 154-162.
83. BOSNA I HERCEGOVINA U 1978. GODINI. GP, XXIII; Sarajevo, 1979, 117-121.

84. SSSR-SIBIR, Vodič za učesnike VI seminara u inostranstvu GD BiH. Sarajevo, 1979, 1-10.
85. VOJVODINA U PRIVREDI JUGOSLAVIJE. GL, V, br. 21, Sarajevo, 1979, 4-6.
86. NJEMAČKA DEMOKRATSKA REPUBLIKA, GL, V, br. 21, Sarajevo, 1979, 16-18.
87. JUGOSLAVIJA U 1978. GODINI. GL, V, br. 22-23, Sarajevo, 1979, 9-10.
88. SR RUMUNIJA-ZEMLJA BRZOG PRIVREDNOG RAZVOJA, GL, V, br. 22-23, Sarajevo, 1979, 11-12.
89. ZAPADNI SIBIR. GL, V, br. 22-23, Sarajevo, 1979, 16-18.
90. SVJETSKA PROIZVODNJA ČELIKA 1978. GODINE. GL, V, br. 24, Sarajevo, 1979, 28-29.
91. SVJETSKA PROIZVODNJA CEMENTA (1978). GL, V, br. 25, Sarajevo, 1979, 23-24.
92. KAPACITETI RAFINERIJA U JUGOSLAVIJI. GL, V, br. 25. Sarajevo, 1979, 25.
93. BOSNA I HERCEGOVINA U 1979. GODINI. GP, 24, Sarajevo, 1980, 141-144.
94. XXV KONFERENCIJA GEOGRAFSKOG DRUŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE. GP, 24, Sarajevo, 1980, 155-161.
95. TUNIS-ZEMLJA OAZA, Vodič za VII seminar GD BiH, Sarajevo, 1980, 1-8.
96. BOSNA I HERCEGOVINA U PRIVREDI JUGOSLAVIJE. GL, VI, br. 26, Sarajevo, 1980, 2-4.
97. INDUSTRJSKI NAJRAZVIJENIJI GRADOVI JUGOSLAVIJE. GL, VI, br. 27-28, Sarajevo, 1980, 5-7.
98. BOSNA I HERCEGOVINA U 1979. GODINI. GL, VI, br. 29. Sarajevo, 1980, 9-10.
99. BIHAĆ, EJ, II izd. Zagreb, 1980, 687.
100. BIJELJINA, EJ, II izd., Zagreb, 1980, 698.
101. NEKI PROBLEMI RAZVOJA SVJETSKE POLJOPRIVREDE, INDUSTRIJE I ENERGIJE. GL, VII, br. 31, Sarajevo, 1981, 12-14.
102. NUKLEARNA ENERGETIKA-NOVA GRANA ENERGETSKE PRIVREDE. GL, VII, br. 32-33, Sarajevo, 1981, 12-14.
103. NEKI REZULTATI POPISA STANOVNIŠTVA JUGOSLAVIJE 1981. GODINE. GL, VII, br. 35, Sarajevo, 1981, 18-20.
104. THE GEOGRAPHIC CHARACTERISTIC OF THE SARAJEVO REGION, Survey, Periodical for social studies 9,4 special, Sarajevo, 1982, 435-438.
105. JUGOSLAVIJA U 1981. GODINI. GL, VIII, br. 37. Sarajevo, 1982, 1-2.
106. MEDITERANSKA EVROPA. GL, VIII, br. 38, Sarajevo, 1982, 4-5.
107. SVJETSKA PROIZVODNJA ČELIKA U 1981. GODINI. GL, VIII, Sarajevo, 1982, 20.
108. JUGOSLAVIJA U 1982. GODINI. GL, IX, br. 40, Sarajevo, 1983, 7.
109. REPUBLIKA VANUATU-STO PRVI ČLAN POKRETA NESVRSTANIH ZEMALJA, GL, IX, br. 40, Sarajevo, 1983, 8-9.
110. SOVJETSKI DALEKI ISTOK. GL, IX, br. 41, Sarajevo, 1983, 7-9.
111. KOMPJUTERI-MODERNE MAŠINE ZA RAČUNANJE. GL, IX, br. 42, Sarajevo, 1983, 11.
112. SVJETSKA PROIZVODNJA ČELIKA U 1982. GODINI. GL, IX, br. 42, Sarajevo, 1983, 13-14.
113. ČETRDESET GODINA NOVE JUGOSLAVIJE. GL, IX, br. 43, Sarajevo, 1983, 1-3.
114. ZEMLJE SA NAJBROJNJIM GRADSKIM STANOVNIŠTVOM. GL, IX, br. 43, Sarajevo, 1983, 11-13.

115. Sarajevo zum Ausragugsort der 14. Olympischen winterspiele. Koautor Adolf Karger, Geographische Rundschau, 1, 1984, Braunschweig, 3-13. MB tekst, 6, 12-13.
116. SR BOSNA I HERCEGOVINA - PRIVREDNOGEOGRAFSKI PREGLED, Erozija, stručno-informativni bilten, br. 12, Beograd, 1984, 5-9.
117. SLAVONIJA (ISTOČNA HRVATSKA), GL, IX, br. 44-45, Sarajevo, 1984, 3.
118. SVJETSKA PROIZVODNJA ČELIKA U 1983. GODINI. GL, IX, br. 44-45, Sarajevo, 1984, 15.
119. GEOGRAFSKE POSLJEDICE VAĐENJA NAFTE U JUGOZAPADNOJ AZIJI. GL, IX, br. 46, Sarajevo, 1984, 5-7.
120. SVJETSKA PROIZVODNJA ELEKTRIČNE ENERGIJE (1983. GODINE). GL, IX, br. 46, Sarajevo, 1984, 20-21.
121. KUBA - PRVA NESVRSTANA I SOCIJALISTIČKA ZEMLJA AMERIKE. GL, IX, br. 47, Sarajevo, 1984, 16-17.
122. IZ SVJETSKE PRIVREDE, GL, IX, br. 47, Sarajevo, 1984, 22-23.
123. SVJETSKA PROIZVODNJA ČELIKA U 1984. GODINI. X, br. 50, Sarajevo, 1985, 17-18.
124. SAJANO-SUŠENSKA - NAJVEĆA HIDROELEKTRANA SVIJETA. GL, XI-XII, br. 51-52, Sarajevo, 1986, 10.
125. BOSNA I HERCEGOVINA DOSEGЛА MILION ZAPOSLENIH. GL, XI-XII, br. 51-52, Sarajevo, 1986, 11-13.
126. SVJETSKA PROIZVODNJA I POTROŠNJA GASА. GL, XI-XII, br. 51-52. Sarajevo, 1986...
127. BUDIMPEŠTA - PREKRASAN GRAD NA DUNAVU. GL, XI, br. 53, Sarajevo, 1986, 9-11.
128. PRIVREDA NEKIХ ZEMALJA U 1985. GODINI. GL, XI, br. 53, Sarajevo, 1986, 22.
129. PROIZVODNJA ROBOTA (ROBOTIKA) - NAJMLAĐA GRANA MAŠINOGRADNJE. GL, XI, br. 53, Sarajevo, 1986, 23.
130. SVJETSKA PROIZVODNJA ČELIKA U 1985. GODINI. GL, XII, br. 54, Sarajevo, 1986, 21-22.
131. KOJI JE NAROD NAJMANJI NA SVIJETU? GL, XII, br. 54, Sarajevo, 1986, 22.
132. ZNAČAJAN PORAST SVJETSKE PROIZVODNJE UGLJA. GL, XII, br. 55, Sarajevo, 1987, 23-24.
133. JUGOSLAVIJA IZMEĐU EUREKE I KOMPLEKSNOG PROGRAMA RAZVOJA. GL, XII, br. 55-56, Sarajevo, 1987, 1.
134. JUGOSLAVIJA U 1986. GODINI. GL, XII, br. 55-56, Sarajevo, 1987, 5-6.
135. POVODOM SEDAMDESETE GODIŠNICE JUGOSLAVIJE (1918-1988), GL, XIV, br. 62, Sarajevo, 1988, 1-4.
136. O KOMPLEKSNOJ AUTOMATIZACIJI PROIZVODNJE, GL, XV, br. 63-64, Sarajevo, 1989, 15-16.
137. POVODOM PEDESETE GODIŠNICE DRUGOG SVJETSKOG RATA (1939-1989). GL, XV, br. 65, Sarajevo, 1989, 1-2.
138. POGOVOR knjizi Jefto Dedijer: Hercegovina, Sarajevo, 1990, 358-360.
139. JAVORNIK, EJ, II izd., Tom 6, Zagreb, 1990, 15.
140. MILENKO S. FILIPOVIĆ I GEOGRAFIJA. GZM (E), NS 45, Sarajevo, 1990, 173-174.
141. SREDNJA EVROPA DANAS. GL, XVI, br. 66, Sarajevo, 1990, 4-7.

142. SOVJETSKO ZAKAVKAZJE. NEKI SAVREMENI GEOGRAFSKI PROBLEMI. GL, XVI, br. 67, Sarajevo, 1990, 5-8.
143. UJEDINJENA NJEMAČKA - ZNAČAJ FAKTOR MIRA I RAZVOJA EVROPE. GL, XVII, br. 68, Sarajevo, 1991, 5-8.
144. KUDA IDEŠ JUGOSLAVIJO? GL, XVII, br. 71, Sarajevo, 1991, 4-5.
145. ЕВРОПА ПОСЛИЈЕ СЛОМА СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ДРЖАВНОГ СИСТЕМА. СЗС, часопис за школску омладину, Географско друштво Републике Српске, I, бр. 1, Бања Лука, 1994, 11-15.
146. ЗАПАДНА СЛАВОНИЈА, Земља 1 људи, 45, Београд, 1995, 36-41.
147. ВЕЛИКА БРИТАНИЈА ПОВЕЗАНА СА ЕВРОПОМ ЖЕЉЕЗНИЧКИМ ТУНЕЛОМ ИСПОД ЛА МАНША. СЗС, бр. 3, Бања Лука, 1995, 15-16.
148. РЕПУБЛИКА СЛОВАЧКА, СЗС, бр. 5, Бања Лука, 1995, 9-11.
149. БАЊА ЛУКА, Земља 1 људи, 46, Београд, 1996, 29-33.
150. БАЛТИЧКЕ ДРЖАВЕ - ЕСТОНИЈА, ЛЕТОНИЈА И ЛИТВА. СЗС, бр. 6, Бања Лука, 1996, 19-22.
151. РЕПУБЛИКА МОЛДАВИЈА (МОЛДОВА). СЗС, бр. 7, Бања Лука, 1996, 9-11.
152. РЕПУБЛИКА БЈЕЛОРУСИЈА (БЕЛАРУС). СЗС, IV, бр. 8, Бања Лука, 13-15.
153. РЕПУБЛИКА УКРАЈИНА (УКРАИНА). СЗС, бр. 9-10, Бања Лука 1997, 15-19.
154. РЕПУБЛИКА ГРУЗИЈА, СЗС, бр. 11, Бања Лука 1997, 16-20.
155. ЈЕДНА ОД ПОСЉЕДИЦА ГРАЂАНСКОГ РАТА НА ПРОСТОРУ БИВШЕ СФРЈ 1991-1995. - ИЗБЛЕГЛО И РАСЕЉЕНО СТАНОВНИШТВО НА ПРИМЈЕРУ ОПШТИНЕ БАЊА ЛУКА, ГГДРС, 2/1997, 75-82.
156. РЕПУБЛИКА ЧЕШКА, СЗС, број 12, мај 1998, Бања Лука, 7-11.
157. РУСКА ФЕДЕРАЦИЈА (РОССИЈСКАЈА ФЕДЕРАЦИЈА), СЗС, бр. 13. децембар 1998. Бања Лука, 15-19.
158. ВЕЛИКИ ПОГАНАЦ - Центар српског народа на Калнику. Поводом 400. годишњице насељавања (1598-1998). ГГДРС, свеска 3, Бања Лука 1998, 125-134.
159. РУСКА ФЕДЕРАЦИЈА II ДИО МОСКОВСКО-НИЖЊЕНОВГОРОДСКА РЕГИЈА - РЕГИЈА ЦЕНТРА ЕВРОПСКОГ ДИЈЕЛА РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ. СЗС, бр. 14, октобар 1999. Бања Лука, 8-12.
160. ГОРЊЕ СРЕДИЦЕ, Средиште српског народа западне Билогоре. ГГДРС, св. 4. Бања Лука 1999. 115-124.
161. РУСКА ФЕДЕРАЦИЈА III РЕГИЈЕ СЈЕВЕРНОГ КАВКАЗА И ПОВОЛЖЈА. СЗС, број 15, мај 2000. године. Бања Лука, 12-15.
162. РУСКА ФЕДЕРАЦИЈА IV УРАЛСКА РЕГИЈА. СЗС, број 16, септембар 2000. Бања Лука, 9-12.
163. РУСКА ФЕДЕРАЦИЈА (V) ЗАПАДНИ СИБИР. СЗС, број 17, децембар 2000. Бања Лука, 10-13.

IV ПРИКАЗИ

1. Đurić Vladimir: GEOGRAFSKI RASPORED NOVE INDUSTRIJE FNR JUGOSLAVIJE. GG, XVI-XVII, Zagreb 1955., 149-150.

2. Stazić Žaverije: Ekonomска geografija evropskih država. GH, Horizont, II, br. 1-2, Zagreb 1956, 64-65.
3. Pejanović Đorđe; Stanovništvo Bosne i Hercegovine. GP, I, Sarajevo, 1957, 187.
4. Kapor Ambroz; Proizvodnja duhana u Bosni i Hercegovini. GP, I, Sarajevo 1957, 187-188.
5. Krstić Đorđe; Problematika poljoprivrede Donje Hercegovine. GP, I, Sarajevo 1957, 189-190.
6. Kurtek Pavle; Ludbreška Podravina, GSGD, XXXVII; br. 1, Beograd 1957, 66-67.
7. Bakaršić Sulejman; Prevoj Ivan. GG, XIX, Zagreb, 1957, 194-195.
8. Hoffman G.W; Yugoslavia in transition: industrial expansion and resource bases. GG, XIX, Zagreb 1957, 202-203.
9. Vranić Milica: Poljoprivredna geografija Sarajevskog polja. GG, XIX, Zagreb 1957, 217.
10. Geografski atlas: Geokarta, Beograd, GH, III, br. 1-2, Zagreb 1957, 64-65.
11. Jovanović Adam i Miličević Petar; Geografija FNRJ za VII razred gimnazije i učiteljske škole. Beograd 1956. GH, III, br. 304, Zagreb 1957, 63-68.
12. Земља и људи, 7, Београд 1957. Просветни лист, VI, бр. 97, Сарајево 15. април 1957., 6.
13. Školski atlas; Učila Zagreb 1956. Školske novine, VIII, br. 17, Zagreb 19. aprila 1957., 4.
14. Ekonomski karta FNR Jugoslavije: Učila, Zagreb 1955. Školske novine, VIII; br. 17, Zagreb 19. aprila 1957., 4.
15. Zidna karta Jugoslavije: Geokarta, Beograd, Školske novine, VIII, br. 18-19, Zagreb 26. aprila 1957., 6.
16. Baranskij N. Nikolaj; Ekonomičeskaja geografija-Ekonomičeskaja kartografija. Moskva 1956. GP, II, Sarajevo, 1958. 153-155.
17. George Pilerr; Precis de geographie économiques. Paris 1956. GP, II, Sarajevo, 1958, 155-156.
18. Kraus Theodor; Wirtschaftsgeographie als Geographie und als Wirtschaftswissenschaft. GP, II, Sarajevo, 1958, 156-157.
19. Van Valkenburg Samuel and Held; Europe. New York 1952. GP, II, Sarajevo, 1958, 157-158.
20. Izvještaj o radu IV kongres geografa FNR Jugoslavije. GP, II, Sarajevo 1958, 164-165.
21. Statistički godišnjak 1945-1953. Sarajevo 1954. GP, II, Sarajevo, 1958, 167.
22. Dnevna migracija zaposlenog osoblja 1957. GP, II, Sarajevo, 1958, 167-169.
23. Duhanški institut u Mostaru. Zbornik radova. GP, II, Sarajevo 1958, 169.
24. Referativniž žurnal-Geografija. Moskva 1957. GP, II, Sarajevo, 1958, 171.
25. Земља и људи. Београд 1951-1957. GP, II, Sarajevo 1958, 171-172.
26. Kurtek Pavle, Geografija za više razrede gimnazije. GH, IV, br. 1-2, Zagreb, 1958, 72-76.
27. Sić Miroslav, Petrovaradin. GSGD, XXXVIII; sv. 1, Beograd, 1958, 69-70.
28. Statistički godišnjak 1957. GSGD, XXXVIII; sv. 2, Beograd 1958, 146.
29. Geografski pregled, I, Sarajevo 1957. Pregled, X, br. IV, Sarajevo, 1958, 402-403.
30. Statistički kalendar FNRJ 1958. Džepni format. GH, IV, br. 3, Zagreb 1958...
31. Geografski pregled, I, Sarajevo 1957. Prosvjetni list, VII; br. 110, Sarajevo 1958, 6.
32. V kongres geografa FNRJ. Pregled, X, br. 10, Sarajevo 1958, 321-323.
33. The Oxford Atlas. GP, III; Sarajevo 1959, 125-126.

34. Rubić dr Ivo; Zemlja i čovjek. Osnovi antropogeografije. GP, III, Sarajevo 1959, 126-127.
35. Schultze J.H: Jena. GP, III Sarajevo 1959, 129.
36. Weis D: Die Grosstadt Essen. GP, III Sarajevo 1959, 130.
37. Buschenfeld H: Hochat - die Stadt der Farbwerke. GP, III; Sarajevo, 1959, 130-131.
38. Popis stanovništva 1953. Knj. XIV. GP, III, Sarajevo 1959, 134-135.
39. V kongresa geografa FNR Jugoslavije. GP, III Sarajevo 1959, 149-150.
40. Dugački dr Zvonimir, Industrijska geografija svijeta. GH, V, br. 1-2, Zagreb 1959, 67-68.
41. Oxford Economic Atlas of the World. GP, IV, Sarajevo, 1960, 147-148.
42. Зборник радова V конгреса географа ФНР Југославије. Цетиње 1959. GP, IV, Sarajevo 1960, 151-152.
43. Jugoslavija, Turistička enciklopedija, Beograd 1958. GP, IV, Sarajevo, 1960, 153.
44. Popis stanovništva 1953. Knj. VII. GP, IV, Sarajevo 1960, 153-154.
45. Životić J: Zenica, GP, IV, Sarajevo 1960, 155-156.
46. Maletić M: Doboj i okolina. GP, IV, Sarajevo 1960, 156-157.
47. Klemenčič V.: Pokrajina med Snežnikom in Slavnikom. GP, IV, Sarajevo, 1960, 157-158.
48. Dorofejev V: Školske ekskurzije po Jugoslaviji. Prosvjetni list, X, br. 154, Sarajevo 15. mart 1960, 6.
49. Rubić dr Ivo, Evropsko-azijski-afrički mediteran. Prosvjetni list, X, br. 158, Sarajevo 15. maj 1960, 8.
50. Novi broj "Geografskog pregleda". Prosvjetni list, X, br. 168, Sarajevo, 15. decembra 1960, 6.
51. Đurić Vladimir; Opšta privredna geografija. Beograd 1960. GP, V, Sarajevo 1961, 184-185.
52. Rubić Ivo; Značenje regije Splita i regije Ploča za zapadnu i srednju Bosnu. GP, V, Sarajevo 1961, 187.
53. Kreso Muhibija; Problematika dnevne migracije u NR BiH: GP, V, Sarajevo 1961, 187-188.
54. Šamić M: Ekonomski život Bosne i Sarajevo početkom XIX vijeka. GP, V, Sarajevo 1961, 189-190.
55. Илић С: Привредно-географске прилике Бугојна. Гласник Српског географског друштва, XL, Београд 1960. ГП, V, Сарајево 1961, 192-193.
56. Трифуноски Ф. Јован, Нова Барања. ГП, V, Сарајево 1961, 193-194.
57. Stanovništvo - novi časopis. GP, VI, Sarajevo 1962, 181.
58. Finci Jahiel: Problemi stanovanja Zenice i prigradskih naselja. GP, VI, Sarajevo 1962, 182-183.
59. Maletić M. Ljubija i okolina. Beograd 1962. GP, VI, Sarajevo 1962, 185.
60. Maletić M. Prijedor i okolina. Beograd 1961. GP, VI, Sarajevo 1962, 185-186.
61. Zbornik VI kongresa geografov FLRJ. Ljubljana 1962. GP, VI, Sarajevo 1962, 188-189.
62. Stražićić Nikola; Pomorski prolazi. Prosvjetni list, X, br. 194, Sarajevo, 15. mart 1962, 6.
63. Oxford Regional Economic Atlas. London 1960. GP, VII, Sarajevo 1963, 157.
64. Janković Slobodan; Ekomska geologija I. Beograd 1960. GP, VII, Sarajevo 1963, 160.

65. Obst Erich; Allgemeine Wirtschafts - und Verkehrsgeographie. Berlin 1961. GP, VII; Sarajevo 1963, 160-161.
66. Petrović Rude; Prostorna determinacija teritorijalnih jedinica u komunalnom sistemu Jugoslavije. GP, VII, Sarajevo 1963, 161-162.
67. Crkvenčić Ivan; Kretanje radne snage kao geografski problem. GP, VII, Sarajevo 1963, 162-163.
68. Klemenčić Vladimir; Geografski problemi i metode proučavanja svakodnevnog putovanja radne snage od mesta stanovanja na rad i obratno. GP, VII, Sarajevo 1963, 163-164.
69. Friganović Mladen; Polja Gornje Krke. GP, VII, Sarajevo 1963, 164-165.
70. Kovačević Desanka; Trgovina u srednjevjekovnoj Bosni. GP, VII, Sarajevo, 1963, 165.
71. Karger Adolf; Die Entwicklung der Siedlungen im Westlichen Slawonien. GP, VII, Sarajevo 1963, 170-171.
72. Definitivni rezultati popisa stanovništva 1961. godine. GP, VII, Sarajevo, 1963, 174-175.
73. Die Weltwirtschaft. Kiel 1963. GP, VII; Sarajevo 1963, 175.
74. Demographic Yearbook 1963. New York 1964. GP, VII, Sarajevo 1963, 176.
75. Rogić-Žuljić; Geografija Jugoslavije. Prosvjetni list, X; Sarajevo 1.11.1963, 8.
76. Novi broj Geografskog pregleda. Prosvjetni list, XII; Sarajevo, 15. 3.1963. 8.
77. Атлас народов мира. Москва 1964. GP, VIII-IX, Sarajevo 1964-1965, 202.
78. Годишњак Географског друштва СР Црне Горе, Цетиње 1964. GP, VIII-IX, Sarajevo 1964-1965, 210.
79. Zbornik VII kongresa geografa SFRJ. Zagreb 1964. GP, VIII-IX, Sarajevo 1964-1965, 210-211.
80. Crkvenčić Ivan; Afrika. Zagreb 1966. GP, X, Sarajevo 1966, 148.
81. Kurtek Pavao; Gornja Hrvatska Podravina. Zagreb 1966. GP, X, Sarajevo 1966, 153.
82. Атлас развитија хазјајства и култури СССР. Москва 1967. GP, XI-XII, Sarajevo 1967-68. 182.
83. Prašo A. i dr., Rogatica, Sarajevo 1966. GP, XI-XII, Sarajevo 1967-68, 184.
84. Mesečni pregled međunarodne statistike. Beograd 1968. GP, XI-XII, Sarajevo 1967-68, 186-187.
85. Friganović Mladen; Socijalna geografija I. Stanovništvo svijeta. GP, XIII, Sarajevo 1970, 200.
86. Bauer-Rogić; Osnove ekonomske geografije za I razred ekonomske škole. GP, XIII, Sarajevo 1970, 200-201.
87. Витвер И. А., Историко-географическое ведение в экономическую географию зарубежного мира. GP, XIII; Sarajevo 1970, 202-203.
88. Statistički godišnjak Bosne i Hercegovine 1969. GP, XIV-XV, Sarajevo 1973-262.
89. Regionalizacija i centri društveno-ekonomskog razvoja u Bosni i Hercegovini. XIV-XV, Sarajevo 1973, 263-266.
90. Aligrudić Vidak, Pred strategijom dugoročnog razvoja, SR Bosne i Hercegovine, GP, XIV-XV, Sarajevo 1973. 265-166.
91. Prvi rezultati popisa stanovništva i stanova 1971. GP, XIV-XV. Sarajevo 1973, 267-268.
92. Čičić S. i Karavdić V: Dugoročni razvoj energetike Bosne i Hercegovine. GP, XIV-XV, Sarajevo 1975, 269-270.

93. Nikolić mr Stevan; Rekreacija radnika u Zeničkom industrijskom basenu. GP, XIV-XV. Sarajevo 1973, 270-271.
94. Зборник на XIII конгрес на географите од СФРЈ GP, XIV-XV. Sarajevo 1975, 272-274.
95. Sić Miroslav; Karakteristike i značenje suvremene imigracije u istočnu Hrvatsku. GP, XIV-XV, Sarajevo 1973, 276-277.
96. Filipović S. Milenko; Srpska naselja u Beloj krajini (u Sloveniji). GP, XIV-XV, Sarajevo 1973, 278-279.
97. Žuljić Stanko; Vrednovanje geografskog položaja kao faktora razvoja grada Zagreba, GP, XIV-XV. Sarajevo 1973, 282.
98. Cvitanović A. Naš svijet. Zemljopisni atlas za VI i VII razred osnovne škole. GP, XIV-XV. Sarajevo 1973, 283-285.
99. Горовои Л. В., Промышленое освоение лесов северных районов Западной Сибири. GP, XV-XV. Sarajevo 1973, 295-296.
100. Трајковић др Петар, Општа економска географија света. GP, XIV-XV. Sarajevo 1973, 298-301.
101. Саушкин Јурий; Москва. GP, XIV-XV. Sarajevo 1973, GP 311-313.
102. Geografija SR Hrvatske GL, I, br. 2, Sarajevo 1975, 15.
103. IX kongres geografa Jugoslavije (25-30. IX 1972. u Sarajevu). GP, XVI-XVII. Sarajevo 1975, 157-159.
104. Југословенскиот симпозијум за проблемите на селските населби и земјоделското производство (Охрид 11-13. мај 1972). GP, XVI-XVII. Sarajevo 1975, 173-174.
105. Ђурић Владимир; Географија и научно-технолошка револуција. GP, XVI-XVII. Sarajevo 1975, 177.
106. Лещицкий С., Перспективы развития географических наук. GP, XVI-XVII. Sarajevo 1975, 177-178.
107. Брук С. И., Козлов В.И. Покшишевский В.В., Предстојешћие измененија числености и структури насељенија Земли. GP, XVI-XVII, Sarajevo 1975, 178-179.
108. Kolektivni autor; Migracije stanovništva Jugoslavije. GP, XVI-XVII. Sarajevo 1970, 180-181.
109. Kapetanović Kemal; Cma metalurgija-dimenzija društvenog razvoja. GP XVI-XVII. Sarajevo 1975, 181-182.
110. Crkvenić Ivan; Prilog poznavanju funkcionalnog obilježja naselja Središnje Hrvatske. GP, XVI-XVII. Sarajevo 1975, 184.
111. Klemenčič Vladimir; Sodobni socijalno-geografski probelmi Slovencev na Koroškem. GP, XVI-XVII. Sarajevo 1975, 184-185.
112. Natek Milan; Delovna sila iz drugih republik Jugoslaviji v Sloveniji in posebej v Ljubljani. GP, XVI-XVII. Sarajevo 1975, 185-186.
113. Papić dr Krešimir; Travnik - grad i regija. Oslobodenje, Sarajevo 28.2.1976.
114. Саушкин Ј. Г: Географија в перспективе: GP, XVIII-XIX, Sarajevo 1976, 127.
115. Meadows D. i dr: Granice rasta. GP, XVIII-XIX, Sarajevo 1976, 127-128.
116. Rogić Veljko: Regionalizacija Jugoslavije: GP, XVIII-XIX, Sarajevo 1976, 130-131.
117. Vrišer Igor; Uticajne sfere jugoslovenskih gradova i drugih središta. GP, XVIII-XIX, Sarajevo 1976, 131.
118. Zorić Mihailo; Šekovići. GP, XVIII-XIX, Sarajevo 1976, 135.
119. Krivokapić dr Bajo, Katunski krš. GP, XVIII-XIX, Sarajevo 1976, 137.

120. Панов Митко; Нови промени и одлики на некои демографски структури на населениото во СР Македонија. GP, XVIII-XIX, Sarajevo 1976, 137-138.
121. Papić dr Krešimir; Travnik-grad i regija. GP, XX, Sarajevo 1976, 176-177.
122. Marić Rajko; Turistička izgradnja Tjentišta. GP, XX, Sarajevo 1976, 177.
123. Osmanagić dr ing. Muris; Energija, krv civilizacije. Sarajevo 1973-1976. GP, XX, Sarajevo 1976, 179-180.
124. Pavčić Radovan; Razvitak prirodno-determinističkih shvatanja. GP, XX, Sarajevo 1976, 180.
125. Ljiljak Milan; Pošta, telefon i telegraf u Bosni i Hercegovini. GP, XXI, Sarajevo 1977, 157.
126. Панов Митко, Географија на СР Македонија. GP, XXI, Sarajevo 1977, 159-160.
127. Нови часописи - Настава географије. Политика, 6. април 1978. Београд, 18.
128. Nastava geografije, Oslobođenje, 13. april 1978. Sarajevo, 8.
129. Geografija SR Hrvatske. GP, XXII, Sarajevo 1978, 138.
130. Smlatić dr Sulejman; Banja Luka - grad i njegove funkcije. GP, XXII, Sarajevo 1978, 138-139.
131. Geographica Jugoslavica I, Ljubljana 1978. GP, XXII; Sarajevo 1978, 139-140.
132. Ekonomičeskaja geografija zarubežnih socialističeskih stran Evropi. Moskva 1971. GP, XXII, Sarajevo 1978, 140-141.
133. Kovačević-Kojić Desanka; Gradska naselja srednjevjekovne bosanske države. GP, XXIII; Sarajevo 1979, 133.
134. Kahn Herman i dr: Sljedećih 200 godina. GP, XXIII; Sarajevo 1979, 140-141.
135. Atlas de Cuba. GP, 24, Sarajevo 1980, 145-146.
136. Mesarović Mihajlo-Pestel Eduard; Čovječanstvo na raskrištu. GP, 24, Sarajevo 1980, 148-149.
137. Pak Mirko; Nekaj misli o položaju v Slovenski geografiji. GP, 25. Sarajevo 1981, 170-171.
138. Servan-Schreiber J.J; Svjetski izazov. GP, 25. Sarajevo 1981, 171-172.
139. Božić mr Branko Osijek-dnevna migracija i transformacija rubnog područja grada. GP, 25. Sarajevo 1981, 172-173.
140. Bjelovarski kraj u publikacijama o razvoju NOB. Sjeverozapadna Hrvatska u NOB i socijalističkoj revoluciji. Knj, I, Zagreb 1981. Bjelovarski list, Bjelovar 1984.
141. Hadžiomerović dr Hasan; Bosna i Hercegovina u svjetskoj privredi. GP, 26-27. Sarajevo 1984, 287.
142. Geographical transformation of rural areas. GP, 26-27. Sarajevo 1984, 291-292.
143. Energetika u modernoj civilizaciji. Pregled, br. 11-12, Sarajevo 1984. GP, 28-29, Sarajevo 1986, 143-144.
144. Lichtenberger E; Gastarbeiter-Leben in zwei Gesellschaften. GP, 28-29. Sarajevo 1986, 146-147.
145. Rogić Veljko; Historijsko-geografska osnova socijalno-kulturne diferencije vojnikrajiškog prostora. GP, 28-29. Sarajevo 1986, 147-148.
146. Pregled, br. 11-12, Sarajevo 1985. GP, 30, Sarajevo 1987, 115-116.
147. Bulat Rade; Deseti korpus zagrebački NOV i POJ. Bjelovarski zbornik 89, Bjelovar 1989, 187-188.
148. Грујић Р. М., Апологија српскога народа у Хрватској и Славонији. Београд 1989. ГСГД LXXII, бр. 1, Београд 1992, 63.

149. Ресурси Републике српске. Зборник симпозијума, Бања Лука, 1995. ГГДРС, св. 1, Бања Лука, 1996, 108-110.
150. Ристић Косовка; Регионална географија I (Евроазија-битна природна обележја). ГГДРС, св. 1, Бања Лука, 1996, 118-120.
151. Protoјереј Радослав М. Грујић: Сипоменица о српском православном владичанству пакрачком Музеј Српске православне цркве, Београд, 1996. Објављено у дневном листу ГЛАС СРПСКИ, Бања Лука, 17. април 1997. у рубрици Култура, Свет књиге и насловом: ЦРКВЕНОИСТОРИЈСКА ЧИТАНКА СРБА.
152. Др Јован Илић и др., СРБИ У ХРВАТСКОЈ Насељавање, број и територијални размештај. Едиција "Етнички простор Срба" књ. 3. Универзитет у Београду Географски факултет. Београд 1993. ГГДРС, 2, Бања Лука, 1997, 113-113.
153. Попис избјеглих и расељених лица у Републици Српској. Сарајево март 1996. ГГДРС, 2/1997, Бања Лука, 114-115.
154. Радослав М. Грујић; Пакрачка епархија Историјскостатистички преглед. Музеј Српске Прав. цркве, Београд 1996. ГГДРС, 2, Бања Лука 1997, 116-117.
155. СЛОВЕНСКИ ГЛАСНИК, Свесловенско друштво Црне Горе. Година I Број I. Подгорица 1996. Стр. 1-1278. ГГДРС, 3, Бања Лука 1998., стр. 143-144.
156. GEOGRAPHICA PANNONICA INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL. ИНСТИТУТ ЗА ГЕОГРАФИЈУ Природно-математички факултет Универзитет у Новом Саду, 1, 1997, 1-40. ГГДРС 3, Бања Лука 1998, 145-146.
157. Др Саша Кицошев: АЗИЈА ДРЖАВЕ И РЕГИЈЕ. Природно-математички факултет, Институт за географију. Нови Сад, 1996, 1-1336. ГГДРС, 3, Бања Лука 1998. 146-147.
158. Др Живадин Јовичић: НАША ПЛАНЕТА ЗЕМЉА. Стварност и визије. Београд 1997. АН Институт Јован Цвијић. ГГДРС св. 4. Бања Лука 1999. 143-144.
159. ГОРАЗД. ГЛАСНИК ЊЕГОВАЊА ДУХА И ПОИМАЊА. Градишча 1999. ГДРС, св. 4. Бања Лука 1999. 149-150.

V ХРОНИКА

1. Na V kongresu geografa FNRJ razmatrano i pitanje nastave geografije u našim školama. Prosvjetni list, VII, br. 124. Sarajevo, 15. oktobar 1958, 2.
2. Završetak izgradnje Željezare Zenica. GH, IV, br. 4. Zagreb 1958, 52.
3. Problemima nastave geografije posvećena je velika pažnja na seminaru i godišnjoj skupštini GDBiH, Prosvjetni list, IX, br. 142, Sarajevo, 15. septembar 1959, 4.
4. Države sa stanovništvom brojnijim od 10 miliona ljudi. GP, III, Sarajevo 1959, 141-142.
5. Stanovništvo i gradovi Izraela. GP, III; Sarajevo 1959, 142.
6. Prethodni rezultati popisa stanovništva SSSR. GP, III, Sarajevo 1959, 142-144.
7. Kratke vijesti. GP, V, br. 4, Zagreb 1959, 43 i 47.
8. Geografska evlucija stanovništva Tunisa u novije doba. GP, IV, Sarajevo 1960, 166-167.

9. Proizvodnja čelika u Evropi i svijetu 1958. GP, IV, Sarajevo 167-168.
10. Proizvodnja uglja u Evropi 1958. GP, IV, Sarajevo 1960, 168-169.
11. Nastavna problematika geografije zauzela vidno mjesto na seminaru Geografskog društva BiH. Prosvjetni list, X, br. 162. Sarajevo 15. septembra 1960, 4.
12. Održana je dosad najuspješnija godišnja skupština GDBiH. Prosvjetni list, XI, br. 188, Sarajevo, 15. XII 1961, 6.
13. Nova izdanja GDBiH. (Biblioteka geografija u školi). Prosvjetni list, XI, br. 188, Sarajevo 15.XII 1961, 6.
14. Vijesti iz inozemstva. GH, VII; br. 4, Zagreb 1961, 56.
15. Sve je bilo u rukama stranaca. Metalurg, 1. VIII 1962. Zenica 1962.
16. Vijesti iz inozemstva, GH, VIII; br. 4, Zagreb 1962, 54.
17. Vijesti iz inozemstva. GH, IX, br. 3, Zagreb 1963, 54.
18. Vijesti iz inozemstva. GH, X, br. 4, Zagreb 1964, 64.
19. Vijesti iz Geografskog društva Bosne i Hercegovine. GP, VIII-IX, Sarajevo 1964-1965, 212.
20. Kronika, GH, XI, br. 3-4, Zagreb 1965, 80.
21. Iz rada Geografskog društva Bosne i Hercegovine. GP, X, Sarajevo 1966, 157.
22. Kronika međunarodne privrede. GH, XII, br. 1-2, Zagreb 1967, 71.
23. Povodom 20. godišnjice osnivanja i rada Geografskog društva Bosne i Hercegovine. GP, XI-XII, Sarajevo 1967-68, 198-199.
24. Iz rada Geografskog društva Bosne i Hercegovine u 1967. i 1968. godini. XI-XII, Sarajevo 1967-68, 199-201.
25. Vijesti iz svijeta. GH, XIV, br. 1-2, Zagreb 1968, 87.
26. Vijesti iz svijeta. GH, XIV, br. 3-4, Zagreb 1968, 67-68.
27. Vijesti iz svijeta. GH, XV, br. 1-2, Zagreb 1969. 88-89.
28. Iz rada Geografskog društva Bosne i Hercegovine u 1969. godini. GP, XIII; Sarajevo 1970, 195-196.
29. Vijesti iz svijeta. GH, XVI, br. 3-4, Zagreb 1970. 78-79.
30. Vijesti iz svijeta. GH, XVII, br. 3-4, Zagreb 1971, 85-86.
31. Vijesti iz svijeta. GH, XVIII, br. 3-4, Zagreb 1972, 89.
32. Vijesti iz svijeta, GH, XXI, br. 1-4, Zagreb 1975. 90-91.
33. O radu Geografskog instituta u 1972. i 1973. godini. GP, XVI-XVII, Sarajevo 1975, 170-172.
34. Vijesti sa Odsjeka za geografiju. Prikaz disertacije dr Krešimira Papića: Travnik - grad i regija. GP, XVI-XVII; Sarajevo 1975, 172-173.
35. O XVII seminaru Geografskog društva Bosne i Hercegovine. GP, XVIII-XIX, Sarajevo 1976, 149-150.
36. Terenska nastava u škol. god. 1974/75. GP, XVIII-XIX, Sarajevo 1976, 163.
37. Zimski seminari. GP, XVIII-XIX, Sarajevo 1976, 163-164.
38. O radu Geografskog instituta u 1974. i 1975. godini. GP, XVIII-XIX, Sarajevo 1976, 165.
39. Povodom dvadesete sveske Geografskog pregleda. GP, XX, Sarajevo 1976, 3-4.
40. Uz 70. godišnjicu života akademika Josipa Roglića. GP, XX, Sarajevo 1976, 183-184.
41. O XVIII seminaru Geografskog društva Bosne i Hercegovine. GP, XX, Sarajevo 1976, 194-195.
42. Zimski seminari. GP, XX, Sarajevo 1976, 196-197.
43. Vijesti sa Odsjeka za geografiju. Disertacija Novaka Zubića: Kupreški kraj - regionalna studija. GP, XX, Sarajevo, 1976, 198-199.

44. Vijesti iz svijeta. GH, XXII, br. 1-2, Zagreb, 1976, 90-91.
45. Zemlje sa najvećim brojem stanovnika. GL, II, br. 6, Sarajevo 1976; 13-14.
46. Iz svjetske privrede. GL, II; br. 9, Sarajevo 1976, 12-14.
47. Iz svjetske privrede. GL, II; br. 10, Sarajevo 1976. 14-16.
48. III seminar u inostranstvu GD BiH. Egipat - dolina Nila. GP, XXI, Sarajevo 1977, 164.
49. IV seminar GD BiH u inostranstvu - Pariz. GP, XXI, Sarajevo 1977, 164-165.
50. XIX seminar GD BiH: Kroz Vojvodinu. GP, XXI, Sarajevo 1977, 10-11.
51. Iz svjetske privrede, GL, III; br. 11, Sarajevo 1977, 10-11.
52. Iz svjetske privrede. GL, III; br. 12, Sarajevo 1977, 16-17.
53. Proizvodnja nafte u svijetu 1976. godine. GL, III, br. 13, Sarajevo 1977, 17-18.
54. Iz svjetske privrede. GL, III; br. 14, Sarajevo 1977. 25-26.
55. Kretanje broja stanovnika u svijetu. GL, III, br. 15, Sarajevo 1977, 18-12.
56. Trideset godina rada Geografskog društva Bosne i Hercegovine, Oslobođenje, 26. jun 1977, Sarajevo 1977.
57. V. seminar Geografskog društva BiH: Indija-Šri Lanka-Nepal. GP, XXII, Sarajevo 1978, 169-171.
58. O radu Geografskog instituta Prirodno-matematičkog fakulteta Sarajevo u periodu 1976-1978. godine. GP, XXII, Sarajevo 1978, 171-172.
59. Vijesti sa Odsjeka za geografiju. Disertacija dr Milenka Bašića: Geografske osnove turističke privrede vrabasko-plivskog prostora. XXII, Sarajevo 1978, 172-173.
60. XXI Seminar Geografskog društva BiH: Istočna Srbija. XXIII; Sarajevo 1979, 143-144.
61. VI seminar u inostranstvu Geografskog društva BiH: Sibir. GP, XXIII; Sarajevo 1979, 144-145.
62. Iz svjetske privrede. GP, V, br. 21, Sarajevo 1979, 32.
63. XXII seminar Geografskog društva BiH: Hrvatska i Slovenija. GP, 24. Sarajevo 1980, 163-164.
64. VII seminar u inostranstvu GD BiH: Tunis-zemlja oaza. GP, 24, Sarajevo 1980, 164-165.
65. Geografski institut Prirodnog matematičkog fakulteta u Sarajevu prestao sa radom. GP, 24, Sarajevo 1980, 165-166.
66. Iz svjetske privrede. GL, VI, br. 29, Sarajevo 1980, 13-14.
67. XI kongres geografa Jugoslavije. GP, 25, Sarajevo 1981, 185-186.
68. Svet u brojkama. GL, VII; Sarajevo 1981, 16-17.
69. Svet u brojkama. GL, VII; Sarajevo 1981, 11.
70. Iz svjetske privrede, GL, VII; Sarajevo 1981, 11.
71. Iz svijeta. GL, IX-X, br. 40, Sarajevo 1983, 9-10.
72. Proizvodnja energije u svijetu. IX, br. 42. Sarajevo 1983, 13.
73. Bujan partizanski život - 40.godišnjica velike borbe na zapadnoj Bjelovari. Bjelovarski list, 27. srpnja 1984. Bjelovar 1984. 7.
74. Četrdesetogodišnjica pobjede nad fašizmom i oslobođenja zemlje. GL, X, br. 48-49, Sarajevo 1985, 2-3.
75. XII kongres geografa Jugoslavije. GL, X, br. 50, Sarajevo 1985, 1.
76. XII kongres geografa Jugoslavije. GP, 28-29, Sarajevo 1986, 161-162.
77. Četiri decenije GDBiH. Izašlo pod naslovom, Susreti s prirodom. Oslobođenje, 25.5.1987. Sarajevo 1987, 6.
78. Povodom 40.godišnjice GDBiH, XIII; br. 55-56, Sarajevo 1987, 1.

79. 23. seminar GDBiH, Istra i Hrvatska primorja. GP, 30. Sarajevo 1987, 137-138.
80. 29. konferencija GDBiH. GP, 33-34, Sarajevo 1990, 85-87.
81. Vijesti sa odsjeka za geografiju PMF. Disertacija dr Đure Marića: Industrijalizacija Bosne i Hercegovine. GP, 53-54, Sarajevo 1990, 90-91.
82. Из српских земаља. Српске земље и свет, бр. 3, Бања Лука, 1995, 26.
83. Отворен Постдипломски студиј смјер Регионална географија на Одсјеку за географију Природноматематичког факултета у Бањој Луци. ГГ, 2, Бања Лука, 1997, 125-126.
84. Миленко Живковић - први добитник награде из Фонда професора Миленка С. Филиповића. ГГДРС, 2, Бања Лука 1997, 130.
85. Поводом 30. годишњице смрти Миленка С. Филиповића (1969-1999). ГГДРС, св. 4. Бања Лука 1999. 161-164.
86. О раду Постдипломског студија - РЕГИОНАЛНА ГЕОГРАФИЈА НА ОДСЈЕКУ ЗА ГЕОГРАФИЈУ ПРИРОДНОМАТЕМАТИЧКОГ ФАКУЛТЕТА БАЊА ЛУКА. ГГДРС, Св. 4. Бања Лука 1999. 172-173.
87. О раду Постдипломског студија на Одсјеку за географију ПМФ Бања Лука. ГГДРС. Св. 5. 2000., ...

VI IN MEMORIAM

1. Ilija Sredanović. GP, VI, Sarajevo 1962. 193.
2. Проф. Хусеин Бркић. ГСГД, XL, бр. 1, Београд 1962, 93-94.
3. Dr Tvrko Kanaet. GP, X, Sarajevo 1966, 181.
4. Komemoracija prof. Dr Tvrku Kanetu. GP, XI-XII, Sarajevo 1967-1968, 196-197.
5. Akademik prof. Dr Milenko S. Filipović. Oslobođenja, 28. april 1969. Sarajevo 1969.
6. Komemoracija akademiku Milenku S. Filipoviću. GP, XIII; Sarajevo 1970, 193-195.
7. Prof. Savo Šiniković, Oslobođenje, 17. februar 1974. Sarajevo 1974.
8. Komemoracija profesoru Savi Šinikoviću. GP, XVIII-XIX, Sarajevo 1976, 139-142.
9. Prof. Milan Jokanović. Oslobođenje, 19. februar 1978. Sarajevo 1978.
10. Prof. Milan Jokanović, Prosvjetni list, br. 560, Sarajevo 1978, 23.
11. Komemoracija profesoru Milanu Jokanoviću. GP, XXII, Sarajevo 1978, 3-7.
12. Prof. Milan Jokanović, Nastava geografije, II; Sarajevo 1978, 5-6.
13. Komemoracija prof. Dr Sulejmanu Bakaršiću. GP, 24, Sarajevo 1980, 7-10.
14. Profesor Branko Božić; GP, 25 Sarajevo 1981. 193-194.
15. Prof. Dr Julian Glebović Šauškin; GP, 26-27. Sarajevo 1984, 295-296.
17. Prof. Hasan Čolić; GP, 28-29, Sarajevo 1986, 155.
17. Prof. Dr Sulejman Smilatić; GP, 31-32, Sarajevo 1988, 168-169.
18. Akademik Josip Roglić; GP, 33-34, Sarajevo 1990, 81-82.
19. Dr Konstantin Tarasov; GP, 33-34, Sarajevo 1990, 83-84.
20. Stanoje Jovanović, GP; 33-34, Sarajevo 1990, 84-85.
21. Prof. Dr Natalija Mastilo; Globus, 17, Beograd 1992, 69-70.
22. Prof. dr Natalija Mastilo; GGDRS, 1. Banja Luka, 1996, 118-120.
23. Profesor dr Jovan Trifunoski, (1914-1997) GDRS , Sv. 4. Banja Luka 1999, 165-166.

VII OSTALO - RAZNO

1. Povodom napisa "Još jednom o procesu urbanizacije za turskog doba u Bosni i Hercegovini". GP (Rasprava) XVI-XVII; Sarajevo 1975, 137-138.

2. O knjizi Ljubinje sa okolinom dr Ljube Mihića; GP, XX, Sarajevo 1976, 169-172.
3. Bibliografija radova profesora dr Sulejmana Smlatića (nepotpuna) GP, 31-32, Sarajevo 1988, 169-171.
4. Pravilnik "Fonda profesora Milenka S. Filipovića"; GP, 33-34, Sarajevo 1990, 89-90.
5. Milenko S. Filipović - Čovjek među ljudima. Portreti srpskih stvaralaca. Puls Glas srpskog, 14 i 15. oktobar 1995. Banja Luka 1995, 10.
6. Spisak radova Natalije Mastilo; GGDRS, sv. 1, 138-140.
7. Zbogom naša, srpska Slavonijo. Otadžbina, 3, br. 10-11, septembar 1996. Banja Luka 1996, 12.

Pripremio: Miloš Bjelovitić

ГЛАСНИК ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
HERALD OF THE GEOGRAPHIC SOCIETY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

ГОДИНА 2000.

YEAR 2000.

Свеска 5

Volume 5

UDK: 330.34 (497.15 REPUBLIKA SRPSKA)

Оригиналан научни рад
БУРО МАРИЋ

ЕКОНОМСКОГЕОГРАФСКА АНАЛИЗА ПРИВРЕДНИХ
ДЈЕЛАТНОСТИ И АКТИВНОГ СТАНОВНИШТВА У
РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

ENONOMIC-GEOGRAPHIC ANALYSE OF ECONOMIC ACTIVITIES
AND ACTIVE POPULATION IN REPUBLIC OF SRPSKA

Резиме: У раду се разматрају основни природни потенцијал развоја и економска структура становништва, као и њихова просторна концентрација у Републици Српској, што представља квалитативно обиљежје једне националне територије. Резултати истраживања показују да пољопривредни, дрвни и рудно-минерални ресурси, те климатско-хидролошки услови чине главни природни потенцијал развоја, а да секундарни сектор доминира (65,2% привредне запослености) у економској структури Републике Српске. У овом сектору водеће мјесто припада индустријској запослености која обухвата 84,8% укупне запослености секундарног сектора у 55,4% укупне запослености у привреди. У вези с тим је и просторни размјештај економски активног становништва где највећи број општина (70%) у Републици Српској показује усмјереност ка секундарном сектору. Овакви структурни односи економски активног становништва у Републици Српској су директна посљедица наслијеђених привредних односа бивше СР БиХ у којој је индустријализација била основни модел привредног развоја. Република Српска се данас налази у процесу економске транзиције коју ће пратити крупне структурне промјене, посебно у сferи привредних дјелатности и просторног размјештаја економски активног становништва.

Кључне ријечи: Република Српска, природни потенцијал, економске структуре, сектори дјелатности, усмјереност развоја, просторни размјештај.

Abstract: The basic natural potential of development and economic structure of the population as well as thies spatial concentration in Republic of Srpska is being considered in this work which represents qualitative peculiarity of a national territory. The research results show that agricultural timbes and ore mineral resources as well as climate-hydrological circumstances are the main natural potential of development where a secondary

Др. ванредни проф. унив. Природноматематички факултет Бањалука. Рад примљен 31.10.2000. године. 1). прилог је написан за научни симпозиј ПРОЦЕСИ И ПОТЕНЦИЈАЛИ РАЗВОЈА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ, који из објективних разлога није одржан.

sector dominates (65,2% of economic development) in Republic of Srpska economic structure. In this sector, the leading place belongs to industrial employment which contain 84,8% of a total employment of secondary sector and 55,4% of total employment in economy. In relation with this fact there is a territorial distribution of the economic active population where the inost of the municipalities (70%)cc in Republic of Srpska show the aim toward secondary sector. Such as these strutural relations of the economic active population in Republic of Srpska are the direct consequence of the inhesited economic relations of the former SR B and H in which the industrialization was a basic model of economic development. Today Republic of Srpska is in process of economic transit which is going to be followed by huge structural changes, especially in a shere of economic activities and territorial distribution of the economic, active population.

Key words: Republic of Srpska, natural potential, economic structures, activity sectors, development aim, territorial distribution.

УВОД

Почетком посљедње деценије XX вијека простор претходне СФР Југославије захватио је грађански рат који је проузроковао крупне друштвено-економске и геополитичке промјене са бројним и сложеним негативним посљедицама. То се првенствено односи на квантитативна и квалитативна обиљежја становништва и распад јединственог привредног и тржишног система. У том процесу дезинтеграције југословенског геопростора у оквиру сложене државне заједнице Босне и Херцеговине створена је Република Српска, чији послијератни демографски и привредни развој прате бројни проблеми, међу којима је и недовољно развијена привредна структура и забрињавајућа стопа незапослености, што проузрокује изразито низак животни стандард становништва.

На територији Републике Српске укупан број активног становништва је 202.114 радника (1999), од чега је у привредним дјелатностима запослено 150.332 радника, или 74,4% и 51.782 радника у ванпривреди, или 25,6% укупног економски активног становништва. Имајући у виду 528.000 расположиве радне снаге и 45.000 радника на чекању, стопа незапослености од 35,6%¹⁾ је врло висока. Истовремено Република Српска има изразито ниску вриједност бруто националног производа по становнику (per capita) од 823 \$, док је у Федерацији БиХ та вриједност нешто већа - 1126 \$ (1999). То потврђује и компарација података, како са новонасталим државама на геопростору претходне СФР Југославије, тако и са неким земљама окружења које се налазе у процесу економске транзиције: за СР Југославију стопа незапослености износи 30% а БНП-per capita 1800 \$, за БЈР Македонију 35% - 3800 \$, за Хрватску 20% - 5100\$ за Словенију 7% - 10900 \$, за Албанију 28% - 1650 \$, за Бугарску, 15% - 4300 \$, за Румунију 11% - 3900 \$ и за Мађарску 10% - 7800 \$²⁾.

Привредна структура, њена развијеност и просторни размјештај у Републици Српској носе обиљежје наслијеђених гранских и просторних привредних односа из бивше СР БиХ. Као и друге земље друштвено-економске транзиције, тако се и привреда Републике Српске налази у процесу трансформације структурних и власничких односа и њеног технолошког прилагођавања савременим европским и светским токовима.

С тим у вези су и крупне трансформације становништва, посебно у сфери економских структура које су праћене бројним проблемима. С економско-географског аспекта посебно је актуелан проблем незапослености активног становништва и проблем просторног планирања привредних дјелатности и њиховог развоја, као и низ других питања социјалног и друштвено-економског карактера.

У методолошком смислу наша анализа је наслоњена на кориштење врло једноставних математичко-статистичких метода (апсолутни и релативни показатељи, модел густине, модел економских структура и сл.). Оскудност егзактних статистичких показатеља изазива одређене недостатке у идентификацији просторних односа привредних дјелатности и активног становништва, али сматрамо да добијени резултати могу послужити као скроман допринос бољем сагледавању одређених проблема везаних за привредну трансформацију Републике Српске у периоду њене транзиције.

Структурне одлике привреде и основни природни потенцијал развоја

Развој становништва уопште, као и његова структурна обиљежја су у непосредној зависности од друштвено-економских, политичких, социјалних и других чинилаца. Тада комплекс чинилаца посебно је значајан за економску структуру становништва, тим прије што она представља важну квалитативну компоненту становништва и привредног развоја националне територије. Економска структура је у директној вези са природним и миграционим кретањем становништва, с једне стране, и стањем у привреди с друге стране. Наиме, одређено стање привреде и њена трансформација увијек је праћена и одређеним трансформацијама становништва у целини, а нарочито његове економске активности.

У оквиру структуре економски активног становништва по секторима дјелатности доминира секундарни сектор (98.134 запослена, или 65,3% привредне запослености) над терцијарним (41.071 или 27,3%) и примарним (11.113 или 7,4%). У водећем секундарном сектору на индустриску запосленост отпада чак 84,8% запослености у секундарном сектору и 55,4% укупне запослености у привреди, односно 41,2% укупно активног становништва у Републици Српској.

Према оствареном друштвеном производу у 1999. години и економски активном становништву према секторима дјелатности, јасно се види доминација секундарног сектора нарочито у сфери економски активног становништва. Индустриска запосленост становништва, није само водећа у секундарном сектору већ је доминантна у цјелокупној привредној структури Републике Српске. Дупло је већа од цјелокупне запослености терцијарног сектора, а чак седам и по пута већа од запослености у примарном сектору. Међутим, према оствареном друштвеном производу индустриску је у 1999. години достигла пољопривреда. У односу на индустриску запосленост пољопривредна је скоро седамнаест пута мања, а остварени друштвени производ раван оном у индустриској. Наиме, у пољопривреди је присутна прикривена запосленост, док је у индустриској евидентирана и формална запосленост, где бројни погони немају активну производњу, нити активну запосленост.

*Структура друштвеног производа и економски активног становништва
по секторима дјелатности у Републици Српској*

	Друштвени производ (у хиљ. KM)	Активно становништво (у хиљ.)		
	%	%		
ПРИМАРНИ СЕКТОР	606.220	32,6	11.113	7,4
- Пољопривреда и рибарство	528.416	28,4	4.966	3,3
- Шумарство	77.804	4,2	6.147	4,1
СЕКУНДАРНИ СЕКТОР	677.465	36,4	98.134	65,3
- Индустирија	525.532	28,2	83.264	55,4
- Водопривреда	4.182	0,2	480	0,3
- Грађевинарство	126.302	6,8	118.18	7,9
- Занатство (производно)	21.449	1,2	2.572	1,7
ТЕРЦИЈАРНИ СЕКТОР	577.678	31,0	41.071	27,3
- Саобраћај и везе	149.285	8,0	12.382	8,2
- Трговина	247.965	13,3	13.429	8,9
- Угоститељство и туризам	63.590	3,4	4.190	2,8
- Комуналне дјелатности	35.586	1,9	4.084	2,7
- Остале дјелатности (произ.)	81.252	4,4	6.986	4,6
РЕПУБЛИКА СРПСКА	1.861.363	100,0	150.318	100,0

Извор: Документација података Републичког завода за статистику, Бања Лука

Примарни сектор је други по оствареном друштвеном производу а пољопривреда испред шумарства, док је по економски активном становништву овај сектор иза терцијарног, а шумарство испред пољопривреде. Посебан значај за развој овог сектора има пољопривредно земљиште и шумски комплекс.

Терцијарни сектор је на трећем мјесту према оствареном друштвеном производу, али је на другом по економски активном становништву. У сфери овог сектора водеће мјесто припада по оба показатеља трговини, а затим долази саобраћај. Интересантно је да угоститељство и туризам заузима треће мјесто и знатно заостаје за прве двије дјелатности, иако су туристички потенцијали на простору Републике Српске значајни.

У привредном развоју Републике Српске и њеном економскогеографском обликовању значајно мјесто припада природном потенцијалу³⁾. На простору Републике Српске објективно постоје природни извори који имају одређени друштвено-економски значај, а међу њима најважнији су: земљишни, дрвни и рудно-минерални ресурс, те климатско-хидролошки услови.

У структури земљишних површина Републике Српске највећи значај имају пољопривредне и површине под шумском вегетацијом.

Пољопривредно земљиште као стратешки потенцијал представља изузетан значај и припада му примарно мјесто као природном потенцијалу развоја

Републике Српске. На пољопривредне површине отпада 1.292.291 ха или 52,1% укупне површине Републике Српске, а оранице и баште заузимају 579.315 ха⁴ или 23,4%, што чини 0,93 ха пољопривредног земљишта и 0,42 ха ораницног земљишта по становнику. То је више него у СР Југославији (0,60 ха и 0,36 ха), а изнад је свјетског просјека, што је посебно значајно јер су то површине првенствено намењене активној обради и производњи хране. Према томе, пољопривредног земљишта у Републици Српској има довољно, а постоје и реалне могућности добијања и нових површина.

Заступљеност пољопривредних у односу на непољопривредна земљишта и структурна искориштеност у Републици Српској је врло различита, што је посљедица припадности појединачних пољопривредних површина различитим морфолошким цјелинама. Најпродуктивније категорије су рас прострањене у сјеверном перипанонском дијелу. Равничарска подручја Посавине, Семберије, Лијевча поља и ријечних алувијалних равни имају највећу економску вриједност и чине најповољније површине за узгој разноврсних пољопривредних култура. Рационалним кориштењем овог стратешки важног природног потенцијала уз примјену савремених агротехничких мјера и унутрашњим преструктуирањем производње, стварају се услови не само подмиривања сопствених потреба, већ и могућности производње значајних вишкова за тржиште.

Значај савремене пољопривредне дјелатности огледа се у разгранатом систему пољопривредних активности које више не обезбеђују само прехранбене производе за човјека, већ с развојем индустрије и својом све сложенијом гранском структуром постаје важна сировинска база бројних индустријских врста. Међутим, ефекти пољопривредног искориштавања код нас су значајно умањени негативним процесима, посебно процесом деаграризације аграрних простора. Наиме, сталним одливом пољопривредног становништва у градове смањен је обим радне снаге а пољопривредне површине се напуштају, па је неопходно такав процес сузбити и свести на минимум.

Шумски комплекс заузима више од милион ха⁵, или 43,4% укупне површине Републике Српске, што представља значајну базу дрвног ресурса. Међутим, наше шуме су лошег квалитета, а уз то присутно је и нерационално искориштавање овог важног природног ресурса, па су шумски простори доста девастирани и претворени у шикаре и голети.

Изузетна вриједност шумских простора садржана је и у значају његовог екосистема, што додатно утиче на захтјев промјене досадашњег начина експлоатације и газдовања у области шумарства.

С обзиром на законитости постанка и концентрације рудних сировина, простор Републике Српске располаже економски значајним резервама овог природног ресурса који игра важну улогу у развоју привредне структуре. Према врсти и просторном размјештају познатих рудних сировина, могуће их је груписати на:

- **енергетске сировине** (mrki угљ и лигнит) са највећим рудницима у Угљевику, Гаџку, Станарима и Миљевини;

- **металне сировине** (руда гвожђа, олова, цинка и боксита) са главним рудницима у Љубији, Омарској, Сребреници, Милићима, околини Mrкоњић Града и Љубиња и

- неметалне сировине (азбест, магнезит, бентонит, гипс, мермер, каолин, ватростална и керамичка глина, кварцни пјесак и кречњак) чија су налазишта и локалитети експлоатације просторно врло раширени.

Климатско-хидролошки услови имају значајну и вишеструку улогу у валоризацији привредног и укупног развоја Републике Српске. Климатске карактеристике су резултат различитих географских фактора који се испреплићу на овом геопростору. То је условило постојање различитих климатских типова и њених варијанти: умјереноконтинентална, континентална, планинска, жупска и измијењена медитеранска. Таква разноликост климатских услова у основи нуди различите повољности за разноврсну пољо-привредну производњу, као и развој других дјелатности. У цјелини посматрано, климатски услови су веома повољни, а одређене неповољне климатске појаве могуће је надокнадити примјеном савремених агротехничких мјера.

Својим елементима клима посредно утиче на хидролошке прилике у Републици Српској. Њихов значај се посебно огледа у хидроенергетском, аграрном и туристичком погледу економскогеографске валоризације. Ријечни потенцијал нуди значајне могућности у производњи хидроенергије, наводњавању обрадивих површина, те у развоју туризма и могућностима пловидбе, што је до сада недовољно искоришћено. Окосницу хидропотенцијала чине ријеке Дрина, Требишњица и Врбас са већ постојеће четири хидроцентrale са укупном инсталисаном снагом од 600 MW.

У разноврсном и богатом хидролошком потенцијалу посебан значај имају термални и термално-минерални извори. Бројна истраживања су показала знатна богатства, а највеће је у сјеверном дијелу Републике Српске и то у зони савског рова. На бази ових хидролошких појава већ је изграђено неколико бањско-рекреативних центара: Дворови, Бања Врућица, Мљечаница, Лакташи, Слатина, Кулаши, Српске топлице, Губер и Вилина Влас. Валоризација у пуној мјери овог вида хидролошког потенцијала би требало да услиједи теку наредном периоду.

Дакле, Република Српска располаже значајним природним потенцијалом развоја чија економскогеографска валоризација мора бити усмјерена у правцу оптималног кориштења геопростора, што првенствено захтијева рационалну експлоатацију природних извора, заштиту животне средине и ревитализацију тих простора. У вези с тим је и чињеница која се односи на општи развојни концепт међународних финансијских институција које ће својом политиком финансирања добрым дијелом детерминисати нашу привредну структуру и њен развој. У складу са стратегијом одрживог просторног развоја, Република Српска подржава активности просторне интеграције Европе, њене економске и политичке интеграције које је утврдила Европска унија. Таква концепција економско-политичког развоја омогућава приступ Републици Српској структурним фондовима и трансевропској мрежи комуникација, те укључивање у област политике заштите животне средине, као и приступ другим европским програмима у реализацији транснационалне, трансграничне и трансрегионалне сарадње.⁶⁾.

Просторна структура економски активног становништва и привредних дјелатности

У просторној анализи посматрана је економска структура активног становништва у привредним дјелатностима по општинама Републике Српске на основу расположивих статистичких показатеља. Економска структура становништва је врло сложена структура јер је она одраз широке лепезе привредних дјелатности и занимања становништва која се обично групишу у привредне секторе. Кориштени модел економске структуре обухвата три сектора:

- а) **примарни сектор** - обухвата активно становништво запослено у пљо-привреди, рибарству и шумарству;
- б) **секундани сектор** - обухвата активно становништво запослено у индустрији, рударству, грађевинарству и производном занатству;
- в) **терцијарни сектор** - обухвата активно становништво запослено у саобраћају, трговини, угоститељству и туризму, комуналним и техничким услугама и услужном занатству.

Примјена модела економских структура базира се на сазнању да између раста дохотка по становнику и промјене запослености активног становништва по секторима дјелатности постоји одређена веза. Наиме, сматра се да доходак по становнику расте с падом запослености у примарном, а порастом у секундарном и терцијарном сектору, а затим и паду у секундарном и још већем порасту запослености у терцијарном сектору. Дакле, на основу учешћа сваког од сектора у укупној запослености активног становништва могућа је процјена друштвено-економског развоја конкретног економскогеографског простора.⁷⁾

У методолошком смислу истраживања одлучили смо се за најједноставнији поступак, а који је могуће примијенити у сличним економскогеографским анализама⁸⁾. Он се састоји у структурном односу између примарног, секундарног и терцијарног сектора: 33,3:33,3:33,3. На основу географске матрице са статистичким показатељима активног становништва по појединим привредним дјелатностима и општинама у Републици Српској утврђена су одређена процентна учешћа. Ако је то учешће веће од 1/3, односно 33,3% укупног активног становништва, такве општине су означене са умјереном оријентацијом привредног развоја ка том сектору. Општине које имају екстремно високо учешће - 66,6% и више активног становништва у неком сектору означене су као изразито оријентисане ка том сектору. Овакав метод допушта и комбинацију, односно усмјереност ка два сектора. Дакле, могуће је издвојити укупно девет типолошких обиљежја. На основу овако обликованих показатеља на примјеру просторно-економске структуре Републике Српске, могуће је идентификовати шест типова, што указује на њену недовољну развијеност.

Основни типови просторно-економске структуре у Републици Српској

Типови просторно-економске структуре	% активног становништва по секторима		
	примарни	секундарни	терцијарни
П - изразита оријентација ка примарном сектору	>66,6	<33,3	<33,3
п = умјерена оријентација ка примарном сектору	33,3-66,6	<33,3	<33,3
С - изразита оријентација ка секундарном сектору	<33,3	>66,6	<33,3
с - умјерена оријентација ка секундарном сектору	<33,3	33,3-66,6	<33,3
ст- оријентација ка секундарном и терцијарном сектору	<33,3	>33,3	>33,3
Т - изразита оријентација ка терцијарном сектору	<33,3	<33,3	>66,6

На основу шест дефинисаних типова просторно-економске структуре свака општина је типолошки одређена. Поред тога, утврђен је и модел густине у секундарном сектору као доминантном у просторно-економској структури Републике Српске. Добијени показатељи пружају одређена сазнања о квалитативним и квантитативним односима гранске и просторне структуре привредних дјелатности, као и концентрације економски активног становништва.

На територији Републике Српске у 1999. години укупан број активног становништва износио је 150.332 запослена у привредним дјелатностима размјештених у 64 општинска подручја. Од тога у секундарном сектору највише, 65,3%, у терцијарном 27,3% и у примарном свега 7,4% активног становништва. Дакле, Република Српска у целини, према изнесеним критеријумима просторно-економске структуре, припада типу умјерене оријентације ка секундарном сектору са моделом густине од 108 запослених у секундарном сектору на 1.000 становника. Овакви структурни односи привредних дјелатности одговарају средње индустријализованим земљама, чије је учешће секундарног сектора доминантно, посебно индустријске запослености, при чему су терцијарни, а нарочито квартарни сектори јако неразвијени. Високо учешће индустријске запослености карактеристично је за бивше европске земље социјалистичког и планског развоја, које се данас налазе у процесу економске транзиције каква је и Република Српска. За разлику од њих, развијене европске земље смањују број својих индустријских радника, на рачун ширења терцијарних и квартарних дјелатности⁹⁾.

Имајући у виду да је привредни систем бивше СР БиХ карактерисала сировинско-енергетска и базно-индустријска структура, добијени показатељи просторно-економске структуре Републике Српске говоре да су у основи задржани слични привредни односи, чије ће крупне промјене тек услиједити у оквиру наредних економских и друштвених реформи.

Просторно-економска структура активног становништва у привредним секторима према извршеној типологији

Тип	Број општина	%	Број становника	%	Укупна привредна запосленост	%
C	32	50,0	612.694	44,0	70.689	47,0
с	13	20,3	373.675	26,9	31.794	21,1
ст	7	10,9	378.253	27,2	45.815	30,5
П	7	10,9	13.319	0,9	743	0,5
п	2	3,2	9.526	0,7	1.194	0,8
Т	3	4,7	3.916	0,3	97	0,06
Укупно:	64	100,0	1.391.383	100,0	150.332	100,0

Оријентација ка секундарном сектору привредног развоја показује највећи број општина (45), чак 70% укупног броја општина у Републици Српској. То је најразвијенија просторно-економска структура. Изразиту оријентацију ка овом сектору показује 32, а умјерену оријентацију 13 општина. Ова два типа секундарног сектора обухватају 986.369 становника, или 70,9% укупног становништва и 102.483 радника, или 69,1% активног становништва у привреди Републике Српске. Све ове општине имају развијену привредну структуру, изузев Вукосавља и Српске Костајнице, које немају евидентирану запосленост у примарном сектору, што је вјероватно недостатак статистичких показатеља. У структури секундарног сектора доминантно се намеша индустријска запосленост са 83.264 радника, што чини 84,8% активног становништва у секундарном сектору и 55,4 привредно активног становништва у Републици Српској. Тако високо учешће индустријске запослености је резултат процеса индустријализације бивше СР БиХ¹⁰⁾.

Данашњи просторни размјештај индустрије у Републици Српској резултат је наслијеђених индустријскогеографских односа из бивше СР БиХ. Међу најиндустријализованија подручја спадају бањалучко, приједорско и зворничко подручје, те изоловано подручје околине Требиња, у којима се по индустријској функцији истичу Бања Лука, Приједор, Градишча, Нови Град, Козарска Дубица, Зворник, Угљевик и Требиње¹¹⁾.

На сличну просторну концентрацију упућују издвојена релативно хомогена општинска подручја (агломерације) секундарног сектора. Основни критеријум за издвајање релативно хомогених општинских подручја усмјерених ка секундарном сектору су модел густине секундарног сектора (број запослених овог сектора на 1.000 активних становника у привреди) који је већи од 30, а запосленост у секундарном сектору већа од 2.000 радника.

Релативно хомогена општинска подручја секундарног сектора

Агломерација (општина)	>2000 запослених у секундарном сектору	>30 запослених у секундарном сектору на 1.000 становника
Бања Лука	16.635	76
Грађишка	4.009	67
Приједор	6.723	74
Нови Град	2.511	88
Козарска Дубица	3.178	95
Добој	3.972	52
Теслић	2.632	60
Бијељина	3.804	36
Угљевик	2.105	130
Зворник	4.502	103
Требиње	4.927	164

Према утврђеним критеријумима у групу релативно хомогених општина секундарног сектора, чија је главна одредница индустријска структура и запосленост, спада 11 општина Републике Српске. Поред већ споменутих најиндустријализованијих (Бање Луке, Приједора, Грађишке, Новог Града, Козарске Дубице, Зворника, Угљевика и Требиња) ту су још Добој, Теслић и Бијељина. У географском смислу већина ових општинских подручја смештена су у сјеверном перипанонском дијелу (сјеверна развојна осовина), а Зворник, Угљевих и Требиње у источном и крајње јужном дијелу Републике Српске. Према томе, подручја концентрације секундарних дјелатности и активног становништва, те водећи привредни центри леже у оквиру главних осовина привредног и укупног развоја Републике Српске. Наравно, много израженија концентрација је у оквиру сјеверне - перипанонске, него источне - подрињско-херцеговачке осовине развоја.

Оријентација ка примарном сектору привредног развоја показује знатно мањи број општинских подручја него претходни секундарни, свега 9 или 14,1% укупног броја општина. Од тога 7 општина припада изразитој усмјерености ка овом сектору (Осмаци, Петровац, Пелагићево, Српски Купрес, Српски Дрвар, Српски Стари Град и Српски Мостар), док само двије општине (Српски Кључ и Трново) показују умјерену оријентацију ка примарном сектору. У њима живи 22.845 становника, или 1,6% укупног становништва и ради 1.937 лица или 1,35% активног становништва у привреди Републике Српске. То су новоформиране општине без својих ранијих урбаних центара који су припадали Федерацији БиХ, осим Трнова, и леже у пограничним дијеловима према Федерацији БиХ. Девастација тих насеља у току грађанског рата и њихов погранични положај успоравају повратак становништва својим домаћинствима и опоравак и онако сиромашне привредне структуре. Ове општине немају довољно развијену привредну структуру, недостају им дјелатности секундарног или терцијарног сектора, а Осмаци, Српски Кључ и Српски Дрвар имају апсолутну запосленост у примарном сектору. Све су ријетке густине насељености, а у примарној структурној запослености преовладава

шумарство, осим Пелагићева и Српског Мостара. Пољопривредна запосленост је врло ниска, а производња екстензивног карактера.

Оријентацију ка терцијарном сектору привредног развоја показују само три општине (Језеро, Крупа на Уни и Српско Орашје) у Републици Српској, које обухватају свега 0,3% укупног становништва и још мање, привредне запослености - 0,06%. Слично као и општине примарног сектора оријентације, то су новоформирана и погранична, ријетко насељена општинска подручја. Малобројни становници повратници углавном раде у трговини или угоститељству, јер привредна инфраструктура је, и била, врло сиромашна и уз то и највећим дијелом девастирана.

Овај сектор је интересантнији по комбинацији са секундарним сектором. Секундарно-терцијарну оријентацију показују Бања Лука као полифункционални и водећи привредни центар са врло развијеном службеном дјелатношћу, а Добој и Брчко као важни саобраћајни чворови, док остale општине такву оријентацију показују првенствено захваљујући запослености у трговини и угоститељству. Неочекивано ниска запосленост је исказана у туристичкој привреди, што је, поред осталог, резултат недовољно развијене туристичке инфраструктуре и валоризације туристичког потенцијала. Тим прије што природни ресурси, нарочито бањско-љечилишног и планинско-спортског и рекреативног карактера, реално могу афирмисати Републику Српску и као туристички атрактиван и занимљив простор.

ЗАКЉУЧАК

Анализа просторно-економске структуре показује изразиту неравномјерност просторног размјештаја и недовољну развијеност привредне структуре у Републици Српској. Велике су разлике између перипанонског дијела (сјеверна развојна осовина), у коме су концентрисани водећи привредни центри са развијеном структуром, и осталих простора. Сличне разлике су изражене и у структурним односима између индустријске и осталих привредних дјелатности. Имајући у виду тенденције бројних европских земаља, оваква сазнања упућују на потребу промјене структурних односа са циљем смањивања секундарне, посебно индустријске запослености на рачун постепеног развоја терцијарног, а затим и квартарног сектора дјелатности.

Стално повећање ефикасности производње и рационално кориштење локалних ресурса са интензивним развојем малих и средњих капацитета различитог облика власништва који ће стварати претпоставку смањења стопе незапослености и пораста животног стандарда становништва, морају имати приоритет у стратегији одрживог просторног развоја Републике Српске.

ЛИТЕРАТУРА И НАПОМЕНЕ

- 1) БИЗНИС РЕЈИНГ - 500, РЕПУБЛИКА СРПСКА, 2000. (стр. 47)
- 2) CIA - The World Factbook 2000 (подаци интернета)
- 3) У односу на територијалну организацију производње природни потенцијал има двојаку улогу, јавља се као природни извор, у најширем смислу назива се ресурсом (нпр. енергетски, рудно-минерални, земљишни, дрвни, водни итд.) или као природни услов (климатски, геолошки, геоморфолошки)

- лошки итд.). У просторном размјештају (територијалној локацији) привредне производње значајно мјесто припада проучавању размјештаја природних извора (ресурса) и природних услова. - Види: Грчић М. (1994): ИНДУСТРИЈСКА ГЕОГРАФИЈА, Београд (стр. 114-131); Динић Ј. (1994): ЕКОНОМСКА ГЕОГРАФИЈА, Београд (13-59).
- 4) Р. Лукић и други: ПРОЦЈЕНА ПРОИЗВОДНЕ И УПОТРЕБНЕ ВРИЈЕДНОСТИ ЗЕМЉИШНОГ ПРОСТОРА У РС, Зборник радова: Република Српска у дејтонским границама, Бања Лука 1998 (стр. 160); И. Црквенчић и А. Малић: АГРАРНА ГЕОГРАФИЈА, Загреб 1988 (стр. 84-92); М. Спасојевић: ЕКОНОМСКА ГЕОГРАФИЈА СР ЈУГОСЛАВИЈЕ, Ниш 1998 (стр. 205-215).
- 5) ПРОСТОРНИ ПЛАН РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ 1996 - 2015, Урбанистички завод Републике Српске, Бања Лука 1996.
- 6) Процес приступања Европској унији захтијева претходно испуњавање одређених услова (ефикасна тржишна привреда, институционални гарант демократије, способност испуњавања обавеза према економским и политичким циљевима Уније и сл.) које Босна и Херцеговина као међународно призната држава тренутно не испуњава. Међутим, Дејтонски споразум нуди реалну основу постепеног испуњавања тих услова, где би Босна и Херцеговина морала обезбиједити активну улогу ентитета у европским интеграционим процесима. Имајући у виду такву пројекцију, Република Српска би могла добити статус Аутономне регије Европске уније, што би могло вишеструко утицати на политичку и економску стабилност и перспективност развоја. Види: Томаш Р. (2000): ЕКОНОМСКИ АСПЕКТИ ДРЖАВА ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ И ЊИХОВЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ НА БиХ И РЕПУБЛИКУ СРПСКУ (стр. 31-44); Стојков Б. (2000): СТРАТЕГИЈА ОДРЖИВОГ ПРОСТОРНОГ РАЗВОЈА ЦЕНТРАЛНЕ, ИСТОЧНЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ СА ОСВРТОМ НА ПОЗИЦИЈУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ (стр. 45-59), Зборник радова: Потребе и могућности повезивања Републике Српске са мрежом европских транспортних коридора, Урбанистички завод РС, Бања Лука, 2000.
- 7) У вези са одређивањем нивоа друштвено-економског развоја и економских структура настала је теорија сектора. На основу емпириских сазнања њу су формулисали, неовисно један од другог, енглески економисти C.Clark и A. Fisher, а касније ју је допунио и модификовao француски економиста J. Fourastie. Ова теорија се заснива на чињеници да с порастом доходка потражња за храном расте спорије од потражње индустриских производа и разних услуга. Продуктивност пољопривредне производње се нагло повећава, а ослобођени дио радне снаге прелази у секундарна и друга занимања. Тако секундарни сектор биљежи брз пораст запослености, нарочито у индустрији. Структура запослености према секторима дјелатности показује даље тенденције промјена. Наиме, подјела рада, специјализација, нове технологије и слично узрокују вишак радне снаге и у секундарном сектору, која прелази у терцијарна занимања. Најновији развој друштва, који је означен као постиндустријско друштво, истиче преовлађујућу запосленост становништва у терцијарном и квартарном сектору, а све мање у секундарном и посебно у примарном сектору дјелатности. Види: Динић Ј. (1994): ЕКОНОМСКА ГЕОГРАФИЈА, Београд

- (стр. 173-175); Црквенчић И, Малић А. (1988): АГРАРНА ГЕОГРАФИЈА, Загреб (стр. 78-84); Фелетар Д. (1989); НА ПРАГУ ПОСТИНДУСТРИЈСКОГ ДОБА, Гласник СГД, Београд (стр. 13-21); Вресек М. (1990): ГРАД У РЕГИОНАЛНОМ И УРБАНОМ ПЛАНИРАЊУ, Загреб (13-20).
- 8) Игор Вришер је на примјеру економске географске регионализације Словеније у просторно-економској структури издвојио девет типова. Као основна просторна јединица узето је насеље, при чemu је добијена детаљна анализа која пружа вриједна и квантитативна сазнања о привредној структури, њеном развоју и размјештају на територији Словеније. Види: I. Vrišer (1990): EKONOMSKOGEOGRAFSKA REGIONALIZACIJA REPUBLIKE SLOVENIJE, Geografski zbornik, XXX, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana (стр. 180-185).
- 9) Пад индустријске запослености најразвијеније земље Европске уније биљеже још од 1970. године. Тако, на примјер, у Француској тај пад износи 21%, односно број индустријских радника је смањен са 5.792.000 у 1970. години на 4.580.000 у 1996. години, док је у истом периоду у Њемачкој тај број смањен још више, са 14.413 на 11.120, односно 23%. CIA - The World Factbook 2000 (подаци интернета).
- 10) У послијератном периоду развоја претходне СФР Југославије индустријализација је узета као основни модел привредног и друштвеног развоја земље. Након II свјетског рата на босанскохерцеговачкој територији подигнута су бројна индустријска постројења специјалне индустрије, а неки су и измјештени из Србије због геополитичког окружења, јер је централни географски положај СР БиХ у претходној Југославији био најповољнији. Тако је СР БиХ добила развојну одлику стратешко-индустријске базе укупног југословенског привредног развоја. Шездесетих и седамдесетих година просторно ширење индустрије се интензивирало, тако да је захватило готово цијelu територију како би се постигао што равномјернији росторни размјештај индустријске производње. Види: Марић Ђ. (1991): ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈА БиХ - Географска студија савременог развоја, Сарајево (стр. 33-58); Јакшић Д. (1995): РЕПУБЛИКА СРПСКА - простор, становништво, ресурси, Бања Лука (стр. 208-213).
- 11) На основу критеријума релативно функционалне повезаности и релативно хомогених тржишта радне снаге на територији Републике Српске издвојено је седам региона/подручја: бањалучки, приједорски, брчанско-бијељински, добојски, зворнички, сарајевски и србијско-требињски. У оквиру анализе просторне концентрације индустрије и њеног развоја дефинисане су индустријско-развојне осовине које представљају окосницу привредне и социјалне интеграције простора:
- **сјеверна (перипланонска) осовина**, која се пружа правцем запад-исток повезујући Републику Српску са Србијом, и
 - **источна (подрињско-херцеговачка) осовина**, која се пружа правцем сјевер-југ насллањајући се непосредно на простор Србије и Црне Горе. Види: Марић Ђ.(1998): ПРОСТОРНА КОЦЕНТРАЦИЈА ИНДУСТРИЈЕ И ГЛАВНЕ ОСОВИНЕ РАЗВОЈА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ, Зборник радова: Република Српска у Дејтонским границама, Бања Лука (стр. 216-220).

ГЛАСНИК ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
HERALD OF THE GEOGRAPHIC SOCIETY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

ГОДИНА 2000.

YEAR 2000.

Свеска 5

Volume 5

UDK: 911.3:631.585 (497.15)

Оригиналан научни рад
Раде РАКИТА*

СТОЧАРСКА, НАСЕЉА НА ПЛАНИНИ ВИТОРОГИ И
ЊЕНОЈ ПОДГОРИНИ

THE CATTLE-BREEDING COLONIES ON THE MOUNTAIN VITOROGA
AND ITS PODGORANA

РЕЗИМЕ: Планина Виторога (народни назив!) пространи је пашњак и шумски ревир за сва села предионих целина - **Јања, Купреса и Гламоча** - између којих је она смјештена и чији становници имају сточарска насеља на њој. Овај рад се управо односи на сточарска насеља на тој планини која носе назив - стаје. Чини се да сам назив асоцира на некадашњи номадизам када се приликом кретања са стоком морало негдје стати (застати); на то још више асоцира име сусједне планине Шатора на сјеверозападном рубу Гламочког поља, а шатор је симбол номадизма.

Најпримитивнији вид сточарског насеља на овој планини је **ограда**.

Од ограде развио се **наслон**, од наслона, у каснијој фази, настале су **стаје** - које сачињавају **кошаре, колибе, мљечари** и, у ширем смислу, **торови** са непокретним и покретним **торним колибицама**. То је била завршна фаза развоја сточарских насеља на планини Витороги и њеној Подгорини.

Кључне ријечи: **стаја, ограда, плот, приторак, наслон, тор, чобанске колибице** (непокретне и покретне), **номадизам, Шатор** (име асоцира на номадски шатор!) итд.

Abstract: Vitoroga Mountain (popular name) is broad pasture and forest place for all villages of regional parts – Janj, Kupres and Glamoč.

The Mountain is situated between these regional parts, and its citizens have cattle-breeding colonies.

This work refers to cattle – breeding colonies on that mountain which are called stables. It seems that this name refers to former nomadism when during the moving with cattle they should stop. The name of the nearby mountain Šator (Tent) which is situated at the northwest edge of the Glamoč field, refers to its name. Šator (Tent) is symbol of nomadism. The most primitive part of the cattle – breeding colony on this mountain is fence. The back developed from the feuce, in the later phase the stables developed which consist of – bastet, cotage, milkmen and in broader sense – sheep folds with fixed and

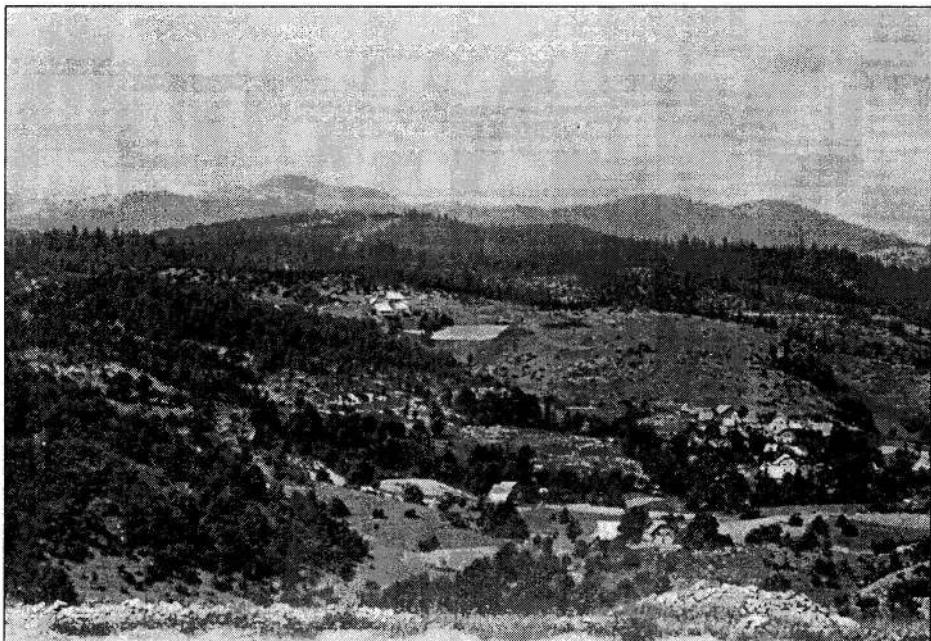
* Др. ванредни проф. Унив. Бањалука. Рад примљен 17.10.2000. Прилог је написан за научни симпозијум: ПРОЦЕСИ И ПОТЕНЦИЈАЛИ РАЗВОЈА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ, који из објективних разлога није одржан.

movable small cottages. It was the final phase of developin cattle-breeding colonies ou the mountain Vitoroga and its Podgora.

Important words: **stable**, feuse, **bedge**, pritorak **back**, **Sheepfolds**, **shephord** (fixed and moves), **nomadism**, tent (the name effers tu nomadic tent).

УВОД

Виторога (име женског рода) народни је назив, а не "виторог", како се у литератури и на географским картама сусреће; спада у област крашких била и поља западне Босне, а смјештена је између трију предионих цјелина на том простору: Јања на сјеверу, Купреса на југу и Гламоча на западу (1, 19). Све три ове предионе цјелине југозападне Босне имају заједничке пашњаке на овој планини, а поједина домаћинства из њихових села расположу и приватним ливадама и ораницама, на којима су подигла сточарска насеља, позната под именом **стаје** (2, -). На топографским картама стаје су означене као "кошаре", нпр., Ђукића кошаре, Тодорића кошаре, Маркезове кошаре итд. Називи, као што су "катун", "појате" и др. за та насеља непознати су у народу испитивање области, а уколико се негде и могу чути, преузети су са стране. Народ назива **кошарама** сточарска насеља по пољима и пољицима, смјештеним између села и подгорине планине Витороге. Планина Виторога није подијељена између сеоских атара, али поједини њени дијелови носе назив "Крај": **Вагански крај** - по селу Вагану, **Стројички крај** - по стројичким селима итд. (3,-). Граница између тих крајева нема, па сточари из једног "Краја" несметано прелазе у други "Крај". "Крајеви" су вјероватно представљали раз-

Сл. 1. Поглед на планину Виторог и њену Подгорину (Снимио: Р. Ракита, 1973)

граничења између поједињих средњовјековних жупа; данас само постоји топоним "Крај", али и он постепено ишчезава. На појединим висовима ове планине и издвојеним планинским огранцима, какав је нпр. Плазарица недалеко од Купрешких врата, постоје жељезне алке, за које су, према народном вјеровању, везани бродови, а које су по свој прилици означавале границе између поједињих "крајева", односно жупа.

Са Голе Витороге (1907 м), према казивању овдашњег становништва, може се изјутра, прије иласка сунца, видјети море. То онда значи да су све планине овог дијела динарске области које леже јужно од Витороге, ниже од ове планине и не затварају поглед према мору.

Име ове планине је занимљиво; у народу нисам могао сазнати како се објашњава настанак тог имена. Овдје постоји справа - "вито", на коју се "разапиње" предиво од конопље и лана звано "мутовило", да би се лакше премотало у "клуква" (клупко) и тако припремало за ткање "беза" (платна). Такође народ овог краја вјерује да на планинама и у облацима живе виле које имају витлове и "разапињу" их по ливадама, па угажену ливаду у виду круга зову "вилино коло". Можда би ту негдје требало тражити име ове планине, које вјероватно датира из илирског периода.

НАЈНОВИЈЕ ПРИРОДНЕ И АНТРОПОГЕНЕ ПРОМЈЕНЕ НА ПЛАНИНИ ВИТОРОГИ И ЊЕНОЈ ПОДГОРИНИ

У посљедњој четвртини XX вијека на планини Витороги и њеној подгорини десиле су се у природном и културном пејзажу такве промјене - да је то ријечима тешко представити. Аутор ових редова је 22. јуна 2000. године први пут, након двије и по деценије, прокрстарио овом планином (у којој је дјетињство провео) и својим очима није могао вјеровати да је то она планина његовог дјетињства, као и планина са својом подгорином каква је била прије четврт вијека. Упутио сам се сам у крстарење по овој планини са фотографским апаратом у руци и спортском торбицом са најнужнијим стварима о рамену. Дан је био сунчан, без иједног облачка на небу, прави љетни дан, којим је и календарски на сјеверној земљинију полуолоти наступило љето; ваздух изузетно чист, пријатан за дисање, и удише се пуним плућима; није "спаран" и уопште се не знојим мада сам у сталном покрету и не правим паузе, само сам окружен непрекидним шумским зеленилом. Око мене је свугдје гробна тишина, а некад је управо у ово годишње доба живот у овој планини био најдинамичнији: простором су одјекивале пјесме и дозивања чобана, звуци звона и бронзи на вратовима овнова "вилаша" - предводника стада овца и волова "рињкаша" - предводника крда говеда, али је планином најјаче одјекивала рика **бакова** - који још нису почели да се у јарам фатају и у кола упрежу. Планина се вратила интактном лицу. Некадашњи пропланци и **паљике** обрасли су четинарским дрвећем; пјешачке стазе се више не препознају од бујне вегетације која их је прекрила, а од **возника**, преко којих су помоћу волова "уфаћених" у јарам из шуме "извлечена" **брвна** и допремана у село, назиру се само љевкаста удубљења декорисана зеленилом. Све ме је ово подсејтило на једну пјесмицу чијих се стихова сјећам из основне школе, али се не сјећам имена њеног аутора, а ти стихови гласе овако:

"Ја знам једно лепо село,
у њему је све весело,
има кућа стари - нови,
зелене се сви кровови...,

а завршава се стихом - То се село шума зове!" Дакле, читава ова планина је "Зеленилом патосана" - како то лијепо пјесник даје опис шуме, па је и пјесма, колико ме памћење служи, насловљена називом - "Шума". А планина Виторога са својом подгорином данас је права шума!

Шта се у посљедњих тридесетак година овдје десило? Од седамдесетих година XX вијека отпочео је нагли процес распадања "газдинских кућа" (како су се овдје звале) или патријархалних породичних задруга, како се редовно у литератури називају, које су највише држали стоку и имале сточарска насеља на овој планини звана - **стаје**, а у њеној подгорини, односно у **пољима и пољицима - кошаре и колибе**. Распадање газдинских кућа повукло је за собом и опадање броја домаће стоке, а тиме и престанак подизања нових сточарских насеља и обнављања старих. То је период постепеног преласка са натуралне на робновончану производњу, што је такође имало одраза на опадање броја домаће стоке и занемаривања сточарских насеља у испитиваној области, и не само у њој. У претходној Југославији то је период све јачег развоја индустрије и ширења школства, па млади напуштају село и одлазе у градове, било на школовање било као радна снага у фабрике и разна предузећа. То прво чине младићи, потом и дјевојчице и дјевојке, а то је и период одласка радне снаге на тзв. "привремени рад" у иностранство, посебно у Њемачку.

Одлазак босанских младића на привремени рад у Њемачку и Аустрију почетком седамдесетих година XX вијека, усамљене дјевојке на својим прелима проклињале су овим стиховима:

"Ој машино, потргала ланце,
у Немачку возећи Босанце!

Аустријо, језером се звала,
ти си моје цвијеће убрала!"

Али након извјесног периода село почињу да напуштају и дјевојке. Тиме оно остаје без свога подмлатка, па у њему почињу да преовлађују старажачка домаћинства. То је посебно погодило сточарска насеља на планинама, чега није била поштеђена ни планина Виторога. Јер млади су у некадашњим газдинским кућама, и уопште у кућама имућнијих домаћинстава, били задужени да чувају домаћу стоку! Сада ту бригу од младих на себе морају да преузимају старије особе, па је управо то и довело до почетка гашења сточарских насеља на овој планини и до преобразаја антропогеног или културног пејзажа у природни пејзаж. Домаћу стоку више нема ко да чува, па је њен број сада у сталном паду. Данас само нека домаћинства из околних села на овој планини одржавају стаје да се сасвим не угасе, али већина некадашњих стаја је у рушевинама и утонула у густо жбуње, а неким се затро сваки траг. Власти не предузимају никакве кораке да зауставе пропадање сточарских насеља на овој планини, а поготову на њихово обнављање и унапређење.

Нешто боље се одржавају кошаре и колибе у подгорини ове планине - у пољима и пољицима у близини села, али и та сточарска насеља постепено ишчезавају. А цијела ова област о којој је ријеч природно је предодређена за сточарску и шумарску привреду и за производњу здраве хране, јер је све до сада остала незагађена индустријским отпадима и гасовима, те представља праву ваздушну бању, коју као такву треба сачувати од подизања било каквог индустријског објекта који би загађивао животну средину. Рјешење проблема треба тражити кроз развој туристичке привреде, а туризам на овом простору најбоље је развијати путем отварања етно-паркова, типа Скансена какав постоји у Стокхолму - у Шведској, и у Сирогојну на Златибору. То би повукло за собом и производњу здраве хране за туристе, и не само за њих, а ту храну у првом реду треба тражити у унапређењу сточарске привреде, за шта планина Виторога и њена подгорина имају изванредне природне услове које треба што прије почети валоризовати.

Поља и пољица, и читава подгорина планине Витороге ближе селима, својим изгледом просто збуњују сваког оног који природу испитивање области одраније познаје - али је дужи временски период физички од ње био раздвојен. На промјену некадашњег изгледа пејзажа утицали су и антропогени и природни фактори. Наиме, скоро сва имања у пољима ограђена су дрвеним или каменим оградама, које просто збуњују путника да се оријентише и да "потрефи" првац којим жели и где жели да иде (4, 174). На оградама нема ни **вратница** ни **прелаза** нити се назиру стазе којима су се некад кретали и људи и домаћа стока. Све је то прекривено жбуњем или густом травом, па се човјек мора кретати по оној нарочиној: "Свуд су броди куд год кренеш води." Дакле, и планина Виторога и њена подгорина које су некад имале широк антропогени пејзаж сад су, због свега оног што је претходно речено, знатно измијениле свој ранији спољашњи изглед и све више попримају природни пејзаж. Ово не иде у прилог еволуционистичкој теорији Моргана и других, јер у развоју и природе и друштва не иде све непрекидном узлазном линијом; на том путу развоја често постоје и препреке које тај развој успоравају, заустављају, па чак и враћају назад, што случај ове планине и њене подгорине најрјечитије потврђује.

СТАЈЕ НА ПЛАНИНИ ВИТОРОГИ И КОШАРЕ НА ЈЕНОЈ ПОДГОРИНИ

Стaje

У једној својој студији Стојан Новаковић наводи да се наше старо становништво XIII-XV вијека дијелило на два неједнака дијела: на ратаре и пастире, и да су станишта првих свакако села, а станишта других катуни (5, 48). Предмет нашег разматрања су управо ова друга станишта, која се, као што је већ наглашено, у испитиваној области називају - стаје. У народу настањеном у тој области сами појмови као што су "стаја", "кошара", "тор" и др., асоцирају на сточарска станишта. Развој сточарских насеља је, без сумње, уско везан за пораст броја домаће стоке, чак и неовисно о порасту броја чељади у једном домаћинству. Богатије куће које су располагале већим земљишним фондом, а нису имале довољан број чељади, па тиме ни чобана за све врсте стоке, узимале су у "најам" неког младића из инокосне породице да

им чува стоку. **Најамник** је код свог газде имао бесплатну храну и стан, опанке и **којун**, и уз то, према усменом уговору са његовом кућом, газда је био дужан да годишње његовој кући исплаћује "најамнику" или у житу, или у неком грлу домаће стоке (овци, кози, свињи), или, пак, у новцу; кући која је дала **најамника** неком газди, а није имала волова да узоре земљу, **најамница** се могла исплаћивати и у орању, превозу љетине из поља до куће, изградњи куће и томе слично. Прије II свјетског рата, док су у испитиваној области још постојале породичне задруге, била је веома раширена појава, па чак и нека врста етничке особине, да сиромашније куће са много дјеце дају неко мушки дијете у најам у газдинску кућу, јер није било могућности да се дјеца школују, осим да неко од њих заврши који разред основне школе, и то толико само "да се зна потписати", а о запошљавању у индустрији, или било где у граду, није могло бити ни говора.

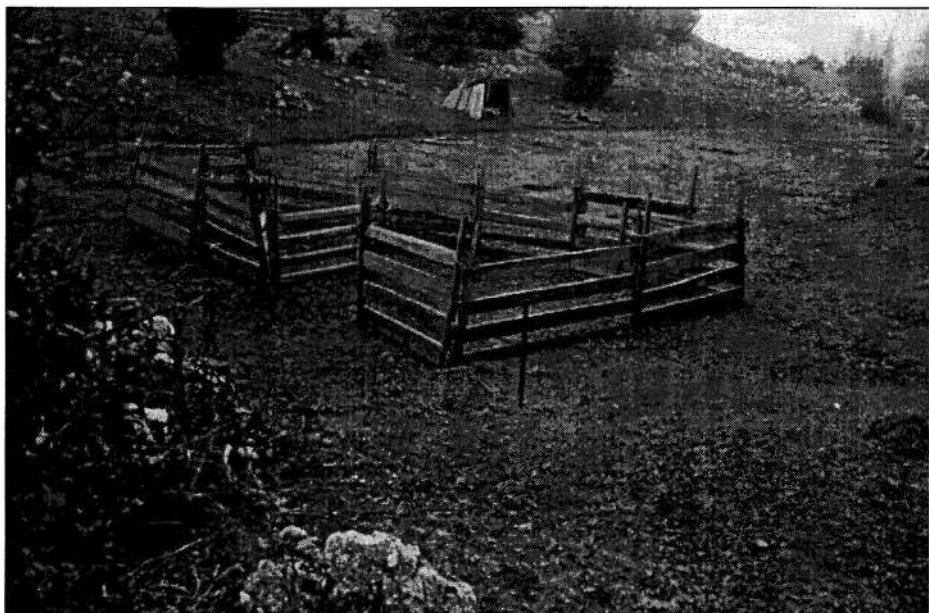
А већина села тада није имала ни основне школе. Јер, како то лијепо истиче у једном свом раду професор Ђурић: "Раније је у сеоским срединама од културних установа постојала само школа, па чак ни то (6, 313)." Сеоска дјеца у испитиваној области, посебно женска, раније су била масовно неписмена, осим што су нека од њих била "самоуци". Сточарска насеља на планини Витороги су без икаквих културних установа и данас. Изузетак донекле представља заселак села Водице-Ђлате, или Виторога, у којем је послије Другог свјетског рата подигнута четвороразредна основна школа и уведено електрично осветљење.

Али да се сада вратимо развоју сточарских насеља на планини Витороги и њеној подгорини. За почетни стадијум развоја сточарског станишта у испити-

Сл. 2. Наслон Јосе Медића на Виторогу, уз касније саграђену кошару
(Снимио: Р. Ракита, 1969)

ваној области може се узети **ограда**. А такав тип насеља прво су могли подићи сточари номади, кад би у свом кретању негдје застали да се одморе. Та ограда могла је бити од прућа, коју становници ове области зову **плот**, или од **връчика**, која се још зове **приторак**, мада приторак може чинити и плот. Плот од прућа, у који се "садијева" слама од овршеног жига, испод које се најчешће налази **пљева**, или којим је заограђен стог сијена у пољу да га стока не поједе, а зове се **котар**. Према томе, и котар је једна врста сточарске зграде у којој се чува **пиња** (сточна храна). Ограде су непокретне сточарске зграде у којима стока само преко љета ноћива. Тој врсти сточарских станишта треба приклучити и **наслон** (7, 750), само за разлику од њих, у њему ноћивају овце и преко зиме. Наслон је у основи кружног облика. Сачињен је од дрвених облица, косо побијених у земљу у виду круга тако да им се врхови идући изнад средине круга навише приближују, али се не спајају, па читав објекат има изглед зарубљене купе (8, -). Испод косина наслона снијег зими не пада, и ту овце ноћивају, а чобан их кроз прозор зграде брвнаре везане за наслон повремено надзире (9, 140). Наслони су на испитиваној планини претходили кошарама. Један од посљедњих наслона на овој планини, који сам видио и фотографисао 1968. године, био је наслон **најпознатије** и тада **највеће** газдинске куће у овој области - куће Joce Медића, која се распала тек на почетку седамдесетих година XX века.

Сл. 3. Тор за ноћивање "блага" и торна колибица за чобане на планини Виторог
(Снимио: Р. Ракита, 1973)

Оградама и наслонима слични су **торови**, али су то, за разлику од њих, покретна сточарска станишта и у њима стока ноћива љети. Уз торове дођу и чобанске колибице. Торови се "разапињу" по **мекотама**, тј. ограничним

површинама које се остављају годину-двије да "прележе" необрађене (или док се не "поторе"). Тор сачињавају љесе направљене од дасака које се међусобно повезују лесковим гужвама. Премјешта се по њиви (која се "тори") два или три пута седмично. За тором се премјешта и чобанска колибица. Кад се једна њива потори, тор се премјешта на другу њиву, тј. мекоту. Поторена њива зове се "торина". У њу се прво сије јечам или пшеница, а иза тога нека "окопавајућа" култура (обично кромпир). Тад се та њива зове "преврта". Тор се у овдашњим насељима зове и **струга**. Тај се назив сусреће и у неким другим крајевима Босне и Херцеговине (10, 579). Ђевојке и младе које одлазе на мужу оваца, коза и крава у торовима зову се **стругарице**. Мужа "блага" торовима почиње од Малог Ђурђевдана и траје све до Св. Томе (19. X), а **каблови**, у које се врши мужа, потпуно су празни о Св. Луки (31. X). Отуд нарочитна изрека у овом крају: "Свети Гому стругарици г...о, св. Лука у каблове лупа." Према професору Барићу, термин "стругарица" је арбанашког поријекла (11, 154-156). Торне колибице служе за ноћивање чобана "код тора". Двије су врсте тих колибица: покретне и непокретне. Прве се налазе на "санама" - и читаве се вуку за тором приликом његовог премјештања (12, 79-80), док се друге морају прво расклопити, и у дијеловима преносити до тора да би се наново склапале поред тора. У торној колибици могу да спавају двије одраслије особе без тјескобе.

Завршну фазу у развоју сточарских насеља на планини Виторог и представљају зграде брвнаре покривене **јапијом**, тј. даском, шимлом или подницима испиланим од брвна ("пилницама"). То су, заправо, сточарске стаје, а сачињавају их **кошаре** за ноћивање стoke, **колибе** за боравак чобана и **мљечари** за прикупљање млека од прерађене **варенике**. Многа домаћинства, и то

Сл. 4. Колиба брвнара са "ајатом" на "ћелици" (стрмом терену) на планини Виторог
(Снимио: Р. Ракита, 1969)

првенствено газдинске куће из јањских, купрешких и гламочких села, имала су на овој планини велика имања на којима су подигла стаје, узгајала домаћу стоку, припремала зимницу за исхрану стоке преко зиме и на обрдивим површинама узгајала оне културе којима је одговарала планинска клима (јечам, зоб, **пиревина**, раж, те кромпир и купус). Све су те културе овде добро успијевале захваљујући ћубрењу земљишта стајским ћубривом или пак торењем. Добро је овде успијевала и конопља, а понегде је узгајан и **кестен** (лан), али је у новије вријеме скоро све то замрло, јер су у посљедњој четвртини XX вијека газдинске куће издијељење, земљишна имања иситњена и запуштена пошто нема ко да их одржава, стаје на њима оронуле; неке чак сасвим ишчезле и зарасле у шикару.

Сл. 5. Милош Попадић из села Брда одлази "на стаје" на планину Виторог и води натовареног коња са храном и др. (Снимио: Р. Ракита, 1983)

У II свјетском рату, за вријеме њемачко-усташких офанзива на ове крајеве, планина Виторог била је највећи "збјег" српског живља из јањских, купрешких и гламочких села, а стаје су за то вријеме послужиле многим породицама за пребивалишта. Али највећи број породица је у збјеговима расутим широм ове планине подизао привремена насеља у доловима и густим шумама, која су се састојала од најпримитивнијих колибица, познатим под именом - **бајте** (13, 66). Основу тим бајтама чиниле су обичне ограде, саграђене од смрчевих или букових облица и покривене **лубом** од коре смрче, или четинарским грањем, или бујади и томе слично.

У једној таквој бајти боравило је по неколико породица; простирку је сачињавала бујад, а покриваче дијелови одјеће. Јело се претежно месо од стоке која се затекла на овој планини, јер "крушне" хране скоро и није било.

Стока је ноћивала у оградама које су подизане уз бајте, а звона са стоке су скидана, да не би давала знакове где се забјегови налазе. У једном таквом забјегу била је и породица писца ових редова, па је то остало у његовом дубоком сјећању. Села из којих је становништво избјегло, била су спаљена до темеља, јер су зграде биле искључиво **брвнаре**, па послије њиховог спаљивања скоро се није могло препознати где се село налазило. Кад су се "избјеглице" враћале у своја села, морале су на брзину подизати било каква склоништа да би у њима презимиле зиму. А та склоништа која су на брзину грађена, називана су бајте. Бајте су најчешће подизане изнад избе спаљене куће, коју је требало само покрити и тај кров са само неколико постављених брвна на избом дићи увис. Бајте су биле једноделне, и у њима је постојало само огњиште, на којем је ложена ватра, на којој се приремала храна, и око које су се чељад окупљала. У неким зградама брвнарама, које су биле издвојене из села па нису биле спаљене, зимовало је и по неколико породица. Ту није могло бити говора о било какавој хигијени. Њу је било немогуће одржавати. Стога су се јављале честе заразне болести које су косиле ово напађено и неухрањено становништво.

Међу тим болестима најраширенiji је био свраб, тј. оболење коже. Биле су раширене двије врсте свраба: **суви свраб** и **свраб бљузгавац**. Овај други био је далеко опаснији од првог. Обје врсте овог свраба лијечене су народним лијеком - машћу спровједеном од коре **пасје лијеске**, која је највише прикупљана на планини Витороги, где та биљка у испитиваној области највише и расте. Та се кора кувала у котлу, а каша од те скуване коре служила је као масти којом је обольела кожа мазана.

Породице које су имале стаје на планини Витороги, углавном су ратни период провеле у њима. Послије завршетка рата вратиле су се у своја села, а неке су се застално настаниле у овој планини. Тако је чак настало и поменуто насеље Виторога - заселак села Водице, које се налази у предионији цјелини Јањ. Ово планинско насеље одржало се све до данас, захваљујући само томе - што се налази близу асфалтног пута који води од Шипова преко јањске висоравни за Купрес. Ту су постојала имања неких породичних заруга из села Прибољаца, па кад су им у селу куће изгорјеле, застално су се настаниле у своје стаје на овој планини од којих се развило и ово насеље (14, -).

Кошаре у пољима и пољицима

Ливаде, пашијаци и оранице површине претежно се налазе у пољима и пољицима изван сеоских атара испитиване области, тј. између села и планине Витороге. У тим пољима имућније породице подигле су сточарска насеља, а чине их кошаре за ноћивање стоке и понегде колибе за боравак чобана и тежака за вријеме обављања пољских радова. Кошаре имају једну приземну просторију у коју се "згоне" говеда, и изнад ње **награду** у коју се згоне овце. У неким кошарама награда служи за смјештај пиће, а приземна просторија за ноћивање крупне стоке, док се ситна стока обично "згони" у ајате, прислоњене уз кошару. Ђубре које се преко зиме накупи од оваца и коза у просторијама у којима та стока ноћива, зове се **напора** и њиме се најчешће ђубре баште у којима се гаји поврће. У пољима, као и на планини Витороги, највеће површине су под ливадама и пашијацима, што значи да се у њима сточарству

посвећује главна пажња. Пошто је и овде сточарство у опадању, многе ливаде се не косе, па и оне се претварају у пашњаке, на којима се преко љета напаса малобројна стока. На ограничним површинама узгајају се сличне културе као и на планини Витороги, али се и те површине све више претварају у мекоте и ледине, а оне које су се давно престале обрађивати зарасле су у шумарке. Антропогени пејзаж и овде, као и на планини Витороги, све више прераста у природни пејзаж. Све то указује на чињеницу да се циклус развоја сточарских насеља и на планини Витороги и у њеној подгорини све више затвара.

На Витороги није постојао "режим планине", по којем је стока љети на планини а зими се спуштала у жупе, нити је тај режим држава писаним законом уређивала, већ стока преко читаве године борави на планини; љети је на испаши, а зими се храни "на јаслама" и на "полагалиштима" око стогова сијена (**15**, 243-244). Само неке газдинске куће су један број стоке (обично говеда) "згониле" са ове планине у село на прехрану, и то опет "на јаслама" - током зиме, јер су и у селима пашњаци зими под снijегом. Данас мало стоке током године има и на планини и у селу. Оно стоке што има, и што су у стању да држе претежно старачка домаћинства (таква преовлађују у селима Јања, Купреса и Гламоча), узгаја се у селу, јер у пољима и пољицима, као што смо видјели, хране за њу има и превише.

* * *

Грађанско-вјерски рат, који је од прве половине 1992. до краја 1995. године вођен на просторима Босне и Херцеговине, оставио је дубоке посљедице управо у овом дијелу Босанске Крајине, односно југозападне Босне, где се налази планина Виторога. У другој половини 1995. године, за вријеме усташко-хрватске "Олује", усташи су спалиле сва српска села Јања, Купреса и Гламоча, а читав сточни фонд је опљачкан, јер је народ ових села морао да напусти своје домове и да спасава само голи живот. Тад је докрајчен и сточни фонд на стајама у планини Витороги; а пошто је та планина у току тог рата добрим дијелом и минирана, и преко њених узвишења након завршетка рата повучена ентитетска граница између Републике Српске и МХ Федерације, људски живот је на њој стао.

БИЉЕШКЕ

1. Драган Родић, Слив Уница, САНУ, Географски институт књ. 25. Београд 1974, позивајући се на Цвијића (Глацијалне и морфолошке студије о планинама Босне и Херцеговине и Црне Горе, Глас СКА LVIII, Београд 1899) наводи - да планине Осјеченица и Клековача представљају јединствен планински вијенац који почиње од Уне и простира се према истоку до сјеверног дијела Гламочког поља. Заједно са Малованом и планином Виторогом, Љубишњом и Вран планином допира до Неретве и чини јединствено планинско "било" Виторога.
2. Сретен Вукосављевић, Историја сеоског друштва II, САН, Одјељење друштвених наука књ. 51, Београд 1965, 27-28 пише - да су ријечи стајати, бити негдје становник итд. створене вјероватно кад се негдје у кретању стало, и наглашава да се у нас за становање не спомиње шатор; дакле, нема традиције да смо некад у историјска времена били номади, мада неки

језички изрази упућују на то ("сталан, стајан), што се и данас брка у неким крајевима: "Где стојиш?", "Где сједиш?"

3. Сретен Вукосављевић, **Историја сељачког друштва 1**, Београд 1953, 27-28, наводи да је планина уједно била и Крајина; Вера Ерлихт, **У друштву с човјеком**, Напријед, Загреб 1968, стр. 372, истиче да је крај једна бар мало издвојена кућа.
4. Сретен Вукосављевић, Историја сељачког друштва, 1, нав. дј. наводи да ограда јаче наглашава и утврђује приватна права на баштинама, док у другом дијелу Историје сељачког друштва, 64, наглашава да ограда замјењује привредну зграду "у којечему у већем дијелу наше земље", и да је она зачетак већине привредних зграда; М.Р. Барјактаревић, **О земљишњим међама**, САН, књ. ССП. Етнографски институт књ. 4, Београд, 1952. наводи да је ограда прављена као врста војничке заштите (Кинески зид), а имала је и мађијску заштитну улогу -оборавање села једном браздом.
5. Стојан Новаковић, **Село I**, Српска књижевна задруга, коло LVIII књ. 393, Београд 1965.
6. Види: Владимир Ђурић, **Промјене у насељима СФРЈ**, СЕЗб. књ. LXXIV, Насеља и поријекло становништва књ. 36, Београд 1960.
7. Поп Богдан Лалевић и Иван Протић, **Васојевићи у црногорским границама**, СЕЗб. књ. V, Насеља српских земаља књ. 2, истиче да у Васојевићима овакву врсту тора зову **слон**.
8. Муха. Ј. Миладиновић, **Пожаревачка Морава**, СЕЗб. књ. XLIII, Београд 1928, 20 такође спомиње сточарску зграду звану наслон у том крају у којој ноћивају овце; Петар Рађеновић, **Унац**, СЕЗб књ. LVI, Београд 1948, 462, наводи да у том крају уз наслон постоји и "приторак", у којем лjetи овце ноћивају; Милицав Лутовац, **Привреда, саобраћај и насеља у Рожајском крају**, Посебно издање Географског друштва, св. 8, Београд, 1930, 6, спомиње наслон у склопу чобанског стана у том крају; Арх. Александар Дероко, **Један наслон у Подунављу**, ГЕИ I (1-2), Београд 1952, 503, наводи да у том крају наслон има заклон с једне стране, а са три стране је отворен, и сматра га најпримитивнијим обликом зграде за становље цијelog дрвеног грађења; овај наслон, за разлику од виторошког, има кровину; Милан Караповић, **Саничка жупа у Босанској крајини**, Насеља... књ. 26, Београд 1930, 17, за наслон у том крају каже да је то ониска зграда ограђена прућем.
9. Види: Р. Ракита, **Привреда, ергологија и технологија у Јању (Западна Босна)**, ЕИ САНУ књ. IX, Београд 1979.
10. Јефто Дедијер, **Билећке Рудине**, СЕЗб. књ. V, Насеља..., књ. 2, Београд 1903, истиче да се и у том крају за тор употребљава назив **стуга**; Љубомир Мићевић, **Живот и обичаји Поповаца**, СЕЗб. XXIX, Београд 1952, наводи исти примјер за тај крај.
11. Види: Хенрик Барић, **Етимолошки и граматички прилози**, Архив за арбанашку старину књ. I, св. 1-2, Београд 1923.
12. Твртко Канаёт, **Подвележје и Подвелешци**, Научно друштво НР БиХ, Дјела књ. VI, Одјељење историјско-филолошких наука књ. 5, Сарајево, 1955, истиче да се у том крају ова чобанска колибица зове "торарица" и да је исти тип ове чобанске кућице коришћен још у XIV вијеку.

13. Антон Мелик, **Село у Словеначкој**, Наше село, "Савремене општине", Београд 1929, истиче да је "бајта" кућа сиромашних људи.
14. Стојан Новаковић, **Село I**, Српска књижевна задруга коло. LVIII, књ. 393, Београд 1965, наводи мишљење Фистела де Куланжа, према којем се не може доказати некадашњи сеоски комунизам; село је само имало заједнички испуст или гору; Новаковић (нав. дј. 143) тврди да је породична задруга "у старо вријеме" била у цвату, а Љубомир Павловић, **Колубара и Подгорина**, СЕЗб. књ. VIII, Насеља... књ. IV, Београд 1907, 501, наглашава да је задружни живот постао "етничка особина" становника тог краја. И Јефто Дедијер (нав. дј. 711) истиче да су и у том крају на оснивање оваквих заједница утицале и саме етничке особине; Владимира М. Николић, **Из Лужнице и Нишаве**, СЕЗб. књ. 16, Београд 1910, 81, наводи да се у том крају под појмом "задруга-кућа" подразумијевају бар два брата са породицама: М. О. Косвен, Советскаља Етнографија 1948, Географски институт САН I (1-2), 621, Београд 1952. тврди да је задруга "основна ћелија првобитнодруштвеног родовског уређења" и да је тај облик "својствен прошлости свих народа и историјски је универзалан". Према овом аутору, било је задруга и у епохи матријархата и патријархата; он даље тврди да је задруга настала у условима ниског степена производних снага, а како су те снаге јачале, слабила је неопходност привредне сарадње... чиме је отпочeo и процес распадања породичних задруга; М.С. Филиповић, **Привреда, саобраћај и насеља и Височкој нахији**, Посебна издања Географског друштва, Београд 1929, 22, наводи да задругу у том крају чине "и двије куће на двије стране": једна кућа у пољу, друга у брду, планини, па иако задругари живе на двије стране , ипак је задруга била потпуна економска и социјална цјелина; Александар Л. Давинић, **О породичним задругама**, Наше село, "Савремене општине", Београд 1929, 255, истиче да је задруга стара словенска установа, а "јавља се са њиховом појавом у историји и са преласком из номадског у миран живот; Вера Ерлихт (цит. дј., 217) истиче да су израз "задруга" увели етнолози и правници, те да је "живот међу многобројном дружином сматран угодним - млађи су имали доста времена за ручне радове, пјесму и игру. "Људи се са носталгијом сjeћају живота у задрузи. Ауторка тврди да су новчана привреда и необуздан индивидуализам главни узроци диобе задруге, а као потврду томе наводи сљедеће стихове из Хрватске-из циклуса дјевојачких пјесама:
- "Удају се ди је дика сама,
бићу газда од првога дана."
15. Сретен Вукосављевић, Историја сељачког друштва I (цит. дј.) наводи да турска држава није "режим планине" писменим законом уређивала, и у сеоске послове се углавном није мијешала; он истиче да земљиште са кога се не може чути човјечији глас ни до ког насеља - свак га може искоришћавати. Значи, планине су већим дијелом биле ничије, па се ни законима не би могао заснивати "режим планине".

ГЛАСНИК ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
HERALD OF THE GEOGRAPHIC SOCIETY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

ГОДИНА 2000.

YEAR 2000.

Свеска 5

Volume 5

UDK: 327:911(497.11)(=861)

Прегледни рад

Рајко ГЊАТО^{*}

Мирјана ГАЈИЋ^{**}

ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ И МОГУЋНОСТИ
РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ ГЕОПРОСТОРА ЗАПАДНИХ
СРПСКИХ ЗЕМАЉА И ПОТЕНЦИЈАЛНИ МОДЕЛ
ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Извод: У раду се говори о геополитичким аспектима ревитализације геопростора западних српских земаља. Указује се на могућност остварења тих интереса у Републици Српској као политичко-територијалном субјекту, те на могућности и потребе конституисања српских културних регија у Републици Хрватској и Федерацији БиХ. Апострофира се и проблем очувања идентитета српског етноса у Белој Крајини у Републици Словенији.

Кључне ријечи: геполитика, Република Српска, бивша Југославија, нови свјетски поредак, глобализација, Федерација БиХ, Република Хрватска, национални интереси, ревитализација, културне регије.

Abstract: This work deals with some geopoliotical aspects of the revitalisation of geo-space in western Serbian countries. It shows the possibilities of maintaining such interests in the Republic of Srpska, as a political and territorial subject, as well as the possibility and need to from serbian cultural regions in the Federation of Bosnia and Herzegovina and the Republic Croatia. The problem of identity keeping for ethnic Serbs in Bela Krajina region in the Republic of Slovenia is also stressed.

Key Words: geopolitics, Republic of Srpska, former Yugoslavia, new word order, globalization, Federation of Bosnia and Herzegovina, Republic of Croatia, international interests, revitalisation, cultural region.

Уводне напомене

У оквиру јединственог историјског и етничког простора српског народа релативно диференцирану цјелину представља геопростор западних српских земаља или, како га још називамо, западни српски геопростор. Просторно, са релативно мањим етничким енклавама других народа, који су своју народност стекли у оквиру српског геопростора а врло често извели из српског етноса,

^{*} Др, ванредни проф. .Природноматематички факултет .78000 Бања Лука, др М. Стојановић 2.

^{**} Мр, асистент, Географски факултет, Београд, Студентски трг 3/III.

као што је то случај са муслиманима и дијелу Хрвата, нарочито у Херцеговини, Конавлима, Дубровачком приморју и на средњодалматинским острвима, у западној Херцеговини те дијеловима сјеверне Далмације, Лике, Баније, Кордуна, западне Славоније итд., обухвата компактну целину од Дрине и Дунава на истоку до Беле Крајине и Горског Котара на западу. Диференцираност западног у односу на целину српског геопростора посебно је дошла до изражaja након дезинтеграционих процеса бивше СФР Југославије (1991-1995. године). Ти процеси, подстакнути и вођени интересима земаља "новог светског поретка", које за крајњи циљ имају глобализацију, резултирали су новом геополитичком архитектуром и новим политичко-територијалним и правним субјектима на простору бивше Југославије. Знатни дијелови српског историјског и етничког простора (геопростора западних српских земаља) ушли су у састав нових геополитичких субјеката, који, сваки на свој начин, представља нови оквир и лимитирајући је фактор остварења српских националних интереса, подразумијевајући и елементарна грађанска права у неким од њих. Изузетак у западном дијелу српског геопростора чини Република Српска, геополитички субјект са непотпуним државним суверенитетом, који, до одређеног степена, обезбеђује остварење елементарних интереса српског народа, при чему се не доводе у питање општи стандарди националних мањина.

Федерацији БиХ, у складу са Дејтонским мировним споразумом, припао је знатан дио српског историјског и етничког геопростора (дио Озрена и Мајевице, дио Посавине и Крајине, дио сарајевско-романијског краја и Старе Херцеговине, дио долине Неретве и Јадранског приморја). Такође, дио геопростора западних српских земаља, детерминисан на историјском и етничком принципу, ушао је у састав Републике Хрватске и Републике Словеније. У контексту ових разматрања неопходно је споменути насиљено уништени политичко-територијални субјект српског народа у оквиру западног дијела српског геопростора - Републику Српску Крајину и њену насиљну интеграцију у политичко-правни систем Републике Хрватске (1995). Компактност српског историјског и етничког геопростора завршава насељима у Белој Крајини (у данашњој Републици Словенији), простору у којем је српском народу нужно обезбиједити све претпоставке етно-културног развоја, како би се избегао процес потпуне асимилације, који је у завршној фази и који је већинско српско становништво свео на мањинско у већини насеља ове српске историјске и етнокултурне регионалне целине у данашњој Словенији. Но, још увијек, Срби на том простору чине етничку већину у четири насеља (Бојанци, Мариндол, Милићи, Пауновићи).

Историјске, етничке, етно-културне, етно-психолошке, демографске, геополитичке и у одређеној мјери социо-економске посебности српског геопростора у Републици Хрватској (РСК), те српског геопростора у Федерацији БиХ, обликоване кроз историјски процес, кључни су елементи ревитализације српског геопростора западно од Дрине и Дунава, што претпоставља и нове облике територијалне организације, при чему се не доводи у питање територијални интегритет и државни суверенитет геополитичких субјеката насталих управо на српском геопростору у периоду разбијања бивше СФРЈ (1991-1995). Наравно, ревитализацију, по низу елемената нарушености српског националног бића, нужно је остварити и у Републици Српској, која је, с

обзиром на њену правну и политичко-територијалну позиционираност, у знатној предности у односу на остали дио западног српског геопростора.

У сложеном пројекту и процесу ревитализације западног дијела српског геопростора, што се, уосталом, може рећи и за укупан српски геопростор, у пуној мјери, поред унутрашњих фактора и елемената, партциципирају и геополитички центри моћи на регионалном и глобалном нивоу, остварујући појединачне и заједничке интересе у тзв. процесу глобализације.

Снажан процес ревитализације (биолошке, духовне, економске, политичке...) западног дијела српског геопростора, како је већ наглашено, подједнако је неопходан како за дијелове српског историјског и етничког простора који се данас налазе било у Републици Хрватској, Федерацији Босне и Херцеговине, у Републици Словенији, тако и у Републици Српској. Наравно, у питању су легитимни, реални и универзални цивилизацијски циљеви који подразумијевају, између остalog, и нове облике територијалне организације као средство њиховог остварења.

Кључни, међусобно повезани и условљени, фактори ревитализације геопростора западних српских земаља су становништво и геополитички оквир. У сложеном процесу ревитализације ових компоненти партциципирају све компоненте геопросторних структура. Ипак, у односу на претходно назначене имају другоразредни значај.

Као што је већ наглашено, историјски и етнички јединствен геопростор западних српских земаља у геополитичком, односно политичко-територијалном смислу, у периоду 1991-1995. године, разбијен је на неколико дијелова, од којих само Република Српска представља индивидуалисан правни и политичко-територијални систем способан да, до одређеног степена, самостално обликује унутрашње структуре. Остали дијелови западног српског геопростора, у складу са новим геополитичким и укупним процесима у припадајућим државним субјектима а изнуђени концептом регионалног повезивања земаља југоисточне Европе и наравно процесом глобализације који је створио те субјекте, те универзалним цивилизацијским правима народа, у што краћем времену, треба да обнове основне системе вриједности.

Геополитички оквир ревитализације српских националних интереса у геопростору западних српских земаља

Република Српска, захваљујући њеном формално-правном статусу, њеној геопросторној структури, геополитичкој позиционираности у односу на окружење, те стварној и потенцијалној улози у процесу глобализације, пружа највеће могућности остварења српских националних интереса у оквиру геопростора западних српских земаља. Но, у израженом процесу унитаризације Босне и Херцеговине, који насиљно проводе водеће земље "новог свјетског поретка", са САД на челу, крију се бројне опасности које пријете опстанку Републике Српске као геополитичког, политичко-територијалног и правног субјекта. Унитаризација се остварује првенствено у домену формално-правних надлежности на нивоу органа заједничке државе, односно кроз Устав Босне и Херцеговине.

Континуирано се угрожавају надлежности ентитета (Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине) што проистичу из Дејтонског мировног

споразума, а јачају надлежности "заједничке" државе мимо одредаба поменутог споразума. Иако су наизглед оба ентитета у оквиру међународно признате државе Босне и Херцеговине, с обзиром на слабљење ентитетских функција и надлежности, у истом положају, они, у овом погледу, имају различите позиције и крајње интересе. Република Српска настоји сачувати позиције које проистичу из Дејтонског мировног споразума. Међутим, интерес Фederације Босне и Херцеговине је управо слабљење позиције ентитета, односно јачање централне државе, чиме се обезбеђују претпоставке прокламованих циљева екстремног дијела политичког вођства мусиманског народа у Босни и Херцеговини, његова доминација и хегемонија и као крајњи циљ стварање исламске државе у Европи. Тај "узвишени" циљ био је главни смисао подршке екстремних исламских фундаменталистичких држава исламској револуцији у Босни и Херцеговини током и након међуетничког рата (1992-1995).

Хрватски национални интереси, посматрани у целини као и интереси Хрвата у Босни и Херцеговини, преферирају слабљење позиције ентитета у Босни и Херцеговини, нарочито слабљење позиције Републике Српске. Њеним слабљењем стварају се претпоставке остварења вјековних интереса хрватства и католичанства на укупном географском простору Босне и Херцеговине. Тај циљ подразумијева реемиграцију хрватског и уопште католичког становништва првенствено на територије у српској Посавини и Бањалучкој регији, те јачање укупне позиције хрватског народа у Републици Српској и Босни и Херцеговини. Наравно, слабљење позиције Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине или пак у потпуности њихов евентуални нестанак и евентуално обнављање јединствене Босне и Херцеговине ни у којој варијанти, гледано из угла хрватских националних интереса, не подразумијева безуслован повратак претјераног српског, као ни мусиманског народа у оне дијелове Федерације Босне и Херцеговине у којима данас Хрвати имају локалну власт и чине већинско становништво, као нпр. у западној Херцеговини. Слична констатација односи се и на став Хрватске према претјераном српском становништву из Републике Српске Крајине.

Као што се може закључити, просперитет Републике Српске, односно српског народа у Републици Српској, иако у знатној предности у односу на положај и просперитет српског народа у осталом дијелу западних српских земаља, и данас је оптерећен традиционално супротстављеним интересима народа на овим просторима. Тај положај додатно оптерећују промјенљиви геополитички утицаји и интереси земаља из окружења и, посебно, утицаји замаља "новог свјетског поретка" са САД на целу.

О утицају земаља из окружења, посебно Хрватске, на стабилност Босне и Херцеговине, те утицају Хрватске на укупне геополитичке процесе на ширем простору говорићемо нешто касније, а сад ћемо се укратко осврнути на утицај глобалног геополитичког оквира на просперитет Републике Српске и могућност ревитализације укупног српског геопростора у Босни и Херцеговини и укупног геопростора западних српских земаља, са посебним освртом на могућност биолошке обнове српског народа и основних духовних вриједности као кључних претпоставки остварења - ревитализације српских националних интереса на вјековним историјским и етничким просторима.

Говорити о положају српског народа у Републици Српској и с тим у вези говорити о перспективи остварења српских националних интереса у њој, као

и српских националних интереса на укупном простору БиХ, те свеколиких српских националних интереса на геопростору западних српских земаља, без сагледавања односа водећих сила новог светског поретка према "српском питању" у целини било би беспредметно. Но, у основи, тај став проистиче из улоге Балкана у стратегији НАТО продора на исток, при чему САД намећу властите интересе, не обазирући се на интересе осталих земаља чланица НАТО-а. Уствари, ти интереси најчешће су међусобно супротстављени, што додатно компликује геополитичко прекомпоновање Балкана, и намеће "рјешења" која то у основи нису ни за Европу, а поготово не за српски народ на Балкану. Овакав однос САД према српском националном питању, као кључном фактору геополитичких односа на Балкану, производ је, дакле, међусобно супротстављених интереса земаља чланица НАТО-а, при чему САД "зазире од могућег савеза европског капитала, организације и технологије на једној страни и евразијских ресурса и система безбедности на другој" (1,5). Другим ријечима САД, на простору бивше Југославије, као и на укупном простору Балкана, успостављају привидан мир и потенцијална жаришта која је, у сваком моменту, могуће активирати, у зависности од америчких потреба, како би се, на једној страни држала под контролом развијена Европа и њено могуће дистанцирање и непослушност, а на другој страни обезбиједила наклоност, због протежирања интереса муслимана и Шиптара на Балкану, исламских земаља Азије и ислама у целини - геопростора који САД у процесу глобализације тек треба да ставе под пуну контролу. Дакле, новостворене, а и старе, државе и државице на Балкану првенствено треба да послуже америчким државним интересима, прије свега као полигон америчком продору на исток, наравно уз помоћ европских земаља чланица НАТО-а, али и могућег укључења нових државица и њихових војних па и економских потенцијала у те циљеве.

Подразумијева се, однос САД према српском националном питању у целини, али и осталих земаља НАТО-а, што се може рећи и за све католичке земље Европе, проистиче, између осталог, и из улоге Русије и њених интереса на Балкану, те из видних разлика српског приступа сагледавању улоге САД и НАТО-а на једној и Русије на другој страни рјешавању геополитичких и укупних проблема на простору претходне Југославије и на Балкану (2,27-45).

У вези са геополитичким процесима на простору претходне Југославије, па у основи и на Балкану, вриједи истаћи ставове познатог француског теоретичара, генерала Пјера Галоа, који закључује да је "разарањем Балкана и неутрализацијом Русије поремећена равнотежа сила у Европи, при чему се Њемачка појављује као најмоћнији чинилац. Умесно је запажање директора израелског Института за одбрану у Јерусалиму да циљ политике западних сила према Југославији није било "стварање нових држава... него разарање Србије и уклањање њеног утицаја на Балканском полуострву. И као што су Чеси демонизовани 1937. и 1938. године да би се оправдала политика Чемберлена и отцепљење судетских области, тако су сада демонизовани Срби да би се оправдало разарање Југославије" (3,45).

Новоствореним политичким односима на простору бивше Југославије и на читавом Балкану САД, и НАТО, у целини, умногоме су ограничили, скоро искључили, утицај Русије на том простору, што је довело у питање њену ствар-

ну и могућу подршку остварењу виталних интереса српског народа како на простору западних српских земаља тако и на укупном српском геопростору.

У ствари, кључну улогу НАТО-а у процесу глобализације и стварања "новог свјетског поретка", наравно по мјери и интересима САД, па тек осталих земаља чланица НАТО-а, што илуструју и савремени процеси на Балкану, на веома једноставан и у потпуности прихватљив начин дефинисао је М. Грчић у чланку "Геополитички аспекти агресије на СР Југославију", где каже: "Нови НАТО жели да се наметне као судија и полицијац на евроазијском копну. Нови концепт НАТО, представљен на самиту 24. априла 1999. проширује његову географску компетенцију и претвара га од одбрамбеног у агресивни организам. НАТО је себи дао за право да врши агресије било у име извоза демократије, било у име извоза безбедности и борбе против тероризма, било у име новог хуманизма и људских права. НАТО може по свом нахођењу сваки циљ да прогласи "легитимним", сваки народ или режим "отпадничким", сваки конфликт "хуманитарном катастрофом", и да се умеша без мандата Савета безбедности ОУН" (4,5).

Нажалост, у процесу глобализације и стварања новог свјетског поретка, што је подразумијевало политичко и политичко-територијално прекомпоновање геопростора претходне Југославије, Срби се, као и у многим претходним кључним моментима, нису снашли. У периоду 1991-1999. године, прогон преко 200.000 Срба из Републике Српске Крајине, преко 400.000 Срба са српских простора из Босне и Херцеговине, преко 150.000 Срба са Косова и Метохије, агресија НАТО-а на СР Југославију, и сталне уцјене и притисци на српски народ у цјелини, најбоље илуструју претходну тврђњу и стваран положај српског народа и српских земаља у стварању нове геополитичке слике Балкана.

Савремени геополитички оквир српског народа у геопростору западних српских земаља, подразумијевајући насиљно наметнуте унутрашње геополитичке и укупне процесе, утицаје из окружења на позиционираност западних српских земаља у односу на цјелину српског геопростора и положај те цјелине у односу на новоформиране геополитичке субјекте на геопростору претходне Југославије, као и на положај у југоисточној Европи - регији у конституисању, у додгледно вријеме, не пружа било какав основ за суштинске измјене неповољног положаја. Напротив, насиљни, у основи и неприродни савези, без обзира на форму и статус, земаља насталих на геопростору претходне Југославије, њихово насиљно интегрисање са неким земљама из окружења, са потпуно различитим циљевима (политичким, културним, цивилизацијским и сл.) подједнако могу бити кобни и промашени. Овај став недвосмислено потврђује трагичан седамдесетогодишњи развој Југославије.

Погрешан и, у осnovи, за већину непосредних судионаика, неприхватљив приступ "међународне заједнице" проблему рјешавања "југословенске кризе", посебно по питању положаја Срба у Хрватској и укупним "рјешењима" у Босни и Херцеговини и крајње неизвјесним статусом Косова и Метохије, укључујући и отворена питања између Србије и Црне Горе, сад се жели компензирати новим, такође, неоснованим пројектом - регионалном интеграцијом земаља југоисточне Европе (Хрватска, Босна и Херцеговина, Албанија, Бугарска, Румунија и СР Југославија). Уместо образлагања неоснованости и у суштини промашености поменутог концепта, за ову прилику, изнијећемо став о целисходности директног повезивања земаља југоисточне Европе са развијеним

земљама Европе и свијета, реалног приступа развијених земаља проблемима земаља у транзицији, и што је од пресудног значаја, став о неприхватљивости угрожавања било чијих националних и државних интереса. У ствари, европеизацију Балкана, коју заговара развијени запад, није могуће остварити изолацијом и препуштањем Балкана самом себи. Напротив, европеизација Балкана могућа је директним и снажним укључивањем његових дијелова у европске интеграционе токове. Но, у коначном формулисању српских националних интереса, и изналачењу начина њихова остварења, како у западним српским земљама тако и на укупном српском геопростору, због потпуно нове ситуације у политичком, економском и безбедносном смислу, проблеми српског народа морају бити постављени у склопу нове геополитике, геоекономије и политичке филозофије (3,49). Овдје се прије свега мисли на нужност усаглашавања српских и њемачких интереса на Балкану, јер су сви преломни периоди новије историје показали да оба народа (њихове државе) имају стратешке интересе на том простору, који су, нажалост, оба пута, па и у протеклој (трећој) агресији Њемачке на Југославију, рјешавани ратним сукобима. Наравно, нужност изналачења компромиса са Њемачком проистиче и из чињенице да је то данас економски и политички најутицајнија земља европског континента.

У процесу регионалног конституисања и могуће регионалне сарадње земаља југоисточне Европе (Балкана), посебно међу новоствореним геополитичким субјектима на геопростору бивше СФР Југославије, без обзира на све неизвесности и сва искушења што проистичу из овог процеса, посматрано из угла српских националних интереса, могућа су нека рјешења која обезбеђују дјелимичну надокнаду изгубљеног геопростора, геополитичког утицаја, геостратешког положаја, природних и људских ресурса, културне баштине и сл.

На бази претходних анализа геополитичког положаја западних српских земаља закључујемо да једино Република Српска обезбеђује уставно-правни оквир у којем је могуће ревитализовати и унаприједити кључне елементе српског националног бића. У преосталом дијелу западног српског геопросторија ревитализација је могућа у геопросторима са српском етничком већином, уважавајући, поред политичких, и вријеме као битан фактор у остварењу стратешких интереса.

У циљу што реалнијег приступа пројекту ревитализације геопростора западних српских земаља, са посебним освртом на могућности ревитализације српског историјског и етничког простора у Федерацији БиХ и у Републици Хрватској, осврнућемо се на проблем хрватског геополитичког приступа рјешавању хрватског националног питања, рјешавању питања положаја и укупног односа према Србима широм западних српских земаља, те вјечитог проблема и питања односа Хрватске према Босни и Херцеговини. Ова питања сматрамо кључним зато што су, отворено или прикривено, гледано из угла хрватских интереса, кроз новију историју све до данас, углавном имала подршку кључних католичких центара геополитичке и војне моћи, првенствено у Европи, али, у процесу разбијања претходне Југославије, и у свијету.

Срби и западне српске земље у геоманији хрватских геополитичара

Посљедњих 150 година сви утицајнији хрватски геополитичари сматрали су да Хрватској, због њеног неуобичајеног облика, и с тим у вези неповољног

стратешког, па и геополитичког положаја, нема перспективе без потпуног интегрисања Босне и Херцеговине у њен државно-правни систем. Такође, у њиховим комбинаторикама и стратешким циљевима државотворног и националног развоја већина се, укључујући и најутицајније геополитичаре данашње Хрватске, скоро на идентичан начин односила према питању положаја Срба, како у Хрватској тако и у Босни и Херцеговини. Но, у осмишљавању хрватског националног програма они су ишли тако далеко да су у својим геостратешким плановима, који експлиците осмишљавају идеју "Велике Хрватске", и наравно етнички чисте Хрватске, већи дио данашње територије источних српских земаља (Војводину, Боку Которску, Рашку област, Косово и Метохију, укључујући и територије сусједних земаља - Албанија, румунски Банат, па чак дијелове Мађарске и Аустрије) - у којима живи католичко становништво, без обзира што се ради о становништву које по основу националних обиљежја нема било какве везе са хрватским, укључивали у поменути пројекат - Велика Хрватска. На тај начин они су, без значајнијих разлика, имали веома усаглашен и изразито радикалан однос према српском питању у цјелини, што је, dakле у посљедњих 150 година, са периодима латентних стања, карактерсало српско-хрватске односе. Ипак, све озбиљније анализе упућују на закључак да Срби, посматрано у цјелини, нису били свјесни стратешких хрватских циљева, посебно не суштине латентних стања и ,наравно , онога што након њих слиједи (1931, 1941, 1971, 1991). Напротив, српски државници и геополитичари, с ријетким изузетцима, сматрали су да је стварањем прве заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца, посебно стварањем авнојске Југославије, за сва времена ријешено српско и хрватско национално питање и међусобни односи. Наравно, вријеме је показало да су то била утопистичка схватања, те да назначена питања представљају проблем који ће још дugo оптерећивати те односе.

У циљу потврде изнесених ставова, осврнућемо се на размишљања неких кључних хрватских геополитичара, политичара, културних и јавних радника која су била основ у покушајима реализације велихрватске идеје и зла коб у српско-хрватским односима.

Осврт на поменуте ставове, до извјесне мјере уважавајући позиције савремене Хрватске, статус, положај и могућности српских земаља, регионалне и глобалне геополитичке процесе, треба да послужи као основ за осмишљавање реално остваривих стратешких циљева и интереса српског народа у западном српском геопростору, посебно у СЕП-у (српском етничком простору) данашње Хрватске, па и СЕП-у Федерације БиХ.

У раду: "Срби и геостратешке тежње Хрвата према Босни и Херцеговини", угледни српски историчар Василије Ђ. Костић, на основу историјско-документационих извора, илуструје континуитет агресивне хрватске геополитике, те српско-хрватске односе у посљедњих 150 година и указује на погубност кратковидости већине српских државника и геополитичара.

Далеке 1869. године, Еugen Kvaternik, један од чланица хрватске Странке права "... тврдио је да ће се само у случају ако Хрвати буду слиједили његову противсрпску политику, ако Србе не буду признавали за браћу, већ их буду уништавали као "након вере" православне, "не од Драве до мора, него од salcburgtirolskih Алпа до Косова и Албаније" вити "застава чисте, нескупљене Хрватске..." У име "Хрватске академачке младежи" Анте Старчевић је напи-

сајануара 1877, познатом професору Московског универзитета Аполону Александровичу Мајкову да нису само Босна и Херцеговина "неко и сва Арбанашка, и сва Рашија, и сва горња Мизија или данашња Србија, хрватске земље"...

Идеје о великој хрватској држави ширили су сви правашки а потом и франкофуртимашки листови. Тако је још 1871. године Хрватска писала: "Земље, што их обухваћа државно право Херватах, по историји и по народности, простиру се: од Немачке до Македоније, од Дунаја до мора, а по данашњих посебитних провинцијалних имена, следећа су: Јужна Штајерска, Корушка, Крањска, Крајина (мисли се на војну - Р.Г.), Далмација, горња Албанија, Церна Гора, Хереговина, Босна, Рашија, Сербија - тер све укупно јесу једним правим именом: држава Херватска... Попут Хрватске, познати хрватски књижевник и публициста Ђуро Дежелић, сљедбеник Старчевићеве Странке права, објавио је 1879. године књигу Хрватска народност илити душа хрватског народа, у којој је написао да су Хрватима насељене и да су "стога хрватске покрајине: сва садашња Далмација с Боком которском, вилает Босна тј. Босна с Турском Хрватском, и новопазарским пашалуком (Расција); данашња Херцеговина, која је све до извора Неретве још г. 1789, кадно је Енгел писао своју повјестницу, звала турска Далмација, напокон и Црна Гора са сјеверном Арбанаском". Великохрватска настојања изражена су и у програму Странке права, који је састављен почетком новембра 1893. године. У првој тачки тог програма је речено: "Хрватско државно и природно право имаде се оживотворити: уз поставом цјелокупности краљевине Хрватске сједињењем Хрватске, Славоније, Далмације, Риеке, Међумурја, Босне, Херцеговине, Истре, Крањске, Корушке, и Штајерске у оквиру Хабсбуршке монархије"... Лист босанско-херцеговачких Хрвата, Хрватски дневник, који је заступао чисто расни приступ у рјешавању територијалних питања, објавио је серију чланака о припадности Босне и Херцеговине. Та серија је 1907. године штампана у Сарајеву у посебној књижици под насловом Хрватска Босна (Ми и "они тамо").... На првим страницама те франкофуртиманским отровом затроване књижице се каже: "Цијелим низом увјета географске, етнографске и историчке ситуације Босне јасно је обиљежен политички положај њен према монархији, а још јасније политичко знаменовање Хрватства у Босни. Оно представља културну везу између Европе и истока, везу између монархије и Босне, која је за најтежих историчких катастрофа можда попустила, али се никад није прекинула... Оно представља етничку везу између оног територија, на ком је хрватско племе засновало своју прву иако још малену државу са данашњом Хрватском; оно представља везу, која у виду државноправном даје нашему краљу право, да се у Босни осјећа владаром, а не мандатаром, једном ријечи: само Хрватско, било оно Крстове или Исламске вјере, представља онај елемент, који је зван, да зајази јаз, што постоји између Европе и Балкана. "Тај осјећај у свакоме од нас тиња и живи, он нам јасно установљује нашу задаћу у тијеку историчког и културног развитка: зближити прије свега Босну Хрватској, утрти онај пут до монархије и у срце Европе, који куд год из Босне кренеш, води само преко Хрватске. Хрватство ће тиме изнова ускристити, јер тврђа веза но челична је веза крви! Да ћemo у томе наћи на борбе, то свак зна: ето нас одавна у вечној борби против оних елемената, који гравитирају с ону страну опасног фаталног јаза, које некаква неодољива цен-

трифугална сила гони из државне заједнице са монархијом, који су јучер сре-
тали власт под кринком лојалности, а данас плету нити, те их бацају преко
Дрине, који нас Хрвате зове браћом, да нам у братском загрљају отму хис-
торичка наша права и нашу народност, не би ли је с чаром продали - на
Теразијама!" (1, 392, 393, 394).

Континуитет великохрватских идеја и тежњи настављен је и након
стварања заједничке државе (1918). У том погледу књучну улогу имали су
Стјепан Радић, предсједник Хрватске републиканске сељачке странке и
његов наследник Влатко Мачек. "Радић је из Лондона, у писму које је послao
23. септембра 1923. Председништву Хрватске републиканске сељачке стра-
нке, захтевао да се изради "Земљовид Хрватска и Хрвати" и да у њему буду
уцртане, поред Хрватске, Славоније, Далмације, Међумурја и Прекомурја" с
Крком и Каством", и све бивше земље Аустро-Угарске (Босна и Херце-
говина, Бачка, Банат, Барања), па чак и Црна Гора и Македонија" (1,395).

Свакако, један од најпознатијих хрватских геополитичара Иван Пилар,
још 1918. године, писао је да "са геополитичког гледишта троједница без
Босне и Херцеговине нема никаквога изгледа, да се народнополитички као ни
господарско-политички одржи... Хрватска и Славонија, одијељена од Босне и
Далмације, својих природних саставних дијелова, јест уобље торзо неспособан
за живот" (1,396).

Да се ништа није промијенило у геополитици Хрвата и њиховој геоманији
најприје за Босном, али и територијама источног дијела српског геопростора,
свједоче ставови и залагања истакнутих геополитичара, културних и јавних
радника у посљедњих 40 година. Тако нпр. у четвртој књизи Енциклопедије
Југославије, у издању Лексикографског завода ФНРЈ из Загреба, а под
руководством Мирослава Крлеже, која се појавила 1960. године, у одредници
Хрватска, приложена је карта која у границама Хрватске обједињује Босну и
Херцеговину до Дрине (1, 396-397).

На претходно наведеним чињеницама, и низу других које овде нису назна-
чене, и мање упућен читалац, како наводи В. Костић, "лако ће закључити где
су извори и надахнућа садашњих хрватских политичара, који Хрватску желе
да бране на Дрини (попут академика Далибора Брозовића) и који се позивају
на хрватско државно и повијесно право (како то чини др Фрањо Туђман), па
својатају Боку которску, посежу за Бачком и, истовремено, желе да сачувају
и авојске и административне међурепубличке границе" (1, 397, 398).

Свакако, тежње хрватских геополитичара, по питању односа према Босни
и Херцеговини, питању Срба у западним српским земљама, укупним српско-
хрватским односима, налазиле су безрезервну и континуирану подршку, али и
идејног творца у политици Ватикана, и наравно у редовима хрватских фрањ-
евца.

Без сумње, политика Ватикана, њен активан однос према хрватском
националном питању и с тим у вези однос према рјешавању кризе у претход-
ној Југославији (1991-1995) илуструје Томас Патрик Мелади, амбасадор САД
при Светој столици, који у својим мемоарима наводи да је Ватикан "средином
1991, предузео акцију без прседана и ставио се на чело процеса за признање...
(сецесионистичких република Словеније и Хрватске-Р.Г.)... Ватикан је
извршио притисак на многе земље да признају независност Хрватске и
Словеније" (3,43). На тај начин Ватикан се директно умијешао у

"разрјешење" српско-хрватских односа, ставио у улогу заштитника хрватских националних интереса, обезбиједио агресиван однос Хрватске према питању положаја и перспективе Срба у данашњој Хрватској, у Федерацији БиХ, па на извјестан начини на укупан однос католичке цркве, што је идентично односу званичне Хрватске према Републици Српској. Да је то тако, свједочи, између осталог, и проповијед доминиканца Вјекослава Ласића (1997. год. - Р.Г.), који је тражио да Хрватска буде "љепша, боља, већа и сретнија", и да тој Хрватској средиште буде Бања Лука, како је желео поглавник Анте Павелић" (1,398).

Дјелимична анализа односа хрватске геополитике према Босни и Херцеговини и наравно односа према цјелини западног дијела српског геопростора, као и према српском питању у цјелини, недвосмислено упућује на закључак да хрватски интереси, прије свега у Босни и Херцеговини, нису у потпуности остварени. С друге стране, јасан увид у те циљеве обавезује нас (српске државнике, геополитичаре, културне и јавне раднике у свим српским земљама) на активан однос према геопростору хрватских интереса, прије свега према Босни и Херцеговини, али и на нужност подстицаја ревитализације српског етно-културног простора у данашњој Хрватској.

Модел територијалне организације западних српских земаља

Савремени геополитички процеси на простору претходне Југославије резултирали су, између осталог, подјелом западног дијела српског геопростора на три међусобно одвојена дијела: Републику Српску, српски геопростор у Федерацији БиХ и срчки геопростор у данашњој Републици Хрватској. Овим дијеловима условно се може припојити српски етноисторијски простор у Републици Словенији (Бела Крајина). Од наведених "цјелина", као што је већ истакнуто, једино Република Српска представља политичко-територијални субјект способан да, до одређеног нивоа, обликује и усмјерава развојне процесе и успоставља моделе територијалне организације простора. Наравно, ријеч је о нодално-функционалним а не политичко-територијалним и административно-територијалним моделима. Бројни су разлози који искључују подјелу Републике Српске на регионалне системе политичког и административно-територијалног организовања. Такав приступ би у потпуности елиминисао државно-правни статус Републике Српске унутар међународно признате државе Босне и Херцеговине. Наравно, територијална организација Републике Српске подразумијева модел нодално-функционалних регија, које ће, вреднујући подстицајно дејство развојних центара различитог хијерархијског ранга и укупну вриједност (стварну и потенцијалну) географских садржаја у њиховом гравитационом простору, обезбиједити, у мјери колико је то могуће, равномјеран и просперитетан развој на нивоу условно издвојених регија, односно као крајњи циљ просперитетан и што равномјернији развој укупног геопростора наше републике. Уважавајући принцип функционалности, и његове критеријуме, на геопростору Републике Српске детерминисали смо четири нодално-функционалне регије: Бањалучку, Добојско-бијељинску, Сарајевско-зворничку и Требињско-србијску (потпунији приступ територијалној организацији - регионализацији РС - видјети у раду Р. Гњато: Нодално-функционална регионализација Републике Српске. ГД РС.Гласник, 2. БЛ,1977).

Потенцијални модел територијалне организације (регионализације)
српског геопростора у данашњим границама Федерације БиХ и
Републике Хрватске

Геополитички амбијент и демографска основа два су кључна фактора који чине претпоставку могућег процеса ревитализације геопростора западних српских земаља у новоформираним политичкогеографским субјектима Федерацији БиХ и у Републици Хрватској. Дјелимичне анализе геополитичких процеса у геопростору западних српских земаља, на укупном српском геопростору, широм регионалном окружењу и увид у карактеристике глобалних геополитичких процеса указују на сложеност али и на контролисаност поменутих процеса. У исто вријеме, те анализе и спознаје до којих се дошло, о чemu смо говорили у претходном дијелу овог рада, представљају изазов смјелијем али и реалнијем концепту и приступу обнове српског геопростора у поменутим субјектима. Но, прије свега, у питању је демографска обнова, у процесу реемиграције протјераног српског становништва, на вјековне историјске и етничке просторе, у којима повратници (Срби) могу остварити већинско учешће у укупном становништву административно-територијалне јединице (општине) или пак могу обезбиједити значајну улогу у организацији локалне власти. На тај начин створиће се потребне претпоставке за обнову материјалних, духовних, културних и других вриједности српског етноса. Дакле, обнова (ревитализација) западног дијела српског геопростора (и у Федерацији БиХ, посебно у Републици Хрватској) треба да испуни два основна захтјева: да обезбиједи суверено право српском народу да живи и развија своје духовне и укупне вриједности на својим историјским и етничким просторима али, с друге стране, и да обезбиједи (врати) изгубљену геополитичку и геостратешку позиционарност српског националног бића у регионалној асоцијацији земља југоисточне Европе. Овај концепт нужно је посматрати и из угла обнове и унапређења односа између Југославије (Србије, Црне Горе) и Хрватске, кључних земаља од којих зависи општа стабилност у региону.

Ревитализација српског геопростора у Федерацији БиХ и у Републици Хрватској, дакле, подразумијева модел обнове и организације српских етно-културних регија. Оне, по "логици простора", треба да успоставе аутономан и функционално одржив систем, који ће бити у стању да оствари основне захтјеве глобалног српског геопростора, али и захтјеве геополитичког субјекта којем припадају.

У административно-територијалним границама Федерације Босне и Херцеговине масован повратак српског становништва треба остварити првенствено у западно-крајишким општинама, које су имале доминантно учешће српског становништва (1991. год.) и то: **Дрвар (97%), Петровац (75%), Грахово (85%, 1981. г.) и Гламоч (79%).** Стварањем језгра **западнокрајишке српске етно-културне регије**, са Дрваром као потенцијалним регионалним центром, обезбеђују се потребне претпоставке за укључење (функционалну интеграцију) ове регије у административно-територијалне и политичко-територијалне субјекте српског геопростора. Ова регија треба да оствари природну везу са сјеверном **Далмацијом, Ликом, Банијом, и Кордуном**, такође потенцијално обновљивом **српском етно-културном регијом** у границама данашње Републике Хрватске. У оквиру ове регије, са доминантним учешћем српског

етноса, непроцјењивим културним благом, природним ресурсима, изузетно наглашеним геополитичким и геостратешким положајем, потребно је развијати Кини као центар етно-културне регије, а затим и централна насеља оних општина у којима су Срби чинили већинско становништво: **Бенковац** (53% српског ст. 1981. г.), **Обровац** (60,1%), **Грачац** (72,3%), **Д. Лапац** (91%), **Кореницу** (69,1), **Глину** (56,7), **Двор** (80,9%), **Костајницу** (55,4), **Војнић** (88,6%)...

Западна Славонија, источна Славонија, Барања и западни Срем чине интегрални дио српског историјског и етничког простора. Културни и функционални идентитет остварен је у наглашеним историјским периодима Војне Крајине, Краљевине Југославије дијелом и у бившем социјалистичком систему. Многа српска насеља, како градска тако и сеоска, чак и са свим посљедицама вјековног страдања, нарочито у геноциду 1914-1918. и 1941-1945. године, подразумијевајући и геноцид над Србима 1991-1995. имала су већинско српско становништво. Више од 50% укупног становништва, све до 1991. године, имале су општине Нова Градишака, Дарувар, Пакрац, а знатно учешће, углавном изнад 20%, општине Подравка Слатина, Бели Манастир, Вуковар. Геополитичка реалност на овом дијелу српског геопростора лимитирајући је фактор било каквих пројекција заснованих на регионалном моделу остварења српских националних интереса. У савременим околностима, реалнију основу ревитализације поменутих интереса у простору западне и источне Славоније, Барање и западног Срема, могуће је градити на грађанским начелима. Слична констатација се односи на могућност ревитализације изолованих, популационо и просторно релативно мањих дијелова српског геопростора у административним границама Федерације БиХ (дијелови општина: Бихаћ, Сански Мост, Кључ, Купрес, Србобран (Доњи Вакуф), Јајце, Илијаш, Вогошћа, Блажуј, Илиџа, Горажде, Мостар, Чапљина).

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ:

1. В.Ђ. Костић: Срби и геостратешке тежње Хрвата према Босни и Херцеговини. Геополитичка стварност Срба. Институт за геополитичке студије. Београд, 1997.
2. Р. Гњато: Геополитички положај Републике Српске. ГД РС. Гласник, 1. БЛ. 1996.
3. С. Аврамов: Положај Срба у геополитичким замислима великих сила. Геополитичка стварност Срба. Институт за геополитичке студије. Београд. 1997.
4. М. Грчић: Геополитички аспекти агресије на СР Југославију. СГД. Глобус, 24-25. Београд, 2000.
5. Р. Гњато: Нодално-функционална регионализација Републике Српке. ГД РС. Гласник ,2. Бања Лука, 1997.
6. Ј. Илић: Срби у Хрватској-насељавање, број и територијални размјештај. Етнички простор Срба, књ. 3. Београд, 1993.
7. М. Бјеловитић: О потреби изучавања географских посљедица грађанског рата 1991-1995. године по српски народ на простору бивше СФРЈ. ГД РС. Гласник, 4. БЛ 1999.
8. Национални састав становништва СФР Југославије по насељима и општинама. Попис становништва, домаћинства и станови у 1981. години. Књига I. Савезни завод за статистику. Београд.

9. Становништво Босне и Херцеговине, Народносни састав по насељима.
Државни завод за статистику. Загреб, 1995.

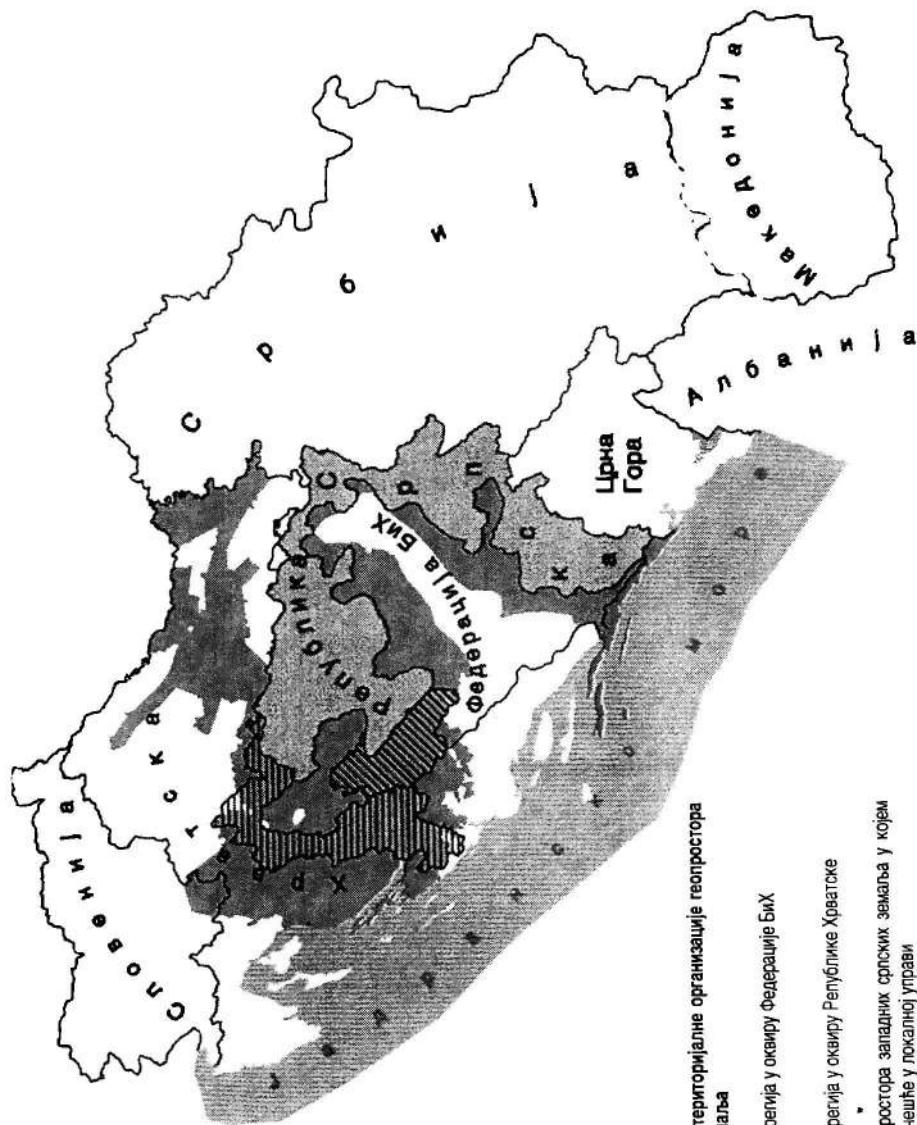
SUMMARY

GEOPOLITICAL ASPECTS OF THE REVITALIZATION OF THE GEOSPACE OF WESTERN SERBIAN COUNTRIES AND POTENCITAL MODELS OF TERRITORIAL ORGANIZATION

The Western Serbian geospace is the geographical notion for the Republic of Srpska and the rest of historical and ethnic territories of Serbian people West of the Drina river and the Danube, where Serbian people represented the majority of population throughout history. These territories are situated today in the Republic of Croatia (Northern Dalmatia, Lika, Kordun, Banija and the parts of Slavonija), the Federation of Bosnia and Herzegovina (the majority of municipalities in Western Krajina, especially Drvar, Petrovac, Grahovo and Glamo~), and the part of the Bela Krajina region in Slovenia (:ernomelj municipality).

In the process of revitalisation of the Western Serbian geospace the geopolitical sovereignty for the Republic of Srpska has to be achieved (in accordance with the Dayton Peace Accords), as well as the functioning of cultural ethnic regions of the Serbian people in the Republic of Croatia and the Federation of Bosnia and Herzegovina (the municipalities where the Serbian people has an absolute majority).

The affirmation and the conditions for the revitalisation of Serb ethos have to be also provided within the other municipalities in Croatia, B&H Federation and Slovenia (Bela Krajina), where the Serbs lived for centuries, left a great impact in creating material and spiritual values and today make a significant part of the population. In order to achieve the legitimate interests of the Serbian people in Western Serbian countries we need to provide their unconditional repatriation from the refuge, as the consequence of the civil war in former Yugoslavia (1991-1995).

Потенцијални модел територијалне организације геопростора западних српских земаља

Српска етно-културна регија у оквиру Федерације БиХ

Српска етно-културна регија у оквиру Републике Хрватске

Дијелови српског геопростора западних српских земаља у којем Срби могу остварити учешће у покалној управи

ГЛАСНИК ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
HERALD OF THE GEOGRAPHIC SOCIETY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

ГОДИНА 2000.

YEAR 2000.

Свеска 5

Volume 5

UDK: 327:911.3(497.11)

Прегледни научни рад
Мирко ГРЧИЋ^{*}

ПЕРЦЕПЦИЈА ГЕОПОЛИТИЧКОГ ПОЛОЖАЈА СРБИЈЕ
ИЗМЕЂУ МИТОВА И РЕАЛНОСТИ

Садржај: Размотрена је проблематика геополитичког положаја Србије у контексту Цвијићеве теорије центар-периферија и неких новијих разматрања.

Кључне ријечи: Географија, геополитика, Балкан, Србија, теорија Центар-периферија

Abstract: In this article had considered problem of the geopolitical position of Serbia, in context of centre-periphery theory by Jovan Cvijic.

Key words: Geography, Balkans, Serbia, Geopolitics, centar-periphery theory

Увод

Упркос бројним огледима у нашој географској науци још увијек нема комплексне и свеобухватне студије о проблематици положаја Србије. Уџбеничка класика повезује географски положај Србије с подацима о величини и промјенама њене територије, с границама и њиховом бонитацijом и ... с обавезним закључком да је географски положај веома повољан. При том се често цитирају Цвијићева поређења Србије са "кућом на друму", "евроазијским мостом", "капијом истока" и слично. Неки аутори у положају Србије откривају неку мистичну "тајну Балкана" и "спону светова" (*catena mundi*). У романтичарском заносу Д. Стanoјeviћ је 1913. у предговору свог превода Ариостове поеме "*Orlando furioso*" (Бесни Орландо), писао: "Европа је центар света на овој Земљи. Центар је тог центра између Берлина, Берна и Солуна. У том центру центра светскога живи Српство... Главна светска цада је између Лондона и Цариграда, и у тој главној улици човечанства озидана је кућа Србинова... у центру центра светскога, у оном делу Европе преко којег ће, у близкој будућности, јурити размена свих културних намирница између 200 милиона Европљана и 800 милиона Азијата".

Циљ овога рада је да упореди представе Ј. Цвијића о положају Србије на почетку XX вијека и реализоване до краја XX вијека "користи и штете" од тог положаја за српски народ и државу.

^{*} Проф. др Мирко Грчић. Географски факултет. Београд

Цвијићева теорија балканског центра и периферије

У покушају да усклади аргументе дијаметрално супротних ставова у балканској геополитици, Јован Цвијић је конструисао своју теорију односа "центар – периферија", коју је комбиновао са теоријом географских "особина спајања и прожимања" и њима супротних "особина изоловања и одвајања" Балканског полуострва. У проучавањима геосоцијалне стварности Балкана занимала га је поларизација средиште – залеђе (нодални регион) и језгро – периферија (геополитички регион). Узроке поларизације изналазио је у детерминацији спољашњег простора (енвиронментал детерминисмус), и хијерархичности унутрашње организације социјалног простора.

Цвијићеви геополитички ставови су се њихали као клатно између два супротна екстрема – високог академског нивоа и циљева српског националног програма, пре свега уједињења српства. По мишљењу Јована Цвијића Србија је требала да одигра улогу "стожера интеграције" или "Пијемонта" не само српских, него и јужнословенских земаља. Цвијићеви слједбеници као што су били Тихомир Ђорђевић, Војислав Радовановић, Васа Чубриловић и други, градили су своје ставове на бази Цвијићевих радова са нагласком на релације између географске средине и људских заједница, као и на утицај те средине на цивилизацију и историјски развој балканских народа.

Идеју повезивања између географије и политике, или између научне идеје и националне идеје, Јован Цвијић је пројектовао у својим геополитичким терминима "центар" и "периферија". Његове антропогеографске студије залазе у структуру ондашњег политичког простора Балкана, узимајући у обзир полуострвске географске и геоморфолошке особине, које коначно обликују регионалне везе и односе са Централном и Западном Европом. Цвијићев однос према центру и периферији треба посматрати само као начин на који је он користио оба термина за ортавање геополитичке карте Полуострва, а не као националистичку ("великосрпску") идеологију.

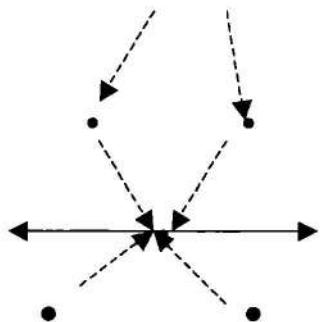
Неке анализе Цвијићевих геополитичких и етно-психичких радова дају основе за конструкцију његове теорије о центру и периферији, њиховим узајамним везама и односима. Основне идеје ове теоријске конструкције су следеће:

1. *Територијална диференцијација или социјално-економска неравномјерност* развоја земаља или региона, условљена је поларизацијом територије тј. издвајањем центра и периферије. Центар је организатор простора који га окружује, до границе до које допиру његови утицаји. Центар може бити представљен графички као тачка која у свом кретању исцртава кругове, вертикалне и хоризонталне линије. Центар и периферија повезани су међусобно токовима информација, капитала, радне снаге, идеја.

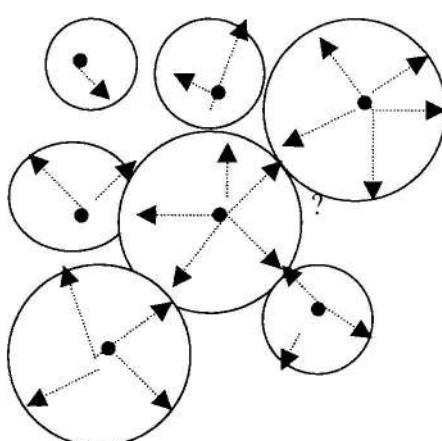
Покретачка снага, која условљава настанак и развој система "центар-периферија" је квалитативна трансформација центра услед генерирања, усвајања и дифузије технолошких, социјалних и других иновација. Центар стално црпи разноврсне ресурсе из периферних подручја, што продубљује територијалну неравномјерност, слаби периферију. Центар може постојати у времену и простору само ако је повезан са периферијом, која представља природну зону његове експанзије. У почетку, међурегионални контрасти се повећавају, поларизује се социјално-економски простор. Ипак, током времена, развој центра подстиче и развој периферије; без развијеног центра није могућ ни развој пер-

иферије. Периферија може очекивати свој прогрес само ако прихвата и користи све културне, политичке, економске и остале симбије из центра.

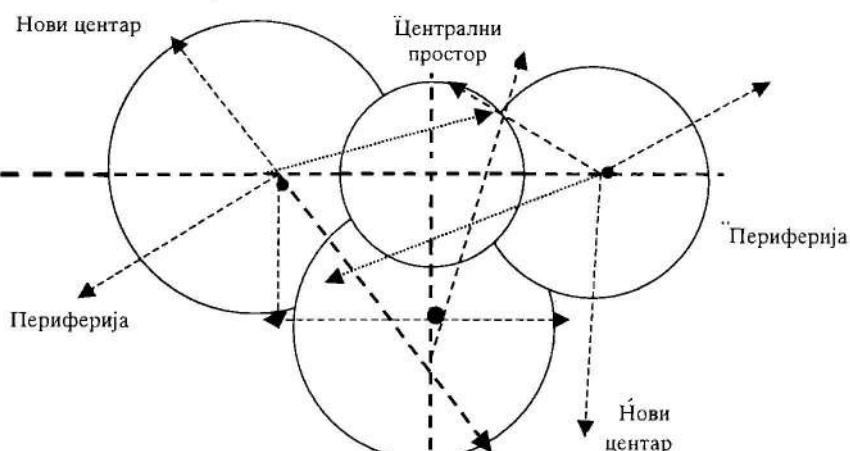
Према томе, разлике између центра и периферије су објективна географска закономјерност. Утицаји центра на периферију, и обратно, врше се у процесу њихових узајамних прожимања и спајања. У почетним фазама развоја правци утицаја иду од периферије ка "тачки атракције" која постаје фокус концентрације. У вишим фазама развоја културни и економски утицаји иду у обрнутом смјеру – дифузно од центра ка периферији. Културни појасеви и метанастазичка кретања на Балканском полуострву које је идентификовао Јован Цвијић, добра су илустрација ове теорије.

Сл. 1. Вертикално кретање
према "тачкама атракције"

Сл. 2. Кружно или дифузно кретање

Сл. 3. Хоризонталне линије кретања, представљају експанзију и сукобе интереса сусједних центара можи (Слична појава у геоморфологији назива се "шаријаж")

2. *Детерминација утицаја географске средине*. Према Јовану Цвијићу, повољности за узајамно пружање и спајање, које омогућују историјски развој и цивилизацијски процес, су условљене географским и геоморфолошким склопом одређених територија. Вредност периферије за центар зависи од географских граница (баријера) и њихове могућности да пропуштају утицаје из центра. Географска отвореност периферне зоне према центру омогућује њен политички и историјски развој.

3. *Хијерархија територијалних система "центрар-периферија"*. По Цвијићу, геополитички центар вишег ранга је централни простор у пресецишту периферних простора сусједних центара. Усљед тежње да заузму периферију независну од њих, сусједни центри ће помјерати своја тежишта ка тој позицији која ће им омогућити дифузију различитих културних и економских утицаја на сусједне центре никог реда и ширу периферију. Просторна организација центара различитог хијерархијског ранга представља компромис њихових међусобних функција и интереса. Неусклађеност функција и интереса између центара чини основу конфликта.

Геополитичке функције и геостратешки интереси се остварују преко три типа релација између центра и периферије: Вертикално кретање које доводи до помјеравања центара (сл. 1); кружно или дифузно кретање које омогућује пенетрацију различитих културних и економских утицаја према периферији (сл. 2); кретање дуж хоризонталних линија уколико сусједи остварују њихову експанзију према периферији (сл. 3). У овом трећем случају се стварају конфликтне зоне услијед пресецања зона утицаја. Кристалер је искључио конфликтне зоне тако што је умјесто кругова нацртао шестоугаонике који покривају цијели простор без међусобног пресецања.

Ову теоријску конструкцију и њен модел користио је Јован Цвијић знатно прије појаве теорија центрипеталних и центрифугалних сила Р. Хартшорна и модела "центрар-периферија" Фридмана. Њему је ова теорија послужила за описивање географских услова на Балканском полуострву и дефинисање типова веза и релација између периферних и централних простора. Тако, стављена у одговарајући историјски контекст, теорија и њен модел су добили следећи облик:

1. *Географске карактеристике Балкана* (поморске и геоморфолошке везе са Малом Азијом и континентална отвореност према Европи) су природни и повезујући услови за остваривање процеса узајамних утицаја и трансформација центра и периферије. Два типа геоморфолошких карактеристика полуострва, т.ј. "пенетрација-спајање-прожимање" и "изоловање-одвајање", су оне објективне географске особине које чине регион врло важном периферијом за центре (Малу Азију и Европу), од античких времена до модерног и савременог доба. Дуж њих воде комуникациони правци Сјевер-југ и Исток-Запад, или уздужни и попречни правци. Све то као и отвореност сјеверне границе према Европи фаворизује развој периферног простора и подстиче помјеравање центра у правцу периферије. Двије главне тачке нодалитета Балканског полуострва – Београд и Истамбул, налазе се на дијаметрално супротним рубовима Балканског полуострва и повезују га са сусједним центрима моћи у Средњој Европи и у Малој Азији.

2. Овај тип релација, детерминисан од географске средине, имао је основни историјски резултат у чињеници да је Балкан био центар политичке, економ-

ске и културне моћи у вријеме Византијске империје. Балканско полуострво је, захављујући отворености према сусједним областима Мале Азије и Европе, имало улогу трансмисије, а затим и центра дифузије материјалних и културних добара. Балкан се налази између два центра моћи – Мале Азије на једној и Европе на другој страни, између којих је имао улогу веома важне периферије, а у одређеним историјским периодима је преузимао и улогу центра који је емитовао културне, политичке и економске утицаје у правцу периферних простора. Положај Константинопоља између Европе и Мале Азије то илуструје. Са Цвијићевог гледишта, географски положај Константинопоља нема стратешки положај сам по себи. У ствари, његове географске карактеристике чине га врло периферним градом на полуострву.

3. По Јовану Цвијићу, природни историјски развој Балкана је прекинут због "турског прдора" који је дугорочно учинио полуострво периферијом Европе. Штавише, Полуострво је било лишене унутрашњег културног центра уопште; то му је дало ново геополитичко и геостратешко значење. Од тада стратегија детерминише значај Балканског полуострва у Европској историји. Политички и економски значај овог простора, детерминисан његовим географским карактеристикама, огледао се у центру око којег је полуострвски унутрашњи простор уређен (организован). То показује да геостратешке вредности Балкана и његових појединих дијелова одређују типове односа између периферије (Балканско полуострво) и центра (Централна и Западна Европа).

4. Геополитичке и геостратешке везе и интеракције између периферног и централног простора створиле су *Источно питање*. Према Цвијићу, суштина овог геополитичког проблема није ништа друго него конфликт Русије (један од сусједних центара моћи) у експанзији према Источном Балкану (њеној природној периферији) и противакција Европе (центра) да заустави то кретање. Русија је у тежњи да заузме периферни простор кретањем по хоризонталним линијама (сл. 3) укрстила своје интересе са друга два центра моћи - Западном и Централном Европом с једне стране и Малом Азијом са друге. У овом историјском периоду у овим консталацијама центара и периферија, Бугарска је била централни простор Полуострва а истовремено важна транзитна периферија између Централне Европе и Мале Азије.

5. На другој страни, према Цвијићевој географској анализи, сјеверна граница која повезује полуострво са Европом је подијељена на два дијела, Источни и Западни. Преко источног воде комуникације са Европским дијелом Русије, док преко западног воде комуникације са Централном и Западном Европом. Чињеница да бугарске територије заузимају источни дио границе, а српске територије западни дио, дала је Цвијићу основе за компарацију геостратешке вредности региона источног Балкана, тј. Бугарске, и западног Балкана тј. српских земаља. Бугарска је задобијала већи значај само као геополитички експонент Русије (Димитрова С., 1996).

6. Релације и везе узмеђу централних и периферних простора су измијењене организовањем нових националних држава у Европи. Тако, послије уједињења Њемачке и успостављања њене политичке алијансе са Хабзбуршком империјом, главни политички циљ анти-њемачке Европе био је да спријечи укључивање или гравитирање околних центара према Централној Европи. Ово кретање дуж хоризонталне линије, које води до нове редистрибуције централног простора у правцу њених југо-источних сусједа (Централна Европа)

могу бити извршене само ако ти сусједи апсорбују најближу периферију - Балкан, посебно његове западне дијелове. Моравско-вардарска комуникација је природна географска директриса, која омогућује везе центар-периферија (кретање дуж вертикалне линије).

7. Србија је посредством својих маркантних географских директриса – уз-дужних и попречних удолина које имају особине спајања и прожимања у ширим регионалним консталацијама, географски предиспонирана да буде централишућа област југоисточне Европе. Изражавајући у својим традицијама, социјалним и политичким структурама наслијеђе култура Европе и Азије, Србија се увијек налазила под великим утицајем европске цивилизације. Србија упркос свом прелазном, изложеном и промијењљивом геополитичком и геостратегијском и макрорегионалном положају, посједује истовремено, оне и онакве просторно-физичке и функционалне константе које ће њеној територији и интеррегионалним правцима увијек давати примат у читавој југоисточној Европи, како на плану државно-територијалне организације, тако и у вези посредничке и транзитне функције у односу на њено окружење. То је географска и историјска закономјерност, запажена и потврђена у дјелима Јована Цвијића и његових сљедбеника.

Јован Цвијић је први научник који је показао значај ових комуникационих линија које повезују Централну Европу са Балканом и Малом Азијом и воде најкраћи пут до Суецког канала. Осим тога што ове линије повезују периферију и центар оне имају изванредан стратешки значај не само за Европу (центар) него такође и за Балкан (зона експанзије). На тај начин Морава и Вардар постају интерни центар полуострва; онај који организује географски и политички простор Балкана. У Цвијићевом погледу, Србија је балканска држава која има функцију регионалног геополитичког центра у контексту релација центар-периферија. Зато, тврди он, полазећи са гледишта географије, етнографије и етно психологије, територија Србије је природно повезана са Панонском низијом и јужно словенским територијама Хабзбуршке империје. На језику политичке дипломатије, ово значи да постоје неопходни геополитички, етно-психолошки и геостратешки услови за трансформисање простора Балкана у сједињене независне државе Балкана. Та творевина може да настане ако центар (Србија) обједини њене околне периферне зоне (дио Паноније и земље Аустроугарске империје), али у корист и у интересу Западне Европе (Цвијић, Сабрана дела, 1991). Тек када балканске земље (према Цвијићевој тези), буду контролисати главне путеве од Централне Европе до Балканског полуострва и Азије, преузимајући функције баријере против Њемачке експанзије и чинећи немогућим реализацију геополитичке идеје назване *Drang Nach Osten*. У овом историјском времену (крај 19. и почетак 20. вијека) главни геополитички правци експанзије нису ишли из Русије него из Централне Европе у правцу југоисточне периферије. Ако је Моравско-вардарска удолина унутрашњи центар Балкана (послије 1913. г. припада Србији), онда стратешки фокус, према свим природним и логичким мјерилима, припада Србији. Осим тога, Србија још држи западни сектор границе/везе између Балкана и Европе. Полазећи од значаја тог сектора за повезивање Централне и Западне Европе са Периферијом, Цвијић је елаборирао став о геополитичкој улози, историјском правцу и

стратешком значају географског положаја Србије. У том контексту може се разматрати и положај Републике Српске.

Мит и реалност геополитичког положаја Србије

У раном средњем вијеку (VI-XIII v.) српске земље су биле важна карика у просторном повезивању између Европе и Мале Азије, укључујући један од праваца тзв. свиленог пута, који је коришћен за пренос скупоцијених роба од номадских група, трговца, бјегунаца, дипломата, духовника итд. Утицај те ријеке људи, материјалних и духовних вриједности и утицај на српски етнос био је како позитиван, тако и деструктиван, а најчешће су била присутна истовремено оба утицаја. Османска инвазија, пад византије – религиозног и културног патрона, модела државности балканских Словена, прекида трансмисиону функцију српских земаља за више од пет вијекова.

Од 1459. г. српска деспотовина је потпуно потчињена Османском империји. Срби су, по ријечима Вука Карапића, "сами својим средствима, готово непознати цијелој Европи" извојевали аутономан статус (1829. г.) а потом и независност која је потврђена на Берлинском конгресу (3. марта 1878). Од тада српска интелигенција и политичка елита, при оцјени националног простора нове државе као да се враћа у Средњи вијек, када је Србија била некад савезник, некад непријатељ, али увијек ученик Византије – најмоћније империје у раном Средњем вијеку. Ретроспективна глорификација географског положаја земље не одговара њеном изгубљеном централитету с падом Византије и послије маргинализацијом Источног Средоземља, не увиђа периферност према главним свјетским социо-економским и војно-политичким половима с краја XIX и почетка XX вијека.

То прецијењивање сопственог националног простора је позната ствар за све народе а посебно за балканске, где је у националном памћењу дубоко закодирano убијење у особити значај, да не кажемо искључивост земље и народа, помијешано с поносом историјске величине (иако у већини случајева минуле!). Не само код Срба, него и код Бугара и Руса, у народном предању сусрећемо мит положаја на свјетском раскршћу, мит великих природних богатства, мит свете земље заштитнице и царева светитеља, мит националне величине и посебне историјске мисије.

Националистичка политика и образовање, као и изолација Балкана од модерног развоја, послије Велике француске револуције спречава да се преузмије заводљива перцепција прошlosti, која се пројектује на садашњост. То се добро види у рас прострањеној код нас иконографској представи о кључном мјесту у свјетским процесима. Такво прецијењивање које се у отвореном или прикривеном виду осјећа од појаве Цвијићевих дјела па до данас у уџбеницима из историје и географије, и чак у научним радовима, обично се оправдава слиједећим аргументима, који се узимају као историјске константе:

- Србија је положена на најкраћем копненом комуникационом спону између Европе и Близког истока, који се ту рачва и укршта с магистралама које повезују Средњу Европу с Источним Средоземљем и Јужним Јадраном;
- Земља је у зони конвергенције ријечне мреже Средњег Подунавља;

- Српске земље имале су улогу предвиђа за одбрану хришћанске Европе од турских продора и ширења ислама. За многе Србе то води до сумњивог очекивања да их Европа и Русија неће оставити у случају неке конфронтације;
- Сама по себи земља представља велики интерес са својим природним богатствима, индустријом, пољопривредом, радним ресурсима и интелектуалним потенцијалом.

Услијед геополитичких митова и предрасуда, западне земље српско пијање гледају као дио глобалне стратегије према Русији. Потискивање Срба се сматра потискивањем "руског фактора" у Европи и на Медитерану. У геополитичким плановима зидара "Новог свјетског поретка" Југославија губи "raison d'être" и представља периферни "вакуум моћи". У прагматичком смислу, са гледишта свјетског односно европског система "центар-периферија", територија Србије је периферан простор, оличење хаоса, у односу на уређени центар, који се труди да ту уведе некакву стабилност.

Србија је у XX вијеку преживјела неколико критичних ситуација које су претиле да униште народ, а прије свега његове тековине у области привреде, науке, културе и образовања. Србија улази у XXI вијек са шест негативних елемената биланса из претходног периода:

- 1) са нарушеним и исцрљеним ресурсима природне средине;
- 2) са застарјелом структуром и неодговарајућим квалитетом националног богатства;
- 3) са тешким бременом спољашњих и унутрашњих дугова;
- 4) са окупираним дијелом своје територије и послиједицама ратних разарања;
- 5) са лошом репутацијом и незавидним међународним положајем;
- 6) Са негативним демографским билансом.

Ако знамо да се налазимо пред изазовима центара моћи који генеришу промјене у овом дијелу Европе, треба се запитати, како се наше друштво може најефикасније адаптирати тим промјенама и окренути их у своју корист? Нема једнозначног одговора на то питање, као ни на питања која из њега произистичу – које су покретачке снаге тих промјена и у вези с тим, ко ће бити сила број 1 у Европи и Свијету у првом кварталу или половином XXI вијека. Да ли ће Србија смоћи снаге да се адаптира промјенама и да заузме улогу стожера интеграције Балкана, како је Цвијић предвидио?

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Да би се схватила природа дијелом тачних а дијелом прецијењених перцепција положаја Србије, треба да се имају у виду перипетије историјске судбине балканских народа, њихова доскорашња изолованост, деформисаност њихове менталне карте свијета и свјетских догађаја, као и неки други извори геополитичког максимализма.

При реалистичкој оцјени геополитичког положаја Србије треба имати у виду слиједеће особености:

- 1) Представа о земљи на раскршћу је основни елемент у националној иконографији. У стварности, чињеница да су српске земље прелазне, не значи да оне имају резервисан кључни значај раскршћа у геополитичком и култур-

олошком смислу. У суштини Балкан као цјелина је био више транзитна зона, него раскршће. Цвијић је окарактерисао ове просторе као "медијум за паркурирање, пројуривање и протрчавање" различитих освајача.

2) Србија има централни положај на Балканском полуострву, али без властитог излаза на море. Овај географски хендикеп се донекле умањује коришћењем пловних ријека Дунава и Саве.

3) Положај у средњем Подунављу је значајан или нема квалитет геополитичког кључа – какав су Гибралтар, Тјеснаци, Кипар – према свјетским геостратешким интересима. Хинтерланд српских лука на Дунаву није успоредив са потенцијалом Солуна, Ријеке, Констанце.

4) Географски положај Београда у центру средњег Подунавља и Ниша на споју Моравско-вардарске и Нишавске удolini, скоро у центру Балканског полуострва, једна је од предности Србије у глобалним комуникацијама. Међутим, изградња алтернативних праваца кроз Бугарску улога Моравско-вардарске удolini ће се релативизирати.

5) Балканско полуострво је отворено извана, али је доста тешко за пружање и повезивање изнутра. То је у вези како са сложеном топографијом, тако и са етно-конфесионалним и политичким геодиверзитетом познатим под називом "балканализација".

6) Србија је окружена великим бројем сусједа, са којима трансграничне комуникације нису увијек онакве какве би требале бити. Користећи израз француског геополитичара М. Фушеа (*Foucher, 1991*), балканске земље су наслиједиле границе-фронтове, а не зоне активних веза, прозоре у свијет. Осим тога сусједске односе оптерећују регионализми и сепаратизми у пограничним подручјима, подстицани из сусједних земаља, што додатно компликује геополитички положај Србије.

7) Ново вријеме даје могућности за позитивне промјене. Важна претпоставка за то је способност за реалистичко преосмишљавање геополитичког положаја српског етничког простора. То претпоставља корекцију националних иконографских представа, колико год да је то тежак процес. Видимо да је геопростор насељен Србима "географски, цивилизациски и уопште, историјски предодређен за интеграционе и дезинтеграционе токове различитог карактера и домета. То је његова географска и историјска реалност, његово латентно својство, чињеница прошлости и садашњости. Да ли ће у таквом дијалектичкој супротности одлучујуће преовладати интегративна географска и друштвена компонента и постати чињеница будућности, зависиће искључиво од разумног савладавања унутрашњих баријера, премошћавања цивилизациских и социопсихолошких прагова и претварања развојних диспропорција у богатство развојних могућности" (*Радовановић M., 1989*).

ЛИТЕРАТУРА

- Грчић М., Геополитички положај Југославије у прошлости и данас**, Зборник радова Института за географију, св. 31, Београд, 1984.
- Грчић М., Геополитички положај Србије у Подунављу и привредне интеграције Европе**, Зборник "Подунавље у Србији". УУС, Београд, 1998.
- Грчић М., Крајина као велика граница и етноконтактна зона**, Гласник СГД, св. LXXV, бр. 1, Београд, 1995.

- Грчић М., Елементи политичке географије и погледи на геополитичке проблеме Балкана у делима Јована Цвијића**, Гласник ГД Републике Српске, св. 1, Бања Лука, 1996.
- Грчић М., Нове функције граница Републике Српске у условима регионалне интеграције и пограничне сарадње**, Зборник "Република Српска у дјетонским границама", ГД РЦ, Бања Лука, 1998.
- Грчић М., Мироненко Н. С., Толстоборов И. С. Основни геополитички модели светског поретка у XX веку**, Зборник радова, Географски факултет, св. 45, Београд, 1995.
- Грчић М., Географски модел геополитичких односа у свету, Европи и на Балкану**, Глобус, св. 18.19, Београд, 1994.
- Грчић М., Антропогеографски и геополитички проблеми Балкана**, Гласник Географског друштва РС, бр. 3, Бања Лука, 1999.
- Грчић М., Политичка географија**, Географски факултет, Београд, 2000.
- Радовановић В. С., Југославија – географски положај, унутрашње и спољашње везе**, Гласник етнографског института САНУ, књ. III, 1953-54.
- Радовановић М., Просторне детерминанте и фактори демографског развитка у Србији**, "Статистичар", бр. 10, Београд, 1983.
- Радовановић М., Географски простор и друштвено-историјски процес, у књ. Југословенски геопростор**, Београд, 1989.
- Радовановић М., Антропогеографске и демографске основе развоја насељености у Србији**, Зборник радова ГИ Јован Цвијић САНУ, књ. 43, Београд, 1991.
- Стојков Б., Процеси регионализације у земљама централне, источне и југоисточне Европе**, Гласник СГД, св. LXXX – бр. 1, Београд, 2000.
- Foucher M., Fronts et frontiers, un tour du monde géopolitique**, Paris, Fayard, 1991.
- Цвијић Ј., Географски и културни положај Србије**, Сабрана дела, књ. 4/1, друго издање, Књижевне новине, Београд, 1991.
- Цвијић Ј., Балканско полуострво**, Сабрана дела, Друго изд., Књижевне новине, Београд, 1991. (Наслов оригинала: *La péninsule Balkanique. Géographie humaine*. Paris, 1918).
- Чубриловић В., Међународни положај југословенских земаља концем XVIII и поч. XIX века**, у књ. Изабрани историјски радови, Београд, 1983.
- Dimitrova S., Jovan Cvijić on the periphery and the centre**, Etudes balkaniques, 1996, No 3-4, BAN, Sofia.
- Трговчевић Л., Јован Цвијић и убомир Стојановић о будућој југословенској држави**, Преписка из 1917. и 1918. г. – Годишњак града Београда, књ. 38, 1990.

S U M M A R Y

Mirko Grčić

PERCEPTION OF GEOGRAPHICAL POSITION OF SERBIA BETWEEN TRADITIONAL MYTHS AND CONTEMPORARY REALITY

In this article has observed myths and reality which relate to position of Serbia in culturological, geopolitical and geostrategical aspects. In critical manner author is observed visions of geographica situation of the territory od Serbia, who are deep-rooted in national iconography of Serbs. On the basis realised usefulness and damages for Serbia national state, which are effect of geographical position, author drawing conclusion that performances of geographical position are unanswered to contemporary reality. Serbia had been to suit one for transit and international cooperation, bat unfavourable for self-defense and territorial cohesion. In this article has oserved determinants of the position of Serbia from aspects of the centre of power ‡ Europe, and from aspects of periphery, as for Europe is the Balkan.

ГЛАСНИК ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
HERALD OF THE GEOGRAPHIC SOCIETY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

ГОДИНА 2000.

YEAR 2000.

Свеска 5

Volume 5

UDK: 711.4(497.11)

Оригиналан научни рад
Драгутин ТОШИЋ*

ГРАДСКИ ЦЕНТРИ - ФАКТОРИ РЕГИОНАЛНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ СРБИЈЕ

Извод: У раду се Република Србија посматра као регионални систем сложене и динамичне структуре, формиран у процесу интензивне урбанизације територијално испољене бројним формама мање и више урбанизованих регија чија је конфигурација у сталној мени условљеној просторним и функционалним везама и односима успостављеним у мрежи градских центара (центри и полови раста и развоја) и коридора који их повезују (осовине раста и развоја). Посебно су истакнути и анализирани проблеми неравномерног размештаја, демографског раста и квалитативног преображажа градских центра у српском геопростору, који су последица велике концентрације урбаниог становништва и убаних функција у београдској агломерацији. Указано је и на потребу стварања модела њене деметрополизације, чија је основа већ дефинисана Просторним планом Републике.

Кључне речи: Урбанизација, регионална диференцијација и интеграција, полови раста и развоја, осовине раста и развоја, Просторни план Републике Србије.

Abstract: In this paper Republic of Serbia is viewed as a regional system with complex's and dynamic structure, which was formed in the process intensive urbanization territorially approved multiple forms more of less urbanized region which configuration is always changing in condition of spatial and functional relations and connections resurrected in the network of cities centers (centers and pole of growth and development) and corridors which are connected them (axis of growth and development). Specially are outstayed and analyzed problems unequal disposition, demographic growth and qualitative reduction of city centers in the Serbian geospace, which are result of big concentration of urban populations and urban functions in Belgrade agglomeration. It is indicated on the necessity of demetropolization model creation which base is already defined with Spatial plan of Republic.

Key words: Urbanization, regional differentiation and integration, pole of growth and development, axis of growth and development, Spatial plan of Republic of Serbia.

* Др, доцент, Географски факултет Универзитета у Београду. Рад примљен 27.10.2000. Прилог је написан за научни симпозиј: ПРОЦЕСИ И ПОТЕНЦИЈАЛИ РАЗВОЈА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ, који из објективних разлога није одржан.

УВОД

Урбанизација је сложен социјално-економски и просторно-временски процес који има своје узроке, специфичне токове и последице. У сталној је промени изражено континуираним и сукцесивним смењивањем транзиционих фаза: концентрације економских и социјалних активности становништва у градским насељима ради запошљавања у делатностима секундарног и терцијарног сектора и жељи за задовољавањем личних и породичних интереса социјално-економске и научно-културне природе; просторне интеграције града и суседних насеља под утицајем (уливом и потпором) економских интеракција и социјалне покретљивости становништва; развоја комуникационих система (саобраћај - саобраћајна средства и инфраструктура, телекомуникације, кибернетско-информациони системи), што доводи до деконцентрације социоекономских активности и повећања акцијског радијуса становништва; развоја субурбија и ексурбија различитих функцијских намена; смањивања разлика у социјалном, економском и културном стандарду становника центара агломерација и насеља агломерацијских периферија; успостављања просторно-функцијског и социјално-економског еквилибријума и брисања просторно-функцијске и несеобинске дихотомије село - град. Бројни аутори се слажу да у њеном развоју постоје четири основне фазе и то концентрације, субурбанизације, дезурбанизације и реурбанизације, које се сукцесивно смењују у зависности од степена друштвено-економског развитка простора у коме трају. Територијално се испољава развојем градских насеља и различитих форми градских регија, односно урбаних и урбанизованих регионалних система.

Градске регије су производ интерактивних веза и односа који се одвијају између градова и регионалног окружења. Степен утицаја на регионално-функцијску интеграцију и диференцијацију геопростора им је у чврстој¹ корелативно вези са транзиционом фазом урбанизације у којој се дати простор и друштво налазе. Раноиндустријску фазу прате поларизајски ефекти, који се временом смањују кроз етапе постепене децентрализације урбанизације. Градске регије се развијају у условима сталних и сложених, наизглед искључних, а у суштини врло комплементарних процеса концентрације и децентрализације функција, становништва и радних места. Утилитарног модела њиховог развоја нема, а најанalogнији просторној стварности је модел **нодалних регија**² територијално испољен различитим видовима **функционално-урбаних региона**.

Основне одлике урбанизације Србије

Како је Србија захваћена интензивном урбанизацијом тек у другој половини овог века, ради адекватнијег сагледавања регионалних специфиности, овде ће се дати кратак преглед њених развојних токова.

¹ Регионалне и локалне разлике у територијалном испољавању урбанизације најчешће су последица просторних ефеката социјалног и економског реструктуирања.

² Развој теоријско-методолошких приступа у истраживању утицаја градова на регионалну диференцијацију и интеграцију геопростора, обрадио је Д. Тошић (1999) у раду Град у регији. Гласник географског друштва Републике Српске, св. 4, Бања Лука, 1999. год. стр. 47 - 60.

До шездесетих година овог века Србија је по привредној структури имала искључиво пољопривредни карактер, а по структури насељености била је рурална средина. По попису становништва 1948. године имала је око 17% урбаног становништва, а 1953. године у градовима је живело тек око једне петине укупног становништва (22,5%), а око две трећине (67%) било је пољопривредно. Ипак, и уз релативно низак степен урбанизације, постојале су одређене регионалне разлике. Војводина је била најурбанизованија са 29,5% градског становништва, затим централна Србија са 21,2% и на крају Косово и Метохија са само 14,6%.

Спор раст и функционални развој градова, прекинути су шездесетих година, друштвеним опредељењем да се привредна структура земље промени јачањем индустрије. Постепеним развитком индустрије мењала се привредна ситуација у Републици што је имплицирало и промене у просторној дистрибуцији становништва и његовим биолошким социоекономским структурима. Интензивна урбанизација на једној, и деаграризација на другој страни, условљене коренитим променама у друштвеним односима, довеле су до акселеративног пресељавања становништва из села у градове, односно из мање развијених у више развијена подручја, што је праћено и интензивним социјекономским, демографским, функцијским и физиономским променама насеља. Ови процеси, само делимично, одвијали су се плански, а много чешће спонтано и стихијно, носећи са собом бројне позитивне и негативне консеквенце.

Индустрија лоцирана у складу са својим локационим захтевима и условима постаје главна градотворна функција. Она је на одређеном развојном нивоу иницијала развој градова, да би затим градови својим агломеративним предностима подстицали развој индустрије. Временом, у условима агломеративне економије, дубларна веза индустријализација - урбанизација, по принципу кружне кумулативне каузалности, утиче на концентрацију осталих функција и градовима, јача им функционални капацитет и убрзава свеукупни развој. У почетној транзицији фази, урбанске функције концентришу се у градовима, а у каснијим, са развојем терцијарно-квартарних делатности долази до ширења урбаног начина живота у насељима ширих и ближих градских околина, започињују периурбанизација, субурбанизација и постепено брисање просторно-функцијске дихотомије село - град (В. Ђурић, 1971). Кумулација функција, уз узајамно деловање са осталим релевантним факторима, условљава јачање веза града и околине чије су последице дифузија урбанизације и трансформација насеобинске структуре у пољу његовог утицаја. Функција центра рада је економска база урбанизације којом се усмеравају њени токови, сукцесија и транзиција. Континуалан развитак функција центра рада имплицира у првој развојној фази усмерење просторнофункцијских силница ка граду и даје му улогу пола концентрације, односно раста - носиоца развоја поларизацијских регија, а у другој фази их усмерава из града ка околини дајући му улогу центра развоја, односно дифузије урбанизације - медијатора структуирања урбанизованих регија.³

У Србији, значајнији утицаји већих градова на преображај својих околина су отпочели шездесетих година, градова средње величине седамдесетих, а ма-

³ Велики допринос примене теорија полова раста и центара развоја у теорији и пракси српске урбанске географије и просторног и регионалног планирања је дао Александар Вељковић.

лих тек осамдесетих година овог века. Деловања већих градова на насеобинско-функцијску организацију регионалног окружења манифестију се демографским егзодусом и депопулацијом сеоских насеља на једној страни, и растом и развојем градских и мање и више урбанизованих, на другој. То је довело до континуираног увећања градског становништва, функционалног и физиономског развоја постојећих градова, формирања нових градских насеља (развитком нових градова - субурбија индустриског или стамбеног карактера или преобрађајем насеља мешовитог тип у градска), затим до постепене урбанизације приградских села, али и до опадања сеоског и пољопривредног становништва, па чак и гашења неких сеоских насеља. Услед демографске редистрибуције која траје већ четрдесетак година, један део села (приградска) стапа се са градовима, један део постепено се урбанизује добијањем поједињих урбаних обележја, док их се највећи део, одливом фертилног и радноспособног контингента становништва смањује или гаси. Смањење сеоске популације је резултантна дуготрајне емиграције пада природног прираштаја. Истовремено градови бележе стални популациони раст у коме су заступљене и природна и имиграциони компоненти, с тим што до осамдесетих година превагу има имиграција, а касније природни прираштај. Утврђен је висок степен корелативности између урбанизације, просторне покретљивости и природног кретања становништва Србије (М. Ранчић, 1984-85).

Иако се урбano становништво непрекидно увећава, раст му у појединим међупописним периодима није исти. Између 1953. и 1961. године уз просечну годишињу стопу раста од 48%, учешће градског становништва у укупном Србије увећано је на 29,8% (Централна Србија 28,6%), Војводина 8,3%, Косово и Метохија 19,5%). У раздобљу 1961-1971. године, стопа раста износи 41,7%, а удео градског становништва попео се на 40,6% (Централна Србија 40,8%, Војводина 48,7%, Косово и Метохија 26,9%). Између 1971. и 1981. године, стопа раста смањује се на 23,8%, док је учешће градског становништва увећано на 46,6% (Централна Србија 47,8%, Војводина 54,1%, Косово и Метохија 32,5%). У последњем међупописном периоду стопа раста урбаног становништва у односу на претходне, доста је низа и износи 13,6%, а степен урбанизованости виши, износи 50,7%, уз и даље велике регионалне разлике између Војводине (55,7%), Централне Србије (53,6%) и Косова и Метохије (37,5%). Истовремено, удео пољопривредног у укупном становништву, смањен је са 73,5% на 28,3%.

Наведени индикатори о кретању укупног, градског, сеоског и пољопривредног становништва указују да је Србија у прелазу из статичне екстензивне урбанизације у квалитетнију транзициону фазу коју ће највероватније одликовати виши степен урбанизованости, регионална урбанизација и велика развојно-функцијска диверзификованост градских и сеоских насеља.

Савремену мрежу градских насеља Србије, издвојених по методологији Републичког завода за статистику, чине 194 града, од којих су 116 у централној Србији, 52 у Војводини и 26 у Косову и Метохији. Имају различит значај у регионалној организацији Републике и различиту демографску величину. Само 83 их имају више од 10.000 становника, 53 их броје од 5.000 до 10.000, а осталих 58 имају мање од 5.000 становника. Од градова са више од 10.000 ст. истичу се Београд, Ниш, Нови Сад, Крагујевац, Приштина и Суботица са преко 100.000 ст. Иако се на први поглед може закључити да урбанију мрежу

карактерише добар размештај центара, мало подробнија анализа о концентрацији становништва и функција у њима, отвориће одређене проблеме. У Београду живи око 20% урбаног становништва Србије, односно 37,6% становништва њеног централног дела. На његову доминантност указује индекс урбане примарности чија је вредност око 6,5 (однос броја становника Београда и Новог Сада). Несклад између становништва водећег и осталих градова говори да Србија нема правилно и равномерно развијен урбани систем, тј. да токови урбанизације нису на време планским мерама усмеравани, а и ако јесу, оне свакако нису биле адекватне. Претходној тврђњи у прилог иду и показатељи о учешћу градског становништва у појединим општинама. Од укупно 190 општина, 53 су без градског становништва, тј. без градских насеља, 23 имају до 20% урбаног становништва, 54 имају 20 до 40%, 46 од 40 до 60%, а 24 их има преко 60%. Ако би се критички анализирала (не)оправданост правно-статистичког критеријума за издвајање градова и применили научно утемељенији, комплекснији и оправданији модели⁴ за које су се залагали Ј. Илић (1985) и А. Вељковић (1991), степен урбанизованости Србије био би доста нижи, а регионалне разлике видљивије уз израженију поларизацију.

Доминантност Београда и његове агломерације и снажне поларизациске ефекте урбанизације Републике потврђује демографска величина десет најбројнијих градова. Презентирани индекси (табела 1) наводе на закључак да друштвено прихваћен, социо-економски оправдан и научно образложен концепт децентрализације урбанизације, уравнотеженог и динамичног полицентричног привредног развоја Србије у пракси није остварен, а с обзиром на стање из 1991. годне и на захтев Просторног плана Републике из 1996. питање њене деметрополизације остаје отворено. Слични поларизациски ефекти, просторно манифестовани демографском и економско-функцијском концентрацијом су изражени на нивоима округа уз доминацију окружних центара. Диспропорција у демографској величини Београда и осталих већих градова, последица је аномалије у српском урбаном систему изражене недостатком насеља са 300.000 до 500.000 становника (контратежа Београду) чији би развигтак утицао на успостављање просторно-функцијског уравнотежења у њему.

⁴ Пописима становништва из 1961. и 1971. године, насеља у Југославији су дељена на сеоска, мешовита и градска на основу критеријума академика М. Маџуре који се заснива на броју становника и учешћу непољопривредног становништва у укупном, а од Пописа из 1981. се користи управни принцип по коме су насеља подељена на сеоска и градска, а о њиховом статусу одлуку доноси локална или општинска управа. Тако, један део насеља убројан је у градска иако имају руралне особине и обратну, део насеља која имају висок степен урбанизости уписан је као сеоска. На пример, мања рударска и бањска места централне Србије и са неколико стотина житеља од којих је највећи део запослен у пољопривреди, су најчешће градска, док су нека велика насеља у Војводини убројана у сеоска иако су им социоекономске, физиономске и функцијске особености на нивоу урбаних. Посебан проблем је и то што се приликом одређивања типа насеља која припадају већим агломерацијама није водило истим критеријумима. Тако, нека насеља која су сачувала велики део индивидуалности су припојена агломерацијским језгрима и не воде се као засебна или обратну, нека насеља која су *de facto* спојена са агломерацијским језгрима или су унутар њих још се воде као засебна.

Табела 1. Однос демографских величина десет најбројнијих градова у Србији 1991. год.

Град	Број становника	Индекс у односу на Београд	Индекс у односу на претходни град
Београд	1168454	1,000 -	
Нови Сад	179626	0,153	0,153
Ниш	173391	0,148	0,965
Приштина	155499	0,133	0,896
Крагујевац	147305	0,126	0,942
Суботица	100386	0,085	0,681
Призрен	92303	0,079	0,910
Зрењанин	81316	0,069	0,880
Панчево	72793	0,062	0,895
Чачак	72373	0,061	0,994

Извор: Саезни завод за статистику, Попис становништва Књига 9. Београд.

Релативно низак удео градског становништва Србије у односу на европски просек, последица је закасњеле индустријализације, али и чинјенице да су у претходној југословенској држави (СФРЈ), у погледу планских мера економског структурирања биле привилеговане Словенија, Хрватска и донекле Босна и Херцеговина.

Територијална конкретизација урбанизације

У сложеном процесу социоекономског преображаја Србије заснованом на динамичним променама у просторној и социјалној покретљивости становништва из сеоских у градска насеља и из примарних у секундарне и терцијарне делатности, смењују се сукцесивно транзиционе фазе урбанизације, што је просторно-временски конкретизовано демографским, функционалним и физиономским променама у градским насељима и то оним са дужим постањањем (примарна урбанизација), затим новонасталим индустријским центрима (секундарна урбанизација) и у последње две деценије постепеном и континуираном дифузијом урбаности у ванградски простор (терцијарна урбанизација) и стварањем градских регија различитог нивоа просторно функцијске издиференцијаности и повезаности. Како је геопростор Републике неравномерно насељен и економски развијен, сви видови, нивои и фазе урбанизованости њених насеља јављају се у појединим регионалним целинама и то:

- Инсуларни урбани ареали у руралном окружењу, настали локалном концентрацијом становништва и функција у мањим општинским средиштима која се захваљујући локацији индустрије трансформишу од занатских, трговинских и управних центара у градска насеља са развијеним функцијама рада за сопствено и становништво у жеје околине. Жаришта су мањих дневних миграционих система. Демографски се увећавају уз доминацију миграционске компоненте. Даваоци миграната су сеоска насеља из непосредног окружења. Најчешће су центри емиграционих општина. Својом функционалном снагом и нивоом развоја делатности, нису у могућности да привуку све из пољо-

привреде ослобођено становништво окoline, па се оно често исељава у градове са развијенијим функцијама. Будућност ће им зависити од могућности партиципирања у токовима развојних процеса ширег регионалног окружења. Иницијални фактор за то, мора бити развитак минимума функција (осигурање функционалног прага) који ће прекинути негативне миграционе токове;

- Мање и веће агломерације градова, функционално умрежених са својим индустријским субурбијима и мање-више урбанизованим периурбаним селима. Чине их центри - агломерацијска језгра више нодалности и функцијски компактибилна и комплементарна насеља окoline. Функцијска симбиоза им се огледа у стабилној дневној миграцији становништва. У првој развојној фази која траје до осамдесетих година, агломерацијска језгра имају улогу полова раста (кумулација функција и становништва), а у каснијој половој развоју (дифузија урбанизације и ширење развојних токова) који подстицају на урбанизовање агломерацијске периферије. Имају структуру делатности индустријско-услужних градова. Најчешће су центри округа;

- Сложен регионални функционално-урбани системи сачињени од више насеља чија интегративност произилази из функцијских веза и интеракција успостављених међу њиховим просторним елементима. Функционално-урбани регије имају карактер уређених просторних система са релативно стабилном хијерархијом центара. Одликују их високо учешће урбаних становништва запосленог у неаграрним делатностима и стабилна дневна миграција радника. У регионално-планерској литератури дефинисани су као агломерацијски системи (Д. Перишић, 1985);

- Београдска агломерација, сложен и динамичан систем градских насеља високог степена функцијске и морфолошке повезаности са јасно израженом вишеслојном хијерархијом и великим гравитационим утицајем и дометом који прелази границе Републике и државе, са Београдом као потенцијалним регионалним центром југоисточне Европе прворазредног међународног значаја.

Иако су у Србији издиференцирани бројни облици мање и више урбанизованих ареала и успостављено њихово просторно-функцијско устројство, ипак, намеће се закључак да је она недовољно урбанизована, те да су у погледу континуитета трајања и просторне конкретизације урбанизације јасно изражене регионалне разлике између релативно добро и полицентрично урбанизоване Војводине, нешто слабије урбанизоване централне Србије са неправилном хијерархијском структуром у систему градова и великим распоном између функцијског капацитета Београда и центара мањих централитета и ниско урбанизованог косова и Метохије чија се насеобинска структура диференцира у условима енормно високог природног прираштаја шиптарске популације и екстензивне економије.

Императив даљег тока урбанизације Србије је децентрализација уз успостављање сложеног развојно кохерентног и функцијски диверзификованог система градова који ће равномерно подстицати развојне импулсе у цео њен геопростор.

Градови - елементи функционалне организације Републике

Наведени облици територијалног испољавања урбанизације тј. градова, градских агломерација и регија су значајни елементи и фактори просторно-функционалне организације Србије. На њихову величину, размештај,

функционални капацитет, површину коју заузимају и величину утицајних (гравитационих) сфера, утиче комплекс фактора (географски положај, тектонско-геолошке, орографске и еколошке особине, историјско-географски континуитет, демографски, етнички, економски и просторно-функционални развитак...) чији интерактивни односи формирају регионалну конфигурацију Републике. Просторно-функционална структура јој је одређена (не)развијеношћу, (не)усаглашеношћу и (не)конзистентношћу урбаних центара и међу њима успостављених комуникација.

Регионална димензија урбанизације све је више у жижи интереса регионалне географије, регионалног планирања и регионалног развоја. Посебно, инсистира се на истраживањима градских регија као интегрисаних просторних јединица различитих територијалних и друштвених величина, који омогућавају комплексно сагледавање и усмеравање насеобинских, економских, социјалних и политичких процеса у датом простору и времену. До седамдесетих година истраживање значаја градова у процесу регионалне организације геопросторија Србије било је засновано на традиционалном концепту регије као хомогене целине, чија се хомогеност успоставила међусобним односима друштва и природне основе. Касније, доминира модел града - жаришта у геопростору. Континуитет те методологије је присутан у радовима В. Ђурића, Ј. Илића, М. Радовановића, Д. Перешића, К. Михаиловића, Д. Стефановића, А. Вељковића, С. Стаменковића, М. Грчића, Б. Дерића, Д. Тошића и других. Инсистира се на функционалној регионализацији и на градским регијама - инструментима регионалног развоја. До данас није урађена студија о нодалној организацији Србије, нити су јасно одређени гравитациони ареали и поља утицаја поједињих градова.

Иако се највећи број аутора у својим радовима залагао за полицентричан и уравнотежен развој мреже градова Србије, тај концепт у пракси није остварен. Тек је током израде просторног плана извршена егзактна анализа свих елемената и фактора неравномерног регионалног развоја Републике, на којој је утемељена стратегија чијим провођењем ће се извршити деметрополизација београдске агломерације, ублажити дисфункционалност у систему насеља и започети успостављање просторног и функцијског еквилибријума. Просторни план Србије, предвиђа развој Београда и још пет макрорегионалних центара (Нови Сад, Крагујевац, Ниш, Ужице и Приштина), основних носилаца њеног уравнотеженог регионалног развоја. Међутим, територијалне (границе и површина) и функционалне компетенције нису им прецизно утврђене. Ипак, снага њихових утицаја и функционисања указује "да се Србија може посматрати као склоп шест макрорегиона" (Б. Дерић, Б. Атанацковић, 2000: 60) чије ће међудејство изидференцирати њихове утицајне сфере и одредити границе. Аномалије овог модела су увек исправљене поделом Републике на 34 функционална подручја - мезофункционална региона (од којих су осам у Војводини, а пет на Косову и Метохији) у циљу "да се обезбеди: а) рационализација управљања и ефикасније обављање послова из домена свакодневних послова грађана; б) организација јавних служби усклађењенија са потребама, могућностима и интересима локалних заједница; в) ефикасније координирање локалних заједница" (Просторни план Републике Србије, 28). Различитих су површина и друштвених величина. Београдски броји око 1,6 милиона становника, а вршачки само 96 хиљада. Питање њихове

функционалне хомогености, саобраћајне повезаности и регионалне умрежености остаје и даље отворено. Свако функционално подручје има своје средиште и више субцентара. Дакле, Просторним планом је предвиђена вишестепена хијерархија градских насеља: Београд - државни центар, макрорегионални центри (Нови Сад, Крагујевац, Ниш, Ужице и Приштина), центри функционалних подручја (Београд, Бор, Врање, Лесковац, Краљево, Крушевац, Чачак, Ниш, Пирот, Прокупље, Ваљево, Лозница, Шабац, Пожаревац, Сmederevo, Нови Пазар, Ужице, Пријепоље, Крагујевац, Јагодина, Нови Сад, Кикинда, Зрењанин, Панчево, Вршац, Сремска Митровица, Суботица, Сомбор, Гњилане, Косовска Митровица, Призрен, Пећ и Приштина), општински центри и остали мањи градови⁵. Концепт није усклађен са територијално-управном организацијом по којој је територија Србије подељена на 29 округа и подручје града Београда!

Иако је простор Србије релативно добро покрiven мрежом градова, због великих разлика у њиховој демографској величини, квалитету, територијалном дometу и диверсификованисти функција, величини гравитационог подручја или пак утицајних сфера, улога им у регионалној интеграцији српског геопростора није иста. Издиференцирани су на неколико основних група:

- Градови који имају велики значај у укључивању Републике у међународне интеграционе процесе,
- Градови великог значаја у интеграцији геопростора српских земаља,
- Градови, саставни делови унутрашњих развојно-интеграционих осовина,
- Градови локалне интеграционе улоге.

Првој групи припадају Београд и Ниш. Београд је језгро двоипомилионске јужнопанонске агломерације⁶, развијене као чвoriшта панонско-подунавске европске развојне осовине (Беч - Будимпешта - Београд - Букурешт), затим примарне балканске моравско-вардарске осовине развоја (Београд - Ниш - Скопље - Солун - Атина), северне посавско-панонске (Марибор - Љубљана - Загреб - Београд), јужне посавско-панонске (Нови Град Бања Лука - Добој - Брчко - Бијељина - Београд) и шумадијско-ибарске (Београд - Г. Милановац - Краљево - Косовска Митровица - Приштина - Скопље). Место и значај Београда у функционалној организацији Европе у будућности ће зависити од степена валоризације прворазредног географског положаја који има, кроз изградњу саобраћајне инфраструктуре, и могућности прилагођавања и партиципирања његове привреде у европским развојним токовима. Београдска агломерација са периферијом чини окосницу дунавско-савског развојног појаса⁷ Србије - дела европске подунавске развојне осовине. У српским оквирима

⁵ Просторни план Републике Србије, градске центре третира као полове и центре развоја, а њихову мрежу као нодални систем са израженом хијерархијом. међутим у недовољној мери разрађује моделе ширења развојноинтегративних импулса из њих.

⁶ Београдска агломерација у функционалном смислу спаја војвођанско-панонско-подунавски и средњи балкански део Србије. Развила се просторним интегрисањем градских насеља на линији Нови Сад - Београд - Панчево - Сmederevo - Пожаревац. Припада јој и низ секундарних урбанизацијских језгара.

⁷ У Краљевини Југославији а и у СФРЈ, значај српског Подунавља у политици регионалног развоја није долазио до пуног изражаваја, јер је главна развојна осовина ишла Посавином, линијом Београд-Загреб - Љубљана, са попречним везама са северним и средњим јадранским приморјем, уз запостављање јужног Јадрана и моравско-егејског правца. Седамдесетих година инсистирало се на економској литорализацији средњег и северног Јадрана, мада је било очигледно да зато није било

има предстоји квалитативно реструктуирање београдске метрополитанске регије и смањење демографског притиска у њен централни део.

Главни комплемент Београду у укључивању у међународне регионално интеграционе процесе је Ниш. Прворазредни регионални положај Ниша није у доволној мери вреднован. Од Ниша ка истоку иде значајан, али још у нашој земљи недовољно инфраструктурно опремљен, саобраћајни коридор ка Софији и даље ка југоистоку, долином Марице до Цариграда, ка југу се наставља моравско-вардарска развојна осовина преко Лесковца и Врања. Предиспозиције да постане секундарни комплемент Нишу има Врање, и оно добија функцију пограничног града који треба да буде спона са српским насељима у Кумановској и Скопској котлини. С обзиром да има изразито поларизацијско дејство, утицаји Ниша у скорој будућности морају се преусмерити ка популационој празној периферији, посебно у правцу истока. Ка североистоку треба јачати везу Ниш - Књажевац - Зајечар и тиме деловати на повезивање нишког краја са тимочком развојном осовином и источним Подунављем. Такође, неопходно је инфраструктурно ојачати коридор Ниш - Прокупље - Куршумлија - Приштина.

Другој групи градских центара припадају они, који развијају интеграционе процесе између Србије и Републике Српске. Како су просторним плановима Србије и Републике Српске, за главне инструменте равномерног регионалног развија и регионалне интеграције геопростора узети центри развоја и развојни коридори односно осовине, поставља се питање њихове усаглашености и кохерентности. Усаглашавање развојноинтеграционих процеса у Србији и Републици Српској као деловима јединственог српског геопростора (етнички, економски, културно-историјски, духовни и друго), мора ићи развојем градова - линкова веза међу наведеним коридорима и центрима. Просторни план Републике Српске предвиђа развитак два коридора: посавског (Нови Град - Приједор - Бања Лука - Добој - Брчко - Бијељина) и подрињско - херцеговачког (Бијељина - Зворник - Вишеград - Србије - Гацко - Билећа - Требиње), док Просторним планом Србије подрињска развојна осовина није предвиђена, већ њој аналогна секундарна осовина која иде линијом Нови Сад - Сремска Митровица - Шабац - Ваљево - Ужице - Пријепоље. Императив је, ове осовине квалитетније функцијски и инфраструктурно повезати, стога посебну улогу морају имати везе Ужице - Вишеград, Прибој - Вишеград, Србије - Пљевља - Пријепоље, Зворник - Лозница - Ваљево, Бијељина - Шабац, Бијељина - Сремска Митровица. Примарни значај у процесима јачања њихове регионалне компактности треба да има Ужице - макрорегионални центар Србије у чију утицајно-подстицајну сферу улази централни део Републике Српске (Вишеград, центри горњег Подриња - индиректно преко Прибоја), Романијска висораван, Бирач, Осат и Склани (преко Бајине Баште). Значај Ужица⁸ увећава и чињеница да је оно један од

услови нити потребе. Дезинтеграцијом СФРЈ долази до насиљног прекидања зоне утицаја српског подунавско-савског развојног коридора која је захватала простор источно од линије Сплит - Карловац - Окучани - Подравска Слатина. Такође значајна и Београду комплементарна саобраћајна чворишта (Кинин, Добој, Врпоље, Винковци, Осијек, Вуковар) остала су изван Србије, што условљава поновну развојну оријентацију на валоризовање Посавине (у Србији и Републици Српској), Подунавља и Поморавља.

⁸ Ужице је имало значајну улогу у регионалној интеграцији ових простора и у Краљевини Југославији и у СФРЈ. Наиме, све до седамдесетих година овог века је постајала пруга уског колосека Ужице - Вишеград - Сарајево. Укинута је упоредо са јачњем државности бивше Босне и Херцеговине, и тежњом њеног политичког врха да се ослабе везе између Ужица и њених српских делова. На значај Ужица за српски народ горњег и средњег Подриња указује и чињеница, да се његов велики део усељавао управо у Ужице и његову околину.

четири најразвијенија града у западноморавској развојној осовини Републике. У утицајној сфери Ужица су и Прибој и Пријепоље, центри функционалног умрежавања северне Црне Горе, делова старе Херцеговине и ужичког краја. У успостављању структурно квалитетнијих међукоридорских веза мора се инсистирати и на укључивању њихових секундарних центара у интеграционе процесе путем синхронизованог развоја комплементарних делатности из области рада (компактибилна привреда - усаглашавање производних програма и привредних капацитета, рационално кориштење природних и друштвених ресурса, размена радне снаге, заједнички излазак на тржиште...) и услуга (допуњавање у образовању, здравству, култури...), везаних за животну свакодневицу грађана, уз елиминисање баријерности "државне" границе успостављене мимо воље српског народа. Примери веза мањих центара су Прибој и Рудо; Бајина Башта, Склани и Сребреница; Љубовија, Братунац, Сребреница; Зворник и Мали Зворник; Бијељина И мачванска насеља; Сремска Рача и Бијељина...

Трећој групи припадају градови који чине саставне делове развојних осовина, или су чворишта где се оне укрштају. Осовине развоја⁹ Србије су представљене коридорима веза који спајају градске центре различитог нивоа централитета, просторно конкретизованим линерано-поларизованим агломерацијама. Окосницу овог система чине примарне развојне осовине - подунавска, моравска (великоморавска и јужноморавска) и западноморавска. Њима су мање-више функционално сагласне секундарне осовине. Оне су или недовољно издиференциране (повезују центре слабијег функционалног капацитета), или слабо инфраструктурно опремљене. У мрежи осовина развоја примарног и секундарног нивоа остају одређене геопросторне целине у које подстицајно дејство не допира у доволној мери, па су претворене у демографске и економске депресије. Најизразитије су у источним и југоисточним пограничним планинским деловима Републике. У њима егзистирају слабо развијени центри локалне урбане концентрације.

- Дунавско-савски развојни појас се формирао на темељима низа просторнофункцијских интеракција произашлих из прожимања и допуњавања два основна макрорегиона Србије, подунавско-панонског и средишњебалканског. То је условно хомогена физиономска регија (сачињена из четири субцелине - посавске, панонског, ћердапског и влашко-понтијског Подунавља), а функционално најзначајнија развојна и интегративна осовина српског геопросторја, тј. функционална регија сложене структуре издиференциране функцијско-гравитационим односима њоме повезаних центара (Сомбор, Апатин, Бачка Паланка, Нови Сад, Сремска Митровица, Шабац, језгро уже агломерације Београда, Панчево, Сmederevo, Пожаревац, В. Грађаште, Голубац, Д. Милановац, Кладово). У војвођанском делу, у Новом Саду, од ње се радијално разилазе саобраћајни коридори који води на север ка Суботици (бачки коридор), на исток ка Зрењанину (средње - банатски); у Панчеву коридор који

⁹ На значај осовина развоја у регионалној интеграцији геопросторја Србије указује В. Ђурић (1970) називајући их функционални вејци. Л. Перешић (1985) их дефинише као линеарне агломерациске системе. М. Радовановић (1993-94) утврђује висок степен корелативности њиховог размештаја са размештајем природно-прометних директриса. А. Вељковић (1995) им даје изврorno значење коридора веза међу половима и центрима раста и развоја. Значај осовина развоја у регионално-интеграционим процесима пропорционалан је структури њихових веза, као и количини и квалитету функција кумулираних у центрима које повезују.

води ка Вршцу¹⁰; у Београду коридор ка Зрењанину. Мрежа коридора и центра, реалтивно добро интегрише простор Војводине, с тим што се осећа одређена саобраћајна изолованост северног Баната. У источном делу, појасу се са југа приклучује секундарна тимочка развојна осовина (Кладово - Неготин - Зајечар-Књажевац). Његов недељиви део су Барања, Западни Срем, Источна Славонија и велики део Подравине.

- Моравска развојна осовина функционално интегрише гравитациони и утицајна подручја Смедерева, Пожаревца, трограђа (Јагодина, Ђуприја, Параћин), Ниша, Лесковца, Врања. Њеном великомуровском делу гравитирају североисточни делови средиште Србије и центри југоисточне Шумадије у којима јој се преплићу утицаји са Крагујевцом. Код Сталаћа стапа се са западноморавском развојном осовином. У јужноморавском делу не подстиче, у довољној мери, развитак локалних урбаних центара Горње Топлице, Јабланице, Власине, Крајишта и Пчиње, чији је простор у континуираном демографском егзодусу.

- Западноморавска развојна осовина представља линеарно поларизовану попречну функционалну регију која дели геопростор Србије на северну и јужну половину. Повезује више центара (Ужице, Севојно, Пожега, Лучани, Чачак, Краљево, Трстеник, Врњачка Бања, Крушевац, Сталаћ). Гравитирају јој ужички крај, моравички крај, Драгичево, Таково, расински крај, Александровачка жупа, јужна Шумадија. У Краљеву се спаја са још недовољно валоризованом ибарском секундарном развојном осовином¹¹. Иако има средишњеинтегративну улогу, инфраструктурна опремљеност јој не прати функционални значај. Очito, нема довољну саобраћајну пропулзивност (невалитетна и неадекватна ауто-саобраћајница, неелектрифицирана пруга). Са дунавско-савским развојним појасом повезана је пругама Пожега - Београд и Краљево - Крагујевац - Београд и путем Чачак- Горњи Милановац - Београд. Представља селективну имиграционску мембрну ка београдској агломерацији.

- Значајну улогу у функционалној организацији Србије имају и центри: Ваљево са издиференцираном утицајном сфером између посавског појаса, Подриња и ужичког краја и Крагујевац у чије поље утицаја улазе јужна Шумадија и делови западног и великог Поморавља. За разлику од центара, саставних делова развојних осовина чији се утицаји шире линерано (каналисани природним предиспозицијама), развојни импулси из наведених градова преносе се радијално.

Четврту групу чине центри локалне урбане концентрације, недовољно развијених функција да би активно и подстицајно деловали на организацију регионалног окружења. Развијени су у брдскопланинским деловима Србије или у мањим унутрашњим котлинама. По правилу суmonoфункционални, саобраћајно изоловани и слабо повезани са наведеним развојним осовинама. Имају велике проблеме при усаглашавању својих локалних развојних тежњи

¹⁰ Функционални центри југословенског дела Баната у будућим интеграционим процесима у југоисточној Панонији ће своје функцијске компетенције морати усаглашавати са Темишваром - центром северног Баната, а уједно и културно-духовним средиштем српског народа у Румунији.

¹¹ Ибарска развојна осовина (посебно њен јужни део), није развијена нити инфраструктурно опремљена у мери коју захтева њен географски положај и њен значај у повезивању Косова и Метохије са западним Поморављем и Шумадијом. Планским мерама потребно је подстицати развој Рашке и Косовске Митровице.

са регионалним развојним токовима. Примери ових насеља су Бабушница, Лебане, Босилеград, Крупањ, Љубовија, Мали Зворник, Тутин, Драгаш...

Посматрајући мрежу осовина раста и развоја и центара које оне повезују уочава се њихова мала густина у геопростору Косова и Метохије. Ту је присутна доминантност Приштине и заостајање функционалног развијеног статуса Косова и Метохије у претходној Југославији. Гледано из садашњости у будућност, неопходно је јачати развој Косовске Митровице у северном делу покрајине, Пећи у западном и Призрену у југозападном делу. Такође, потребно је функционално умрежити Приштину са нишким развојним чвориштем и са осталим центрима јужног Поморавља.

Уместо закључка

Србија је по својој просторно-функционалној структури сложен, динамичан и хетероген територијални систем. Најбитнију улогу у његовој организацији имају градска насеља, њихове мреже и системи. Основу савремене урбане мреже чине градови - полови и центри раста и развоја и функционални коридори којима су повезани. Међу градским насељима и између њих успостављеним коридорима развио се сложен однос вишестепене хијерархије (Београд са својом агломерацијом, макрорегионални центри, функционални центри, центри локалне урбанде концентрације) који је посљедица њиховог поларизациског деловања. То је условило и знатне регионалне разлике у концептацији градског становништва и насеља.

Императив даљег регионалног развоја Србије су динамичност и просторна и развојна уравнотеженост. Може се постићи перманентном децентрализацијом урбанизације. Само висок степен урбанизације свих регионалних целина Републике, гарантује њену територијалну, функционалну и политику компактност.

SUMMARY

Urban centers – Factors of regional integration of Serbia

Serbia is still not urbanized enough. Around 50,7% of population lives in the cities and around 24,9% of its population is hired in primary sector of economy. Even though in 1948. Serbia had 17% of its population living in cities, there was a dynamic and fast process of urbanization going on, which was initiated by governmental choice of fortifying the industrial sector. The development of industry was followed by accelerated, yet uncontrolled process of deagrarization which caused the growth of the cities and the transformation of the villages with wide number of consequences both positive and negative. This caused changes in spatial and functional organization of the republic itself, in which urban centers got the focus of attention (there are 194 urban centers at the time). There were some new forms that came out of these regional urbanization processes; centers of local urban concentrations, bigger and smaller agglomerations of functionally netted urban centers and their suburbias, complex functional and urban systems (urban regions) and Belgrade metropolitan region. High level of urban polarization comes to focus (index of urban primarity is 6,5) with domination of Belgrade as a city population of more than a million and

only other five cities with population between 100 000 and 200 000. In order to demetropolize Belgrade and balance out development and urbanization of the whole republic, Spatial Plan of Serbia predicts the rise of five macroregional centers (Novi Sad, Niš, Kragujevac, Užice, Priština), and 34 centers of functional region which will have the roles of developmental poles, and also the development of infrastructural corridors which link them spatially and functionally.

ЛИТЕРАТУРА:

- Вељковић, А. (1988): **Градови - центри развоја у мрежи насеља**. Географски институт "Јован Цвијић", САНУ, књ. 43. Београд.
- Вељковић, А., Р. Јовановић, Б. Тошић. (1995): **Градови Србије центри развоја у мрежи насеља**. Географски институт "Јован Цвијић", САНУ, посебна издања, књ. 44, Београд.
- Дерић, Б., Атанацковић, Б. (2000): **Концепција регионалног развоја Србије**. У Регионални развој и демографски токови балканских земаља, Економски факултет - Универзитет у Нишу, стр. 53 - 67. Ниш.
- Duric, V. (1970): General Approach to the Functional classification of Urban Communities in Serbia. Geographical Papers, Institut za geografiju Univerziteta u Zagrebu, p. 83-95, Zagreb.
- Ђурић, В. (1971); **Урбана и индустријска револуција као чинилац структурне и функционалне трансформације простора**. Зборник радова ПМФ, Универзитета у Београду - Географског завода, св. 18, стр. 175-183. Београд.
- Илић, Ј., Стојановић, С. (1985): **Узроци и карактеристике промене броја насеља у Србији после Другог светског рата**. Зборник радова, Институт за географију ПМФ - Универзитет у Београду, св. 32, стр. 71-87. Београд.
- Перишић, Д. (1985): **О просторном планирању**. ИАУС, Београд.
- Радовановић, М. (1993-94): **Регионализам као приступ и принцип и регионализација као поступак у функционалној организацији географског простора са неким аспектима примене на Србију**. Зборник радова, Географски институт "Јован Цвијић", САНУ, бр. 44-45, стр. 67-101. Београд.
- Ранчић, М. (1984-1985): **Миграција, урбанизација и природно кретање становништва**. Становништво, бр. 22-23, св. 1-4, стр. 5-13. Београд.
- Тошић, Д. (1999): **Град у регији**. Гласник географског друштва Републике Српске, Географско друштво Републике Српске, св. 4. стр. 47-60, Бања Лука.

ГЛАСНИК ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
HERALD OF THE GEOGRAPHIC SOCIETY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

ГОДИНА 2000.
YEAR 2000.

Свеска 5
Volume 5

UDK: 371.124:91

МАЊИ ПРИЛОЗИ – SUPPLEMENTS

Милан ЈОКАНОВИЋ*

ЛИК НАСТАВНИКА ГЕОГРАФИЈЕ У РЕФОРМИСАНОЈ ШКОЛИ
ОД РЕДАКЦИЈЕ

Настава географије је дugo времена трпјела од описног метода који није омогућавао квалитетније упознавање географске стварности. Вријеме у ком живимо карактерише се изванредном стваралачком динамиком, а посебно у нашој земљи у којој социјалистичка друштвена заједница трансформише све брже простор на ком живимо. Зато је у настави географије потребна друкчија обрада географске материје. Стицање географских знања и стварање географске културе код наших ученика зависи у првом реду од стручне и методске спреме наставника географије.

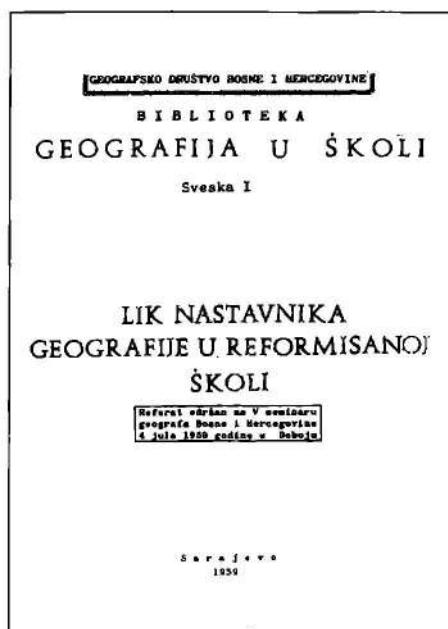
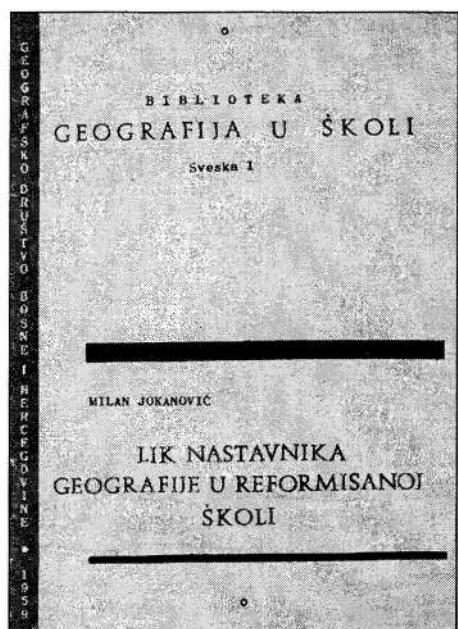
Географско друштво Босне и Херцеговине покреће стога библиотеку "Географија у школи" са жељом да у вријеме тражења нових метода стицања школског знања о природи и друштву придонесе унапређењу наставе географије и тако помогне напоре заједнице у реформи наше школе.

Сарадња у овој едицији отворена је сваком географу. Радови који ће се објављивати у појединим свескама износиће лична мишљења и искуства аутора, која могу и треба да послуже и као подстицај и основа за даљу дискусију о проблемима унапређења наставе географије.

Другарице и другови,

говорити о лицу наставника географије у школама у којима се географија као предмет обрађује, значи, с једне стране, говорити о лицу наставника уопће, тј. о његовим интелектуалним и моралним својствима, о његовој стручној, педагошкој и методској спреми и о његовој опћој култури, о његову залагању у раду у школи, као и о његовој активности у јавном животу. Одмах морам напоменути да се задатак овог реферата неће кретати у правцу третирања свеукупних особина наставника географије, премда ће, мислим, у дискусији бити могуће и на овај аспект упозорити и о њему расправљати.

* Милан Јокановић, дугогодиšњи професор ВПШ у Сарајеву, предавао Регионалну географију Југославије и на Природноматематичком факултету у Сарајеву одржао је 4.7.1959. године на V семинару ГД БиХ у Добоју наведено предавање. Одмах је закључено да се предавање штампа као Свеска I Библиотеке "Географија у школи" што је и урађено исте године. Уредник је био Милош Ђеловитић, а чланови редакције М. Јокановић и Ј. Гранов. Тираж свеске је био 1000 примјерака, који је убрзан растурен. Исти реферат штампан је још једном. Чини нам се веома --потребним овај рад штампати још једном.

С друге стране, говорити о лицу наставника у нашој реформисаној школи, тј. о његову лицу послије доношења посљедњих закона о нашим школама, као и посљедњих планова и програма за основне школе и гимназије, не значи да је лицо нашег наставника географије прије провођења посљедње реформе наше школе у начелу требало да буде друкчији. Напротив, мислим да су оне позитивне особине нашега наставника које треба да у реформисаној школи дођу до изражaja постојале и прије, само што их у реформисаној школи треба темељитије и на ширем плану манифестовати.

Реформа школе у најширем смислу ријечи, као и реформа цјелокупних наших друштвених односа и стремљења, започела је у нашој Народноослободилачкој борби. Тада су већ постављени темељи концепцији нове школе, која је морала служити интересима најширих народних слојева, што значи - развијају братства и јединства наших народа, борби за ослобођење земље од окупатора, борби за учвршћење народне власти у земљи и припремању социјалистичких друштвених односа.

И након дефинитивног ослобођења земље, наша школа, иако у тешким условима посљератне обнове и изградње, била је по својим основним смјерницама нова школа. Већ у првим данима у њој је било истакнуто начело што веће очигледности у настави, захтјев за борбу против вербализма, за пријатељски однос између наставника и ученика, за што бољу сарадњу школе са организацијом Народне омладине итд. Укратко, у нашој посљератној школи су већ у почетку биле испољене и истакнуте све оне тенденције које су постављене као база данашње реформисане школе.

Али од поставки до њихова остварења дуг је пут. На томе путу настави географије пада у дио частан и тежак задатак васпитања у наставном процесу на редовним школским часовима као и путем ванчасовне школске

активности на излетима, екскурзијама, семинарским вјежбама и другим облицима рада изван редовних наставних часова.

Због тога наставник географије треба прије свега да добро познаје све облике рада помоћу којих ће мочи свој образовни и одгоjni задатак путем свога предмета најбоље обављати. Наравно, ми тиме не поричемо ни обавезу ни могућност наставника географије да као васпитач дјелује и изван оквира свога предмета, али тој тематици овај реферат није посвећен.

Основни постулати за успјешно дјеловање свакога наставника путем наставе одређеног предмета јесу његова стручна и методска спрема.

Стручна спрема наставника географије. - Када је ријеч о стручној спреми наставника географије, одмах морамо рећи да је то прилично неодређен појам. У оквир географије као наставног предмета улази извјесно географско градиво које на факултетима није никада представљало основну географску материју, а у основној и средњој школи јако је истакнуто. Напримјер, наставник географије долази са факултета у учioniцу а да не зна колика је површина ове или оне државе и колико ова или она држава има становника. Пита се, је ли такав наставник због тога стручно неспреман. Мислим да није, јер таква материја и не значи срж географских знања. То ипак не дозвољава наставнику географије да се према познавању оваквих чињеница, барем док су оне у наставном процесу актуелне, немарно односи. Он их мора за одређену прилику научити.

Демографске особине поједињих земаља су флукутибилне вриједности. Непознавање тих чињеница, ако се ради о бројчаним вриједностима, нешто је сасвим нормално, али у тренутку кад наставник обрађује ову или ону земљу, он о тим чињеницама мора нешто поуздано знати.

Стручна спрема наставника географије који је дипломирао на факултету није и не би смјела бити једнака стручној спреми наставника који је свршио вишу педагошку школу. Стручна спрема бившег слушача факултета свакако би морала бити и шире и дубља него свршеног слушача више педагошке школе. Па ипак, и једни и други, кад се у учioniци сукобе са стварношћу, наићи ће на много тога што они у току својих студија од својих наставника нису чули, или им је само узгред споменуто, а они су о томе својим ученицима дужни нешто рећи. У томе случају наставник је дужан оцијенити научну, образовну и одгојну вриједност такве материје и сам се, према одговарајућој литератури, с таквом материјом упознати. Управо, у оквир стручне спреме наставника у првом реду улази његова способност да се с лакоћом служи стручном литературом, да је зна пронаћи, да је разумије и да је умије примијенити.

Наставник географије, без обзира где се за наставнички позив спремао, мора бити толико стручно спреман да се зна критички служити уџбеником, да може уочити евентуалне погрешне чињенице или погрешна третирања чињеница у уџбенику и упозорити ученике на погрешна мјеста у уџбенику. Овде се, да опет истакнем већ спомињане нумеричке податке, не ради толико о промјенама броја становника, о висини врхова и о дужинама ријека, колико о битним карактеристикама поједињих земаља и о правилним интерпретацијама појмова. Не би се смјело десити да наставник објашњава климу пустиње Тар у Индији на начин како је то дато у једном уџбенику географије, као да монсун у овој области не могу изазвати падавине зато јер је она сувише

зажарена, а да се не истакне битна карактеристика монсуну у овом дијелу Земље, чији интензитет није једнак интензитету монсуну у другим дијеловима Индијског полуотока.

Стручна спрема наставника не испољава се толико у томе да он може набрајати земље у којима се производи нафта према количинама производње, колико у томе да он зна за које геолошке слојеве су везана лежишта овог енергетског извора.

Стручно спреман наставник треба знати да су на Језерској висоравни у Африци саване основна вегетацијска формација, али исто тако њему мора бити јасно и зашто је то тако. Ученик га може с пуним правом упитати, зар се тамо не налазе тропске прашуме, кад се ти крајеви добрим дијелом налазе у екваторској зони жарког појаса.

Коликогод је са становишта политичке науке и политичке географије важно знати да се народи Африке све више буде и све снажније испољавају своје ослободилачке тежње, толико је исто важно знати због чега колонијалне власти толико упорно чувају своје позиције на овоме континенту, а то су: велико рудно богатство и огромне могућности за развитак земљорадње и сточарства, и посебно на извесним дијеловима овога континента, могућности аклиматизације и колонизације бијелих људи. Укратко, треба познавати физичке особине афричког континента, па да и наставник и ученици схвате данашња политичка збивања на њему. Једнострano прилажење овоме проблему само с његова политичког аспекта, па ма како интересантно то наставник излагао, не би представљало географију. А наставник географије не би смио никада изгубити из вида концепцију географије као комплексне науке, у којој све чињенице треба излагати у дијалектикој повезаности.

У оквир стручне спреме наставника географије свакако улази и његова способност да у свакој прилици остане на терену географије, на коју увијек мора гледати као на науку којој је основни задатак утврђивање односа што владају између људских заједница и природе. Овакво прилажење географији захтијева од наставника географије не само познавање физичко-географских особина Земље као небеског тијела и појединих њених дијелова него и извесно познавање закона друштвено-економског развитка уопће, као и друштвеног развитка на појединим дијеловима Земљине површине. Није доволно истаћи да је Шпанија фашистичка држава, а не знати ништа о фашизму као појави, а тако исто не знати какви су друштвено-економски односи омогућили појаву фашизма у овој земљи.

Расна дискриминација и сепарација у Јужноафричкој Унији није само појава коју наставник географије треба регистровати само тако што ће ученицима патетички изјавити да ми такву дискриминацију осуђујемо као реакционарну појаву. Расну дискриминацију у Јужноафричкој Унији треба ученицима и објаснити: незнанан број бијелаца према броју Црнаца; бијелци су власници рудника, фабрика и најбољих пољопривредних површине, они се боје да ће им црничко становништво, ако буде с њима изједначено, преотети економске позиције које треба чувати и под цијену дискриминације и терора.

Из овога свега слиједи да наставник географије мора располагати извесним фондом знања из историје, политичке економије и социологије, а за правилно третирање чињеница и елемената историјског материјализма. Све то није лако постићи, што значи да није лако бити добар наставник географије.

Погрешно би било од наставника географије захтијевати ону обимност и дубину познавања науке којом се у наставном процесу бави а коју претпостављамо код научних радника. Не, за наставника географије је важно да се он подједнако добро сналази у свима гранама географије, а да при томе не мора бити посебан стручњак у овој или оној географској дисциплини, јер је за њега од посебне стручности много важније осјећање мјере, тј. да у комплексу географских чињеница зна колико од тих чињеница смије ученицима саопштити а да не буде преопшiran и да извјесним чињеницама не да мање мјеста у корист других чињеница.

Наставник географије мора бити способан да географску стварност сагледава не само по редосљеду којим је она у уџбеницима изложена. Он може много знати о Аргентини, о Јужноафричкој Унији и о Аустралији, али он, пре мда то ни у једном уџбенику регионалне географије није као посебна материја обрађено, мора знати шта је у географском лицу ових земаља заједничко, а шта није, и који су фактори ту били одлучни. Наставник географије треба да има преглед цјелокупне географске материје и да увијек буде спреман на упоређивање, на изналажење карактеристичних сличности и разлика међу појединим земаљама, као и на утврђивање фактора који су одређене сличности или разлике изазвали. Неке сличности се намећу саме по себи, оне извиру из основних географских чињеница, као напримjer сличност између Аустрије и Швајцарске. Друге опет нису толико очите, а ипак постоје, као напр. сличност између Швајцарске и Данске (влажна клима и повољни услови за сточарство на површинама мале родности, висок принос житарица као посљедица примјене агротехничких и агрохемијских мјера и коначно висок животни стандард становништва).

Наставник географије мора бити свјестан да прилажење појединим територијама мора донекле бити зависно од привредног и политичког значаја који поједине земље имају у оквиру опћесвјетских збивања. Већим, привредно и политички активнијим и значајнијим државама, кад се ради о стручности наставника, треба несумњиво посветити више пажње и њих наставник мора несумњиво боље упознати. Само, у томе се не смије ићи предалеко и извјесне земље због њихове привредне заосталости и политичке неиспљоњености занемарити и с њима се не упознати. То се не смије дрогодити; то би према извјесним земљама била не само неправда него би било и на штету научности у географији. Свака област има одређену географску функцију, коју наставник треба да познаје. Гвајана у Јужној Америци је колонијална земља. Њено богатство у бокситу чини је значајном привредном цјелином, без обзира на то што народ Гвајане нема удјела у добити од експлоатације ове руде и што Гвајана има ранг најобичније колоније. Ниједна држава на Земљи, без обзира на њену привредну снагу и њену политичку улогу у свијету, као и без обзира на друштвене односе који у њој владају, не смије бити за географа у толикој мјери у првом плану да друге земље занемари и да о њима не зна ништа више него то да постоје, или, евентуално, ни то. Све се то једнога дана може измијенити, па и да економски беззначајне земље постану значајне. Па и ако се не измијени, наставник о тим земљама треба увијек нешто знати, јер, коначно, географија је наука о Земљи, а не само о одабраним земљама.

Географ је у своме раду упућен на географску литературу. Он је не може сву прочитати, али ју је дужан по могућности пратити. Посебно мјесто у поз-

навању литературе заузима сналажење на географских картама и у атласима. Наставник географије је дужан да код ученика развија картографску писменост. Да би тај задатак могао успјешно обављати, потребно је да је и сам има, али у неупоредиво већем домуену него ученик. Он ће ту писменост стећи на основу упоређивања података на картама са текстовима у географској литератури. На тај начин он ће моћи утврдити могућност стварања закључчака о појединим областима на Земљи и прије упознавања тих области из литературе. Ако наставник на географској карти прочита да хладна морска струја јужног Атлантика додирује афричке обале у повратничким географским ширинама, а познато му је да је у истим географским ширинама хладна Перуанска струја градитељ пустиње Атакаме, онда му се нужно намеће закључчак о постојању сличне области у Југозападној Африци. Умјети са карте читати токове морских струја и њихове реперкусије на копнене површине поред којих оне теку, за наставнике који ту проблематику познају нешто је сасвим јасно и обично, и они ће се чудити зашто о свему томе говорим. Међутим, искуство које сам у томе погледу с појединим наставницима имао говори да је било потребно на ово обратити пажњу. Исто тако карте климатских средњих вриједности могу наставнику помоћи да у недостатку стручне литературе, па и онда кад таква литература наставнику стоји при руци, дођу до правилних закључчака о клими појединих крајева, а посебно са становишта упоређивања, које је у томе погледу за наставника географа најдрагоценјије.

Много тога о чему су наставници географије на школама које су завршили учили, било је лишено методе савлађивања и усвајања. Зато, кад ступе у наставничку праксу, много тога и забораве. Али, ако наставник нађе кључ за објашњење одређених чињеница, а тај кључ врло често дају добре географске карте, онда он те чињенице у њиховим главним обрисима или никада неће заборавити, или ће их ако их заборави, моћи помоћу карте лако обновити.

Наставник географије мора да умије проматрати на терену. Смисао за проматрање на терену и закључивања на основу проматрања наставници стичу у току студија. Они о томе подносе доказе својим рефератима или семинарским радовима које раде у току студија, као и дипломским радовима и радовима за стручне испите након праксе проведене у служби. Па и ту се поставља питање умјешности проматрања и закључивања. Многи наставници су у својим описивањима и закључивањима више склони да траже ослонац у литератури, па често и у таквој литератури која са географијом има мало заједничког, а мало су вольни гледати властитим очима у крај о коме желе нешто рећи. Зато се дешава да извјесни студенти у рефератима о јавичају не умију да изроне из цифара које су им дали статистички заводи и не виде земљу и људе у њиховој очигледној динамици. А наставници географије који изводе ученике на једнодневне или полуједнодневне излете, увијек су више упућени на оно што могу сами видjetи у природи него на објављене или необјављене податке. Нека нико не мисли да овим желимо потцијенити вриједност статистичких извора и друге написане грађе, али у географским освртима, гдјегод је то могуће, у први план треба да дође до изражaja гледање око себе, посматрање природе и људи и утврђивање њихових међусобних веза. То треба бити главни задатак географије.

Посебно овдје треба истаћи нужност да наставник географије обнавља своје знање о Земљи као небеском тијелу, као и о свим чињеницама које су с тим у вези. Такозвана математичка географија, иако по својој научној страни представља само географску пропедеутику, тј. систем знања који у научној обради географије слабо додирују, већ њихову научно-истраживачку усмјереност препуштају астрономима и геофизичарима, за наставнике географије је основна материја. Географ који се у математичкој географији не сналази не може бити добар наставник. Празнина на томе пољу географије не може се ничим компензирати.

О другим географским дисциплинама са становишта проблема добrog наставника географије не желим овдје расправљати. Једино можемо рећи да остale дисциплине, како ми се чини, за наставнике географије не значе онај камен спотицања који представља математичка географија, али под условом да се стечено знање понавља и провјерава.

У вези са тенденцијама да се у оквиру наставе географије убаце теме које не спадају у оквир географске науке, али су из образовних или одгојних разлога постале саставни дио програма географије у основној или средњој школи, можемо рећи да наставницима географије у таквим условима не остаје ништа друго него да се, како сами знају и умију, снађу и с таквом материјом упознају.

Свима нам је познато да сваки наставник, без обзира на струку, на опћем дијелу стручног испита полаже и грађу из уставног уређења ФНРЈ. То је све лијепо, али наставник географије као наставник који о овој материји мора нешто говорити својим ученицима, треба из ове области имати солиднију спрему од наставника других струка, изузев, можда, наставника историје. Да би се то постигло, потребно би било да се материја овога предмета студентима географије излаже још у току њихових студија. Наша је дужност да на овоме мјесту поново (јер се о томе прије и говорило и поднесена је од стране нашег Друштва надлежнима једна представка) изнесемо своје мишљење и упозоримо на акутност овога питања. Мало је чудно да наставници географије, који треба да ученицима говоре о нашем друштвеном и политичком уређењу, понекад не знају да Савезно вijeћe и Савезно извршно вijeћe није исто тијело, или не знају на коме принципу почива наша федерација, или мисле да су административни органи савјета за просвјету исто што и савјети. То је све последица недовољног политичко-друштвеног образовања. То све би се код наставника других струка, још некако могло и толерисати, али овакво непознавање ствари не би смјело бити својствено онима који о томе треба да уче наше ученике. Наставник географије који не познаје економску и политичку структуру властите домовине, а не показује смисла ни волье да је упозна, најблаже речено, аполитичан је, а такав наставник није пожељан ниједном друштвеном систему, па ни нашем.

Наставник географије и познавање савремених догађаја. - У свијету се непрестано дешавају промјене политичке консталације поједињих земаља. Наставник географије дужан је да прати те промјене. А може их пратити ако чита дневну штампу. При томе је потребно водити евидентију о знаменитијим догађајима, а нарочито о промјенама политичко-економског статуса поједињих земаља. Истина, и уџбеници и атлас "Сељачке слоге" у Загребу ове промјене региструју. Али понекад се промјене десе између два нова издања, тако да о њима наставник не може из уџбеника или из споменутог атласа

ништа сазнати. Зато је потребно да наставници сами настале промјене региструју у посебној свесци или на маргинама листова у уџбеницима на одговарајућем мјесту. Не би се смјело десити, а то се дешава, да наставник географије не зна за постојање Једињене Арапске Републике или Судана, за промјене на Куби или Ираку, за Бандуншку конференцију азијско-афричких земаља, за Багдадски или СЕАТО пакт или за многе тако важне догађаје или формације које постоје.

Читање дневне штампе потребно је зато да се прате промјене у нашој земљи. Нека се сваки наставник запита, да ли он прати политичку литературу у којој су изложени наши ставови и према догађајима у свијету и код нас, а ако не то, да ли бар прати дневну штампу. Ако то не чини, он не може свој наставнички задатак правилно обављати.

Наставник географије и друге науке. - Истакли смо потребу да наставник географије има извјестан увид у политичку историју, политичку економију и социологију. Али није све у томе. Наставник географије у своме раду често додирује научну материју и још неких других наука, као физике, хемије, биологије и математике. Његово сналажење у тим наукама свакако је један од елемената његове врсноће као наставника географије. Овим не желимо рећи да би се наставници географије сада морали упутити на студиј ових наука. То би било и бесмислено и временски немогуће. Али наставник географије треба да се у одређеним приликама упита да ли су му извесни појмови из области ових наука с којима се у настави свога предмета сусреће јасни. Ако нису, нека их по неком средњошколском уџбенику утврди. Не би се смјело десити да се наставник, говорећи о воденој снази наших ријека, израженој у коњским снагама или у киловатима, задовољи тврђњом да водена снага наших ријека износи 16,000.000 Kw или 21,760.000 HP, а да му није јасан смисао ових појмова. Не би се смјело десити да наставник говорећи о дестилацији дрвета у Теслићу не зна о чему се то у принципу ради. Не би се смјело десити да наставник говорећи о животу у морској води говори о китовима као о великим рибама. Сви смо ми много тога у средњој школи научили, па послије и заборавили. Али зато нам је дужност, кад се са одређеним, нама непознатим, односно заборављеним појмовима из области других наука на терену нашега предмета сусретнемо, да нађемо прикладан уџбеник и те појмове по њему обновимо.

Физичка конституција наставника географије. - Наставник географије је у неку руку и теренски човјек. Он изводи ученике на ближе и даље излете. Зато је пожељно да он за тај посао буде физички способан. Он мора бити способан за пјешачење, а то значи да мора бити здравих ногу и здрава срца, барем толико да може на терену издржати три до четири сата у кретању. Нико не зна какве се промјене с његовим здрављем у току његова живота могу десити, али ниједан млади човјек који нема физичке кондиције за кретање по природи не би требало да започиње студије географије. Са те тачке гледишта, најбоље би било кад би наставник географије био спорташ, а посебно планинар, јер би на тај начин у једној личности биле уједињене двије компоненте добра наставника: стручна спрема и физичка кондиција потребна за упот-

Сада ЦЕНТО

пуњавање стручне спреме, као и за стварање за наставнички позив толико потребног ведрого расположења.

Наставник географије и путовања. - Потребу путовања наставника географије није потребно овде наглашавати. Оно је корисно увијек, па и онда кад се обавља без стручног руководства. Посебно је корисно, а и нужно, да наставник путовањем упозна што већи дио властите домовине. Не ради се ту толико о броју пређених километара колико о томе да се наставник аутопситетом упозна са што више различитих облика у природи и различитим културним дјеловањем насталих физиономија, које се на малом простору наше земље тако снажно испреплећу.

Наставник географије и методика његова предмета. - Да неко буде добар наставник географије у првом реду је потребно да буде стручно спреман. У другом реду је потребно да влада методиком свога предмета. Наставнику без стручне спреме методска срема неће ништа помоћи, он ће као добар методичар без потребне стручне спреме само жонглирати и то ће ученици брзо открити. Стручно спреман наставник без смисла и воље за методом опет неће вљати. Он ће правити екскурзије у материју свога предмета, не водећи рачуна о томе шта ученицима треба или не треба рећи. Његови часови могу постати досадни, јер ће бити лишени основних обиљежја добре наставе, сарадње са ученицима, активизирања ученика, развијања смисла и воље за предмет и неће имати одгојне вриједности. Истина је, може се десити да поједини наставник и без познавања основа педагогије и методике чисто снагом своје интелигенције и добре воље наставу обавља успјешно. Али његов рад би био знатно успјешнији када би испред свих његових успјеха стајала педагошка и теоријско-методска предспрема за наставнички позив. Погрешно је што неки наставници наставну методику свјесно занемарују, мислећи да је главно да са стручног становишта материју правилно излажу.

Наставник географије у данашњој школи мора се борити за примјену свих наставних средстава која се у настави географије препоручују. Он се, наравно, уз одговарајуће могућности, мора борити да школа добије сва очигледна средства до којих је могуће доћи, а кад их добије, да се њима служи. У данашњој школи наставник географије требало би да умије не само цртати и скицирати него и фотографисати, те руковати епидиаскопом, диапозитивом и филмским апаратом. Било би идеално кад би наставник географије на сваки излет или на сваку екскурзију понио фотоапарат и када би након извјесног времена могао ученицима демонстрирати фотографије карактеристичних облика са терена на коме је излет обављен.

Сада се питамо, колико је таквих наставника који споменутим апаратима знају руковати и где они стичу спрему у овом погледу. На ово питање нека одговоре наставници у току дискусије. Ја само ово питање постављам са жељом да се истакне његова актуелност, па можда и акутност. Треба ли стицање ових знања препустити стихији или да оно уђе у обавезу школа у којима се наставници географије спремају за свој позив?

Наставник географије треба имати и организаторског смисла. Он мора да зна организовати излете и екскурзије, како у техничком тако и у наставном погледу. У том погледу свакако је најбоље да се излети, а посебно екскурзије, подузимају уз учествовање више наставника, тако да се једни наставници могу користити знањем и искуством других и од њих учити. Краће излете може на-

тавник географије подузимати са ученицима и сам, али екскурзије на веће даљине не би требало подузимати без двојице наставника, што не значи да оба наставника морају бити географи. Иначе, о екскурзијама на овоме мјесту не бих желио више говорити, а уколико присутни желе и ово питање боље расвијетлити, може се то учинити у току дискусије.

Наставник географије и оцјењивање ученика. - Овде не желим улазити у свестрану анализу оцјењивања ученика. Желим само да истакнем да у добро проведеној настави географије не смије само једна компонента бити одлучна при оцјењивању. Неки ученик слабије памти појединости, али боље повезује чињенице и доноси о њима суд. Други опет има обрнуто својство. Трећи ученик има смисла за цртање. Његов рад треба искористити, а његову добру вољу треба наградити и онда када се у познавању наставне материје најбоље не сналази. Развијање картографске писмености треба да буде у плану наставника на свим степенима школовања. Ученику који зна интерпретирати карту треба одати признање и онда када се увјеримо да он не улаже много труда да материју учењем савлада. Наравно, наставник у томе погледу треба разликовати случајне и површне егзимијације од онога што се код ученика манифестију као стална особина. Има ученика који теорију географије теже савладавају, односно који на часовима географије не показују толико географског смисла, а да се на терену испоље у сасвим друкчијем свјетлу. Наравно, извођење ученика на шетњу уз обавезе које они имају према другим предметима, а и уз друге обавезе наставника, наилази на препреке. Али, путем добровољних активности, које организују сами ученици, наставник може извесна позитивна својства појединих ученика приликом оцјењивања узети у обзир, премда та својства не би смјела бити једина компонента оцјењивања.

Кад је ријеч о активности ученика на пољу географије изван ученионице, тј. изван наставног часа, мислим да је ту улога наставника најдрагоценјија. На томе сектору, управо зато јер је он добровољан, наставник може највише доћи до изражaja Ову врсту рада он треба да објеручке прихвати и у границама својих могућности ученицима помаже, како у усмјеравању, тако и у методама њихова рада.

Идејност у настави географије. - Сваки предмет поред образовне има и одгојну сврху. Истицање одгојне сврхе појединих предмета сачињава њихову идејност. Занемарити идејност значи предмет учинити некорисним и непотребним. Наставници географије треба да о томе строго воде рачуна. Нема методске јединице у географији у којој одгојни моменат не би могао доћи до изражажа. Она толико сухопарна јединица о упоредницима и подневцима и географским координатама добива сасвим други смисао кад наставник истакне да се без познавања географске ширине и дужине не би могли замислити данашњи поморски и ваздушни саобраћај, да однос између дужине дана и ноћи зависи од географске ширине и да је рачунање времена у појединим земљама у вези са њиховом географском дужином. Наравно, није ми сврха да на овом мјесту указујем да ли ће ивјесне чињенице које сачињавају идејни склоп извесне јединице бити истакнуте управо приликом обраде одређене јединице или нешто послије, приликом обраде неке друге јединице која је са овом у вези, али је важно истаћи одгојни значај неке материје.

Наставник географије посебно је дужан разбијати сујевјерје и погрешне погледе на космос и код ученика развијати љубав према властитој домовини,

као земљи радних људи, укратко развијати југословенски социјалистички патриотизам. У односу на иностранство дужан је развијати љубав према свим народима свијета, а посебно симпатије према свим радним људима и потлаченим, укратко - код ученика развијати идеје пролетерског интернационализма. Ученик треба путем наставе географије осјетити да су људи на Земљи све више упућени једни на друге и да изолованост појединих области на Земљи све више припада прошлости. Ученик би по завршетку школе морао понијети увјерење да је само уз потпуну сарадњу свих народа и свих земаља могућ пуни свестран развитак целокупног човјечанства у материјално благостање и процват позитивних духовних вриједности свију и свакога.

Претјерано залажење у политичку и економску материју у географији. - У вези са овим желио бих нешто рећи о ставу који наставник географије треба да заузме према тенденцијама овакве нарави, које долазе од негографа и теке да се географији као наставном предмету наметну. Против политичких и економских чињеница у настави географије немамо ништа, а то се из досадашњег излагања и без ове тврђе даље закључити. Али то све мора бити у одређеним оквирима. Политичка и економска материја ни у ком случају не би смјела угушити осталу материју географије. Географија је и природна и друштвена наука, она то мора бити и у школи, и пропорције географске материје различитих категорија морале би бити усклађене тако да познавање природе у школи буде у извјесној мјери у равнотежи са свим оним што сачињава одраз дјеловања човјека у природи. Настава географије у основној и средњој школи не би се смјела једнострano развијати. У географији као науци може овај или онај географ писати о овоме или о ономе према властитом нахођењу, али у настави географије треба стално и увијек поступати дијалектички и чувати комплексност проматрања као принцип, јер се само на тај начин може одржавати њен образовни и одгоjni циљ. Свјестан и добар наставник географије увијек ће настојати да принцип комплексности у настави његова предмета буде на снази и неће допустити скретање географије са те линије на терен неког предмета укоме једна категорија знања гуши другу.

Континуитет у настави географије. - Наставник географије треба, уосталом као и наставник ма кога предмета, у процесу наставе држати континуитет са војим предметом. Не би се смјело десити, као што се дешавало, да наставници подијеле наставне предмете, па да се један, како се то каже "опредијели" за један, а други за други предмет. То се дешава наставницима који имају диплому из два предмета, напримjer из историје и географије. Један од тих наставника постане, како се то обично каже "историчар", а други "географ". Таква пракса је погрешна, јер наставник који у школи не ради свој предмет, прекида с њим везу и непотребно заборавља оно што је једном из области тога предмета научио. Против такве праксе наставници географије, а и сви други наставници, дужни су да се боре а ни добар директор неће никада допустити да се таква пракса на његовој школи увријежи.

Ко може успјешно обављати наставу географије. - Из свега овога што сам рекао о лицу наставника географије, а што ни у ком случају није потпуно развијен систем теза, постаје јасно да наставник географије треба имати и доста стручног и методског знања и одређену концепцију свога предмета. Наставник географ може обрађивати географију, да се тако изразим, да би задовољио потребе "возног реда", или, опростите, распореда сати. Али он не

може ни стручно, ни методски, ни идејно испунити задатак добrog наставника географије у реформисаној школи, као што уосталом то не може постићи ни искључиви географ на подручју неког другог предмета, који би му као наставни предмет у школи био повјерен.

Закључак. - Изнио сам неколико теза у вези са ликом наставника географије у нашој основној и средњој школи. Сматрао сам да је било потребно о томе говорити свима, а посебно младим наставницима. Свјестан сам да овим рефератом није сва проблематика исцрпљена. Говорећи о лицу наставника изложио сам како таквог наставника треба замислiti не упуштајући се у анализу чињеница које као субјективни или објективни агенси могу позитивно или негативно утјецати на изграђивање жељеног лика наставника географије у нашим школама. Ове чињенице све скупа, и и свака посебно, представљају посебну тематику, којом се ја у овом реферату нисам желио бавити.

ГЛАСНИК ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
HERALD OF THE GEOGRAPHIC SOCIETY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

ГОДИНА 2000.

YEAR 2000.

Свеска 5

Volume 5

UDK: 325.3/8(=861)

Mićo STOJANOVIĆ

NASILNA GLOBALIZACIJA –UTOPIJSKI SAN O SLOBODI I
PRAVDI ZA SRPSKI NAROD

REZIME

Svijet je suočen sa jednim davno poznatim fenomenom - stvaranje novog svjetskog poretka. SAD su uspjeli da eliminišu rivale u svjetskoj politici. Svojom moći krenule su na stvaranje jednog svijeta bez granica, bez nacija, bez više kulturnih identiteta u svijetu, a nametanje jedne civilizacije (zapadnog tipa). To bi bila globalna zajednica bez država i društvenih sistema. Međutim, još nema uslova za stvaranje takvog svijeta (jer postoje ogromne razlike među narodima). Stoga se globalizacija provodi nasilno. Srpski narod je već osjetio takvu geopolitiku i geostrateške ambicije ne samo SAD već cijelog Zapada. Odupirući se politici moćnika, čiji je krajnji cilj osvajanje teritorija bogatih sirovinama i jeftinom radnom snagom, Srbi su gurnuti u ratove u cilju stvaranja prostora za prodor na Istok. Na srpskim teritorijama prisutna je nasilna globalizacija koja prijeti da uništi srpski život. Opasnost još nije prošla. Srpski moćnici kalkulišu sa srpskim vodama koji dijele srpski nacionalni korpus, da bi ostvarili svoje imperialističko-kolonijalne ciljeve.

Ključne riječi: globalizacija, nasilje, kolonijalizam, srpski narod, sloboda, nestajanje.

VIOLENT GLOBALIZATION – UTOPIA DREAM OF FREEDOM
AND JUSTICE FOR SERBIAN PEOPLE

RESUME

World is faced with one well known phenomenon – creating of new world order. SAD have successfully eliminated their rivals in world politics. With own power, SAD started in creating of world without frontiers, without nations, without cultural identities in the world, imposition of single civilization (western type). That would be global community without states and state systems. But, there are no conditions for creating that kind of world (because there are huge differences between nations). That is reason why globalization is conducting in violent way. Serbian people felt that kind of geopolitics and geostrategic ambitions, not just from SAD, but from whole west.

By resisting to mighty politics, which cause is conquest of wealthy territories, Serbians have been pushed in many wars in cause of creating good spot for east conquest. At serbian territories violent globalization is present, and it is threat for destroying of serbian nation. Danger is still here. Powerfull nations are calculating with serbian leaders who share serbian national corp, to create their imperialistic and colonial causes.

Key words: globalization, violence, colonism, Serbian people, freedom, disappearing.

* Dr, redovni profesor, Prirodnomatematički fakultet Banja Luka. Rad primljen 28.9.2000.

UVODNA RAZMATRANJA

Čitav svijet je u cijelom 20. vijeku zahvaćen naglim, nepredvidljivim i kardinalnim geopolitičkim promjenama, a time, nezaobilazno, položaj srpskog naroda u njemu. Ove izmjene su i globalne, i regionalne, i unutarsrpske. Odmah da naglasimo da se osjetno i umnogome promijenio položaj srpskog naroda koji se danas definiše kao broba za opstanak. Izloženi smo uništenju ratnim dejstvima, blokadama, satanizaciji, žigosanju i naj-surovijim i najružnjim dejstvima propagande, ne samo od tradicionalnih i istorijski deklarisanih neprijatelja već i od prijatelja i starih saveznika. Cilj je ne samo da se uskoro ne integriramo sa evropskim narodima u zajednicu Evrope i svijeta već potpuno uništenje. U tom smislu remeti se svijest i tradicija srpskog naroda, vrši se medusobno sukobljavanje pomoći vještački namještenih nesporazuma, suprotstavljaju se srpski interesi tamo gdje ih nema itd.

Za ova pitanja nisam se upuštao u neka novija i podrobnija istraživanja, već sam se opredijelio za stručnu analizu naslovljene teme na osnovu saznanja sa kojima raspolažemo u geopolitičkim i političko-geografskim i drugim naučnim oblastima. Stavljanjem u geopolitički kontekst svih spoznaja, dolazimo do uvjerenja u kojem se položaju nalazi srpski narod danas, poslije po njega kognitivnog 20. vijeka i koje su glavne prijetnje njegovom opstanku.

Navećemo sama neke. Voljom i nepoštovanjem velikih sila, a pod udarima ideja novog svjetskog poretku, razbijena je "druga" Jugoslavija, u kojoj su Srbi bili u nekoj kom-paktnosti. Na balkanskoj pozornici svom snagom naglašeno je srpsko nacionalno pitanje. Naime, nestankom SFRJ, kao zajedničke države Srba, postavilo se pitanje sopstvene nacionalne države. Svjetski moćnici kao odgovor na ovo pitanje i pravo, nametnuli su rat srpskom narodu koji je, vještom manipulacijom, okarakterisan kao srpska agresija na dijelove SFRJ (!), i koji su nacionalne teritorije Slovenije, Hrvatske i muslimana (?!). Iz ovog rata srpski narod u ratu u BiH izašao je kao poražena strana, sa osjetnim smanjenjem njegovog etničkog prostora. Ovo je umnogome dovelo do raskola u srpskom nacionalnom biću i do nenadoknadivih gubitaka. I još nešto: većina novoformiranih država na tlu eks-SFRJ imaju antisrpske nacionalne i političke programe, bez obzira na realne i nužne geostrateške interese.

Sve je ovo, uz prisustvo svjetskih moćnika, unijelo novine u balkanski "geopolitički čvor". A ogleda se u sljedećem: neposredno prisustvo zapadnih snaga na prostorima bivše SFRJ i šire, stvaranje progermanskog bloka (Hrvatska, Madarska), sa otvorenim prisustvom Njemačke u BiH i na Kosovu, zemlje u neposrednom okruženju povezuju se u program NATO-a, sve je veći uticaj antislovenskih i antipravoslavnih snaga i činilaca na ovim prostorima. Zahvaljujući slabom ruskom uticaju na ovim prostorima Zapad radi šta hoće, uz pojačani uticaj islamske sfere, i to je upravo zbog negativnog uticaja na geopolitički položaj cjelokupnog srpskog naroda. Ta sfera uticaja ide od Male Azije preko Albanije, Kosova, Makedonije i Raške oblasti do BiH. Povezivanje tzv. zelene transvezale, kojom kreće novi geopolitički pohod islama na Evropu, ide upravo preko etničkog prostora srpskog naroda.

Na ovim prostorima miješaju se glavni centri političke moći u unutrašnje stvari srpskog naroda radi otimačine njegovih teritorija i državnog i političkog osamostaljivanja islami-

¹ R. Radinović: Srpski narod u novoj geopolitičkoj stvarnosti, Zbornik radova, Institut za geopolitičke studije, Beograd, 1977. str. 23-28.

zovanog stanovništva na čisto srpskim etničkim prostorima, a u cilju osporavanja subjektiviteta srpskog naroda¹.

Globalizacija – naličje novog svjetskog poretka

Nakon decenije, od prekida bipolarnog svijeta, čovječanstvo je suočeno sa iskustvima novog svjetskog poretka. Zagovornici ističu njegove prednosti kao što je povezivanje svijeta na naučnom, tehnološkom, civilizacijskom, komunikacijskom i ekonomskom nivou, što samo po sebi i nije sporno. Međutim, iza slike opšte dobrobiti, sve agresivnije pojavljuju se hegemonističke tendencije da se svijet uboliči prema modelima i interesima velikih sila, kao što je to bilo i ranije (a prije svega Amerike).

Novi svjetski poredak² – globalizacija, sve više liči na prinudu i prijetnju i neki novi vid kolonizacije. On iskazuje neke specifičnosti. Velike sile na vrhuncu svoje moći nastojale su da vlast protegnu na do tada već poznati svijet, jedan od dva kontinenta. Sad se pojavila sila SAD koja hoće da uveže svojim interesima i svojim civilizacijskim modelom čitav svijet. Međutim, to nije ništa novo. I druge sile bi se tako ponašale, jer po definiciji svaka moć želi da postane svemoć, a po teoriji moći samo druga moć može da je obuzda.

Ipak, pogrešno je pitanje tzv. novog svjetskog poretka svoditi isključivo na odnose moći i sile. Ovdje je riječ o nametanju kompletног civilizacijskog modela, načina i života mišljenja, tj. ukalupljenog poznatog i isprobанog kulturnog obrasca.

Barijera koja стоји на putu graditeljima novih i unifikovanih odnosa jeste i suverenitet, koji se objašnjava kao nešto prevazideno i arhaično danas u savremenoj civilizaciji. Zapravo, velike držve govore da je vrijeme suvereniteta prošlost (a ljubomorno čuvaju svoj vlastiti). Suverenitet i nezavisnost, smatraju moćnici, pripadaju malim narodima.³

Unipolarni svijet (kao i ranije bipolarni) zamrznuo je te odnose zbog održavanja ravnoteže snaga između centara moći. Ipak, ne treba zaboraviti da i zapadne države unutar svojih granica imaju veliki broj nacionalnih i etničkih manjina koje bi mogle da traže samoodređenje i samoopredjeljenje. Zato, nasilna globalizacija nužno podstiče nacionalne, a time i nacionalističke i šovističke odgovore i partikularizme raznih vrsta.

Zanimljivo je istaknuti da kreatori novog svjetskog poretka svoje poteze maskiraju novim parolama o smanjivanju jaza između bogatih i siromašnih, o podsticanju nedovoljno razvijenih područja, ujednačavanju tržišnih uslova i opštem blagostanju za sve. Međutim, svjetsku populaciju zanima jedino to kako da se uloženi kapital oplodi što brže i u što većem kvantitetu. Čitavi sistemi se sele u područja jeftine radne snage. Neki pojedinačni proizvodi postaju jeftiniji. Zato nije nimalo čudno što mnogi globalizaciju izjednačavaju sa neokolonijalizmom.

Na ovo upozoravaju ne samo posmatrači sa strane već autori iz razvijenijih zemalja, pa i iz Amerike. Jer, globalizacija ne samo što produbljuje jaz između siromašnih i bogatih zemalja, već, dakle, i u bogatim društvima ima protivnike. Zbog svega, točak globalizacije u dolazećem vijeku će se tek zaustaviti. Jer, globalizacija je prijetnja za male, ali i upozorenje za velike narode. Rat protiv srpskog naroda u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, te SR Jugoslaviji je početak osvješćenja ne samo evropskih, već i vanevropskih naroda. Svi

² Pojam poretka podrazumijeva jedno organizovano i u izvesnoj mjeri dovršeno stanje stvari. Stoga novi svjetski poredak, kao međunarodni odnosi, ne mogu da se podvedu pod ovaj uveliko odomaćeni termin. (Ali, prihvatom to.)

³ Pitanje suvereniteta nije jedino na kome se pokazuju dvojna mjerila svjetskih straga. Treba znati da danas u svijetu postoji oko 200 suverenih, nezavisnih država, ali i 3.600 etničkih nacionalnih i vjerskih grupacija. (Kada bi sve one tražile državnost, nastao bi haos.)

su shvatili da svjetsku plutokratiju zanima jedino to da se uloženi kapital što prije i u što većoj mjeri oplodi.

Povezivanje svijeta ima i dobrih, kao i loših strana, a tehnološki razvoj omogućuje da do pojedinačnih izuma dolazi ukupno čovječanstvo. Naučna dostignuća i tehnologija stižu do nerazvijenih tek kada ne donose očekivane profite kod razvijenih, kad iz njih ne izvlače maksimalnu korist. Ratovi na prostorima bivše SFRJ bili su svojevrsna vododjelica poslijе koje su neke pojave predstavljale početak geopolitičkog, geostrategijskog i geokolonijalnog osvješćivanja Evrope, Rusije, Kine i Indije, a u dobroj mjeri i manjih naroda. Nijemci posebno shvataju kuda vodi američka dominacija. Stoga približavanje Kine – Rusije i Indije, što je očigledna realnost danas, a i Njemačke i Rusije, je nužna.

Svi su svjesni imperialističke politike koja je po svojoj prirodi protivnik emancipatorskih nacionalnih interesa. U tom smislu slijedi logičan zaključak da će se u budućnosti voditi borba imperialističkih tendencija i nacionalnih osvješćivanja. Uostalom, ova bitka se vodi već od početka 20. vijeka. U ovoj bici desetogodišnji rat srpskog naroda i, naročito, otpor NATO agresiji 1999. na SR Jugoslaviju imaju za posljedicu rezultat koji je od svjetskog istorijskog značaja. Naime, mora se priznati da je spriječeno da se čitava Evropa pretvoriti u vojnu bazu za napad na Rusiju, koja ima ključni značaj za onemogućavanje politike porobljavanja čitavog svijeta, kako zbog ogromnih sirovinskih rezervi i velikog tržišta, tako i zbog geopolitičkog položaja, nuklearnog i raketnog oružja.⁴

Danas je zapadni imperijalizam pred zadatkom a i potrebom da preispita svoju politiku. Jer, u pitanju je dilema: pljačkaška renta ili ekstraprofit, ili moguća kombinacija navedenih motiva i privredne i političke ekspanzije.

Uništenje srpskog naroda kao cilj

Jugoslovenska kriza, i sva druga krizna područja na prostoru jugoistočne Evrope, čine, u stvari, samo čišćenje terena za koncentrisanje snaga od Baltika do Egeja, usmjerenih ka centralnim oblastima "srca zemlje" – Rusiji, Crnom moru i Kavkazu. Rat protiv srpskog naroda u bivšoj SFRJ označio je početak velikog rata protiv pravoslavnog slovenskog svijeta u kojem se na udaru prvi našao srpski narod.⁵

Rat na srpskim prostorima proizveo je političke posljedice koje daleko prevazilaze granice BiH i SR Jugoslavije. NATO doktrina, tzv. humanitarna intervencija, budi sjećanje na unilateralno-proglašenu civilizacijsku misiju Evrope u 19. vijeku, koja je dovela do okupacije BiH koja će biti šibica za paljenje eksplozije na ovim prostorima. Ovakvi postupci će uvući srpski narod u Prvi i Drugi svjetski rat, u kojem je teško stradao.

Danas se srpski narod našao na jednoj velikoj raskrsnici, punoj ličnih neizvjesnosti i svakojakih novih opasnosti. Svaki dalji korak sa te raskrsnice bitno će opredijeliti budućnost ovog naroda. Jedno se mora znati: samo kroz borbu Srbi će moći sačuvati dosljednost, samobitnost, pozitivne vrijednosti i moći će da ostanu u dijelu Evrope i svijeta kojem prirodno pripadaju.

Stvorena je Republika Srpska sa ograničenim prerogativima državnosti, što se može poistovjetiti sa kolonijom Zapada, kojom upravljaju autokratsko raspoloženi tzv. medunar-

⁴ Svjetski analitičari su jedinstveni u gledištu da je Rusija i azijski prostor krajnji cilj stratega novog svjetskog poretka. Slabljenje i stavljawe Rusije u podređeni položaj predstavlja davni san američkih političara i ekonomista. Jedan istaknuti demokrata je još 1992. godine izjavio poznatom naučniku S. Koenu: "Naš cilj je da Rusija nikada više ne bude velika sila" (Vojksa, 424/2000, st. 36).

⁵ Dubljom analizom može se zaključiti da ova agresija ima sličnost sa pohodom krstaša s početka 13. vijeka koji su srušili i oplačkali prijestonici Vizantijiskog carstva – Carigrad.

odni predstavnici. Daleko od toga da srpski narod bude sloboden; nalazi se pod čvrstom kontrolom a stavove i ponašanje diktiraju internacionalne birokrate. Rezultati izbora stvaraju se raznovrsnim uticajima, uz postojano miješanje u unutrašnjopolitičke stvari zemlje.

"Medunarodna zajednica"¹⁶ bavi se radanjem jedne nacije u BiH, potirući sve nacionalne, kulturne, vjerske i druge vrijednosti i specifičnosti.

Ova ideja medunarodne zajednice ide ka tome da se stvori "stabilnost" u jednoj zemlji čija je nedavna istorija obilježena etničkim i strateškim političkim nasiljem. Na ovakvim temeljima stvara se tzv. otvoreno društvo, u kojem bi psotojala važna politička prava kao što je sloboda i demokratska ideja, u koje se ubraja i vlast koja provodi volju naroda. To se ne postiže pritiskom I vojnim terorom, u stalnoj težnji da se narod pokorava arbitražnim ediktima stranih birokrata i naredbodavaca. Ova demokratija je velika nevolja i vodi ka uništenju jednog naroda. Otvoreno se vrši pritisak da se izvrši etnička integracija i politička saradnja tri naroda.

Demokratski mirovni sporazum nasilno je "ujedinio" zemlju unutar koje su povučene labave etničko-entitetske linije. Zapravo, medunarodna demokratsko-vojna struktura željela je da upotreboti sile u BiH načini model multietničke države u kojoj će naturiti toleranciju medunarodno uvažavanje, uz stalno ispitivanje da se eliminišu nacionalne i narodske karakteristike i vrijednosti, da se zaboravi prošlost a sanja o maglovitoj budućnosti... Nije ostavljenog narodima da sami grade mostove saradnje, da poslije raspaljene mržnje i rata dobiju pomoć da se suoče sa svojim predrasudama prije nego što je se otarase. Težilo se da se dobije produkt – novo društvo na apstraktnim teorijama i ne provjerjenim modelima. Ovakva praksa bez presedana u istoriji vodi ka uništenju. Graditelji nacija u slučaju BiH suočeni su sa izražavanjem stavova i mišljenja baziranih na etničkim, tj. nacionalističkim pozicijama. Jer, sve tri strane izražavaju sumnju u bezgraničnu mudrost i poželjnost sporazuma načrtanog u Dejtonu čuvare pravednosti poslanih u BiH da ga silom primijene.¹⁷

Providna je politika SAD prema srpskom narodu i štetna za većinu balkanskih dražva, njihov položaj i bezbjednost. U krajnjem, potencijalno može da ugrozi integritet Evropske unije. Naime, SAD svoju politiku na Balkanu ostvaruju i podrškom Turskoj, čije ponovno prisustvo može da unese elemente nesporazuma između evropskih zemalja ali i u transatlantske odnose. Koliko bi to bilo kobno po srpski narod, nije teško zaključiti.

U ovoj konstelaciji snaga Turska se sa svojim geopolitičkim i geostrategijskim položajem, vojnom moći i demografskim potencijalom, javlja kao važna regionalna sila. Taj njen regionalni značaj aktueliziran je i javno ispoljenim ambicijama o obnavljanju nekadašnje imperijalne slave, demonstriranim u zahtjevima turskih rukovodilaca – državnika o (videnoj) Turskoj od Jadranskog mora do Kineskog zida.

Američke tvrdnje da se evropeizacijom Turske sprečava prodror islamskog fundamentalizma prema sjeverozapadu Evrope i sjeveroistoku Azije, ne podrazumijevaju i ne sprečavaju islamske ekspanzije uopšte. Štaviše, odnos SAD prema stranama u BiH govori suprotno. On podržava prodror Turske na Balkan, koji ona ostvaruje uspostavljanjem specijalnih odnosa sa Albanijom, BJRM, a i putem pružanja podrške i pomoći rukovodstvu bosanskih muslimana da u centru Balkana uspostavi samostalnu muslimansku državu. Uspostavljanje takve države na Balkanu otvorena je prijetnja opstanku srpskog naroda.

¹⁶ Mikrokosmos medunarodne družine diplomata i birokrata čini konkretan oblik nejasnog termina "medunarodna zajednica".

¹⁷ Mir je ušao upetu godinu, ali mirnodopska organizacija države još nije do kraja ostvarena u BiH. On se održava uz pomoć medunarodnih snaga. Politička nadmetanja i kalkulacije sprečavaju ekonomsku obnovu, čak i onaj dio koji bi se mogao ostvariti i vlastitim snagama.

I odnosi između srpskih zemalja – RS i SR Jugoslavije – nisu spokojni, kao što ni partijski odnosi unutar RS ne garantuju čvrstinu srpskog bića. I umjesto okupljanja nacionalnog bića, da ne kažemo i sveslovenskih naroda na osnovu istorijske tradicije, slovenske uzajamnosti i po uslovima teritorijalno/graničnih dodira, što je jedna od bitnih pretpostavki zajedništva srpskog naroda, srpski narod se, zahvaljujući političkim moćnicima, otuduje i gloži. Republika Srpska Krajina je žrtva srpskog nejedinstva.⁸ A sa šireg aspekta nužno je da srpski narod ostvari savezništvo i sa drugim narodima s kojima ne ostvaruje teritorijalno-granični kontinuitet i to iz jednostavnih razloga: svi traže saveznike, a srpski narod, osim Grka, nema; Rusija se kao slovenska zemlja bori sa svojim poteškoćama, a mnogobrojna "savezništva" među nesvrstanim/nerazvijenim nestala su u skladu sa činjenicom da SRJ i srpski narod nisu više izvorište ni za kakav oblik pomoći.

ZAKLJUČAK

Globalizacija ne odgovara malim i siromašnim narodima, pa ni srpskom, jer je nasilna. Potru se nacionalne i kulturne vrijednosti. Srpskom narodu prijeti istrebljenje ali i uporna borba za opstanak. Teodosijeva granica na Drini opet je aktuelizirana. Podijelila je voljom moćnika srpski narod koji se i čudnom politikom svojih političkih voda vještački dijeli. Zapad ne bira sredstva da ostvari svoj cilj – stvaranje novog svjetskog poretku i globalne zajednice. U pitanju su imperijalističko-teritorijalne metode. Na sceni je neokolonizacija svijeta.

LITERATURA

1. Smilja Avramov: *Posherojski rat Zapada protiv Jugoslavije, ILI, Veternik, 1997.*
2. Mićo Stojanović: Političko-geografski i geopolitički aspekti globalizacije savremenog svijeta, Banja Luka, 1999.
3. Aleksandar del Val: Islamizacija i SAD, Sl. list SRJ, Beograd, 1998.
4. Grupa autora: *Geopolitička stvarnost Srba, Zbornik radova, Institut za geopolitičke studije, Beograd, 1997.*
5. M. St. Protić: *Ogledi o raspadu Jugoslavije, Centar za srpske odnose, Beograd, 1997..*
6. Grupa autora: *Republika Srpska u Dejtonskim granicama, Zbornik radova, GD RS Banja Luka, 1998.*
7. Grupa autora: Jugoslovenski jugoprostor, Zbornik radova, Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, 1988.
8. Časopisi: Srpske zemlje i svijet 6/96. i 11/97.
Vojska 12/94. i 424/2000. VIU "Vojsku", Beograd

⁸ Postoje geopolitičke zapreke savezništva i čvršće saradnje sa SRJ. Republika Srpska je u zoni zapadne barjere i zapadnih interesa.

ГЛАСНИК ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
HERALD OF THE GEOGRAPHIC SOCIETY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

ГОДИНА 2000.

YEAR 2000.

Свеска 5

Volume 5

UDK: 325.254:572.9(497.113)

Мр Милка БУБАЛО
др Јован ПЛАВША*

ИЗБЕГЛИЦЕ ИЗ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ У ВОЈВОДИНИ

Сажетак

По попису 1996. године у Војводини се сместило 257.739 избеглица, што је у односу на стање у време пописа 1991. довело до пораста становништва ове регије за 12,8%. Од укупног броја избеглица које су досељене у Војводину до пописа 1996. са простора Босне и Херцеговине је дошло 97.474 лица или 37,8% од укупног броја избеглица. Највећи утицај на размештај избеглица у Војводини имао је и размештај колониста из 1948. године. Колонисти досељени после Другог светског рата су повећали популацију Војводине (у односу на попис 1948) за 38,4%. Ова невероватна сличност у бројевима и разлика од само 0,6% може само да потврди зачуђујућу истину и тврђњу да се историја понавља, што се уклапа у заклетву непријатеља српског народа о исељавању са српских огњишта. Још су усташе, односно Павелић, проглашавали идеју водиљу - трећину Срба побити, трећину покрстити и трећину пртерати, па пошто у такозваној НДХ план није у потпуности остварен, намеће се закључак да се један део остварује и данас, на самом крају XX века. Највећи број босанских избеглица (41,4%), као и колониста (63,4%) је са простора Босанске Крајине и то из Дрвара, Босанске Крупе, Босанског Петровца, Бихаћа. Међутим, град који није дао велики број колониста, али је дао највећи број избеглица Босанке Крајине је Сански Мост (16,9% избеглица Босанске Крајине). Знатно мање избеглица је досељено из Средње Босне 27.923 (28,6%), још мање из Херцеговина и са простора Босанске Посавине, одакле је стигло нешто преко 10% избеглица, а само 5,8% из Источне Босне.

Простор Бачке је прихватио више од половине босанских избеглица (56,3%), потом Срем (23,4%), а једна петина је у Банату (20,2%). Колонисти су најбројни у Банату (55,9%), а само 9,3% свих колониста је досељено у Срем. Иако је мало подударање процентуалног удела колониста и избеглица по појединим регијама, анализа по општинама даје много боље показатеље и велику сличност.

Кључне речи: избеглице, колонисти, Босна и Херцеговина, Војводина

* Др Јован Плавша, ванр. проф. Природно математички факултет, Институт за географију, Н. Сад.

Mr Милка Бубало, асистент, Природно математички факултет, Институт за географију, Нови Сад.

¹ "Избеглице и расељена лица која траже азил". Југословенски црвени крст, Институт за социјалну политику - Приручник за рад особља добровољних радника, Београд, 1993.

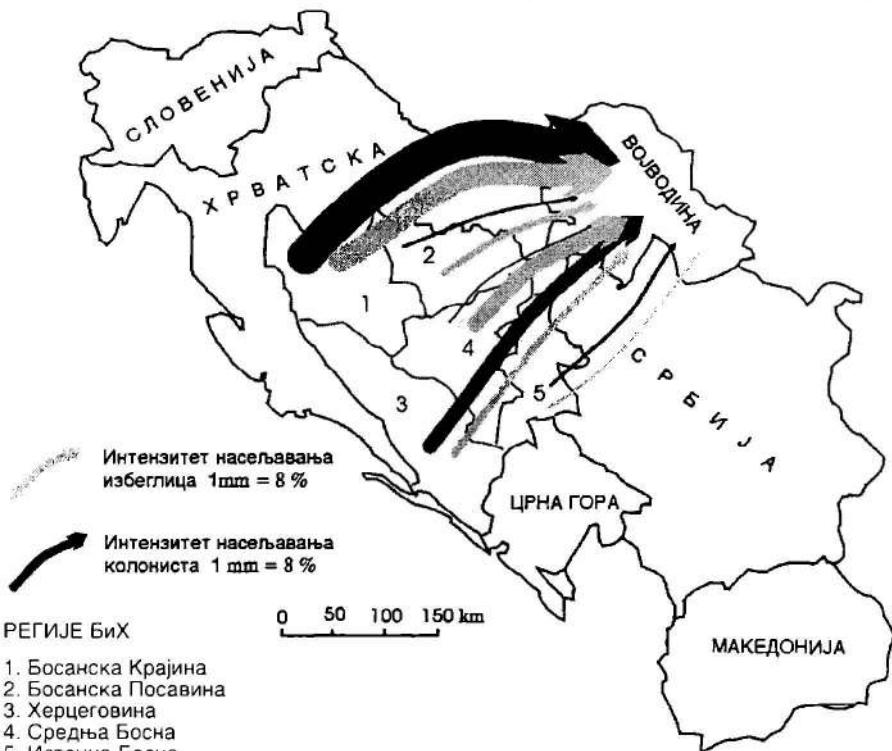
Увод

По подацима из 1990. око 120 милиона људи је живело ван земље рођења, што је око 2% светске популације. Тренутно у свету има око 27 милиона избеглица са свих континената. Масовни егзодуси били су у Африци: из Чада, Бурундија, Етиопије, Либерије, Мауританије, Мозамбика, Сомалије, Судана, Јужне Африке, Сенегала и Уганде. У Азији је преко 5 милиона избеглица, а почетком 90-их година XX века милионски егзодуси су се десили у бившој СФРЈ, Либерији, Руанди, Сомалији, Такикистану, Ираку. Европом кружи око 6,5 милиона избеглица, од тога броја око 700 хиљада је са простора бивше СФРЈ. Последица етничког чишћења у Босни и Херцеговини је око милион расељених лица (Бубало, 2000).

Због адекватнијег упоређивања броја и кретања колониста и избеглица коришћени су подаци по пописним рејонима из Пописа 1948, како их је користио и Б. Ђурђев у својој књизи "Послератно насељавање Војводине".

Избеглице из Босне и Херцеговине

Као последица масовних прогонстава и етничких чишћења на просторима Босне и Херцеговине и Хрватске, јавио се велики број избеглица у Савезној Републици Југославији (646.066 лица регистрована пописом 1996. године).

Карта 1. - Интензитет избегличких миграција из регија Босне и Херцеговине у Војводину

Од укупног броја избеглица из БиХ и Хрватске, које су стигли у СРЈ, у Војводину је дошло 257.739 лица или 39,9%. Простор Бачке је примио 120.191 лице или 46,6% од укупног броја избеглица у Војводини, док је у Срем стигло 35,6% (91.828 лица), а у Банат 17,7% (54.720 лица).

Са простора Босне и Херцеговине у Војводину је досељено 97.474 лица или 37,8% од свих избеглих, који су стигли у Војводину. Највећи број избеглица (нешто мање од 50%) досељен је током 1992. године, односно, на почетку ратних збивања у овој републици. Четири петине досељених избеглица је са простора Муслиманско-хрватске федерације, а остали су из Републике Српске.

Педесетак година раније, након Другог светског рата, организовано је планско насељавање у Војводину, највећим делом такође са поменутих пасивних подручја, односно и из Босне и Херцеговине (Карта 1). Мада је ово насељавање планирано у другим околностима, доста је елемената који га могу везати са избеглиштвом из 90-их година. Простор са кога су стизали колонисти после Другог светског рата и избеглице крајем XX века, углавном чине пасивни крајеви, слични по природним и антропогеним карактеристикама. Крајеви у западној Босни слични су Лици, Северној Далмацији, Банији и Кордуну. То је територија насељена Србима од давнина, а интензивно досељавање српског становништва било је у време постојања Војне крајине, када су се у њу, пред турским зулумом, склањали Срби. Војна граница је формирана у оквиру аустријске царевине, а уз границу према Турској. Ова територија је убрзо добила специјални статус, а Срби били слободни сељац, ослобођени бројних дажбина. Своју слободу су плаћали обавезом (најчешће крвљу) да у случају потребе морају, са своји коњем, ратовати широм Европе за царевину Аустрију. То је само један од начина којим је српски народ вековима настојао остварити своје сталне слободарске тежње. Ови крајеви су након Другог светског рата додељени Хрватској и Босни и Херцеговини, без могућности стварања српских покрајина. Тако је почела последња етапа остваривања крајњег циља хрватске власти, етничко чишћење српских простора. У сарадњи са САД и неким европским земљама и уз њихову помоћ, у првој половини деведесетих година XX века, готово са истих простора, одакле се вршила колонизација, одвијало се масовно избеглиштво.

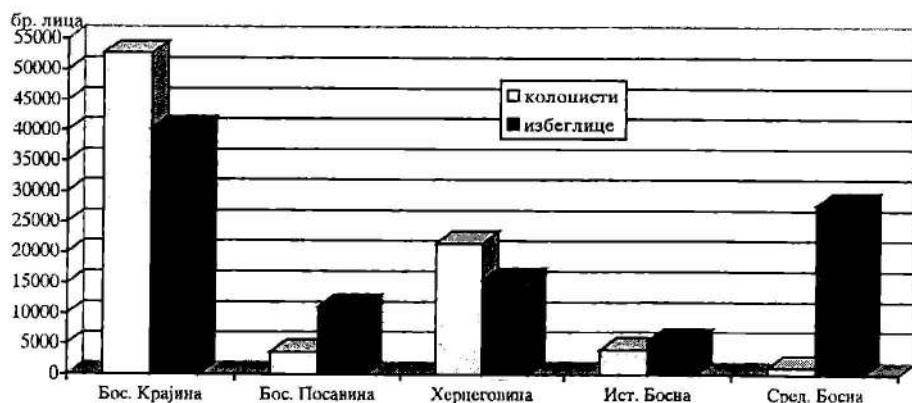
Табела 1. - Број избеглица и колониста из регија Босне и Херцеговине у Војводини

Регије Б и Х	Банат		Бачка		Срем		Војводина	
	Избегл.	Колон.	Избегл.	Колон.	Избегл.	Колон.	Избегл.	Колон.
Босна	19.721	46.445	54.909	32.230	22.844	4.416	97.474	83.091
Бос. Крајина	7.694	28.384	25.304	21.691	7.293	2.644	40.291	52.719
Бос. Посавина	1.769	2.071	5.719	1.335	3.677	260	11.165	3.666
Херцеговина	3.168	12.315	7.296	8.569	2.039	600	12.503	21.484
Источна Босна	905	2.998	1.790	422	2.897	665	5.592	4.085
Средња Босна	6.185	677	14.800	213	6.938	247	27.923	1.137

Извор: Попис избеглог становништва 1996, Градски завод за статистику, Београд; Архив Војводине, фонд 184, Н. Сад; Ђурђев, Б., (1995) Послератно насељавање Војводине.

Око 63% (52.719 лица) свих насељених у Војводину са подручја Босне и Херцеговина, доселио се из Босанске Крајине. Једна четвртина колониста 25,9% (2.1484 лица) из ове републике је из Херцеговине. Из остале три регије је знатно мање колониста, јер је ту и већи удео мусиманског становништва (Табела 1).

Из Босанске Крајине највише колониста је из следећих срезова: Дрвар (7.390 лица), Босанска Крупа (7.357 лица), Босански Петровац (7.349 лица) и Бихаћ (5.014 лица). Срезови Столац (3.280) и Билеће (3.052) су дали највише колониста из Херцеговине. Из Босанске Посавине, Источне и Средње Босне је знатно мањи број колониста (Босанска Градишча - 415, Бијељина - 390, Прњавор - 719, Власеница - 1.142, Вишеград - 866, Соколац - 636; Сарајево - 605).

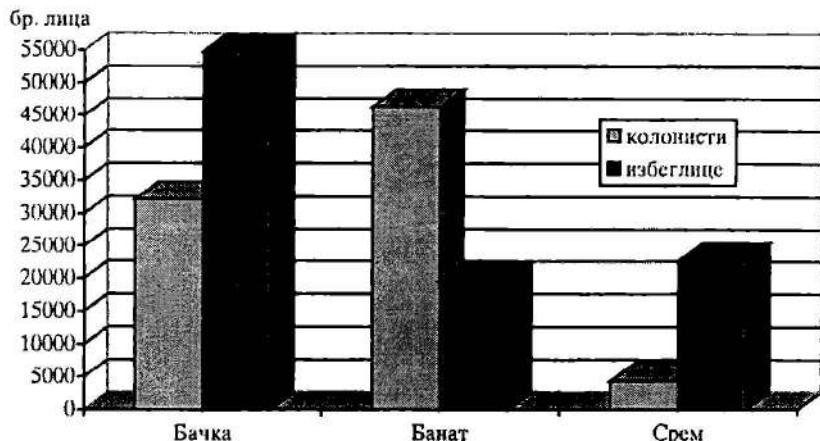
Графикон 1. - Однос колониста и избеглица у регијама Војводине

Како су ратни сукоби 90-их година захватили читаву Босну и Херцеговину долази до интензивног пристизања избеглица у Војводину. Но, простор БиХ није био равномерно захваћен ратним збивањима, па је интензитет исељавања различит. У првом делу рата, услед жестоких сукоба између Срба и Мусимана у Босанској Крајини (око Бихаћа) и у Средњој Босни између Срба и Хрвата, Срба и Мусимана, те Хрвата и Мусимана, иселио се велики број становништва, а у Србију, односно Војводину, стизали су углавном Срби. Жестоки сукоби око мусиманских енклава у Источној Босни (Жепа, Сребреница, Горажде) такође проузрокују велики број избеглица. Падом Републике Српске Крајине, почетком августа 1995. године, дошло је до напуштања чистих српских простора у југозападном делу Босанске Крајине (Босанско Грахово, Дрвар, Гламоч, Босански Петровац и друге општине), одакле се иселило скоро сво српско становништво. Највећи део те популације ипак је остао у западном делу Републике Српске (Плавша, Бубало, 1998).

Упоређивањем података Колонизације и избеглиштва, запажа се да је из Босанске Посавине, Средње и Источне Босне повећан процентуални удео избеглица у односу на колонисте. Главни разлог повећања је стварање Мусиманско-Хрватске федерације, у уквиру које се налази знатан део ових

регија. Међутим, смањен је процентуални удео избеглица из Босанске Крајине, јер је добар део ове територије остао у оквиру Републике Српске. Ипак, Босанска Крајина је дала највише избеглица (41,3%) Босне и Херцеговине, што је и логично, јер у овој регији живи највише српског становништва у БиХ, а уз то део вековне српске територије је припао Федерацији.

Из Босанске Крајине највише избеглица је досељено из општине Сански Мост (6.821 лица). Ова општина је пописом 1991. године имала око 42% српског и око 47% муслуманског становништва. Поделом Босне и Херцеговине Сански Мост и знатан број других насеља из општине припао је Муслуманско-Хрватској федерацији, те је јасно зашто је велики број Срба избегао са тог простора. Сем општине Сански Мост, велики број избеглица је и из општина Дрвар (4.530), Кључ (4.004), Бихаћ (3.408) и Босанска Крупа (3.208). Од ове четири општине, најмање Срба у време пописа 1991. године имала су општине Бихаћ (око 18%) и Босанска Крупа (око 24%). Кључ је имао око 50% Срба, а Дрвар око 98%. Међутим, највећи део ових општина са општинским центрима припао је Муслуманско-Хрватској федерацији, што такође објашњава велики број избеглица. Средња Босна, која је скоро у целини припадала Федерацији је дала 28,6% избеглица. Највише је избегло из највећег центра ове регије, Сарајева (13683 лица). У оквиру Републике Српске остала је сарајевска општина Пале, у којој је живело највише српског живља, међутим, знатан број Срба био је и у општинама Илијаш, Вогошће, Хаџићи, а оне су припадле Федерацији. Знатно мање избеглица је из Тузле (2.923), Зенице (2.776) и Завидовића (1.892), општина које су остале у оквиру Федерације.

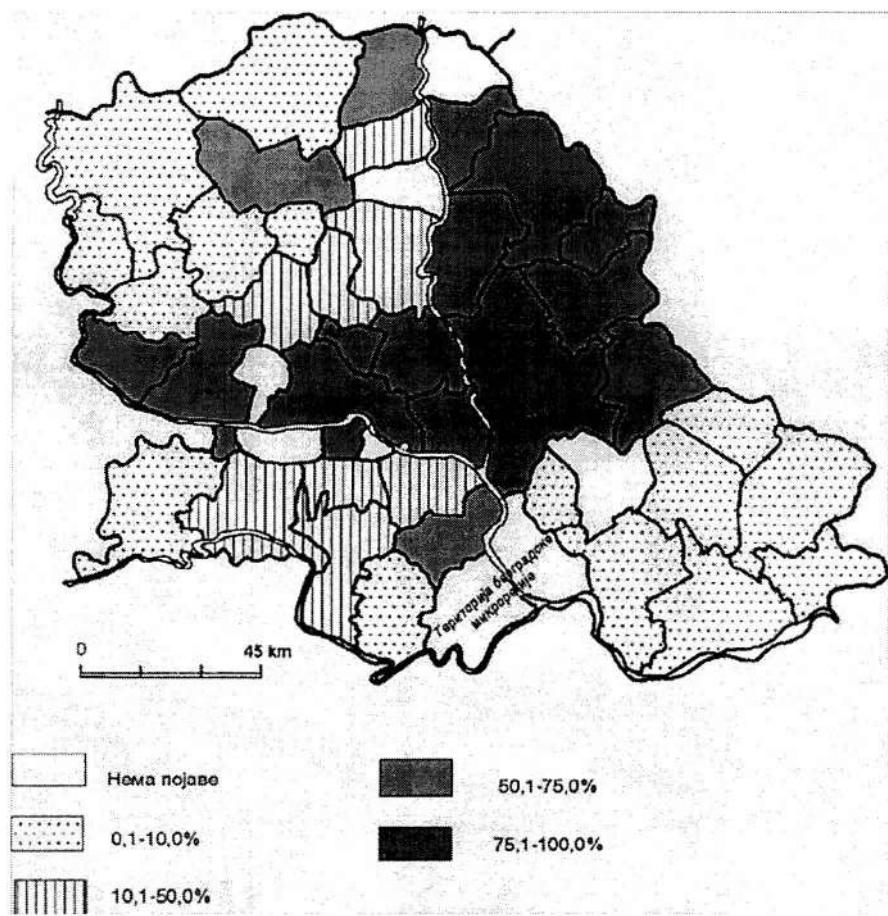

Графикон 2. - Распоред колониста и избеглица из регија БиХ у Војводини

Упала мање избеглица је дошло из Херцеговине (12,8%) и то највише из Мостара (3.526) и до тада већинске српске општине Гламоч (2.404). Нешто мање избеглица је из Босанске Посавине (11,5%), а највише је досељено из општина Брчко (1269), затим општине Теслић са већинским српским становништвом и општине Добој са подједнаким уделом Срба и Муслмана. Регија Источна Босна је дала најмање избеглица (5,7%), јер је и највећи део те регије припао Републици Српској, па Срби нису морали да се селе. Треба

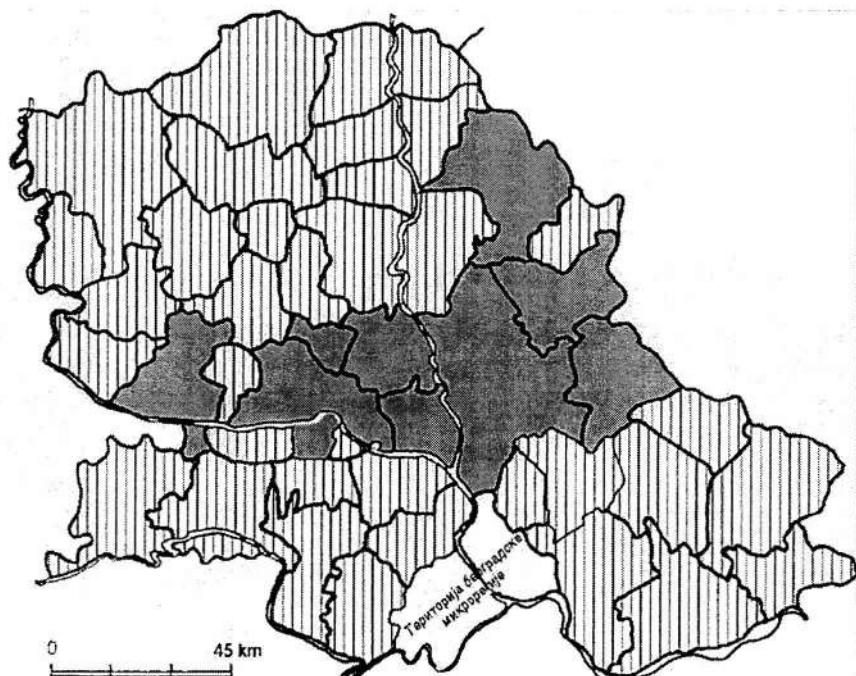
додати да су се Срби који живе у овој регији увек осећали безбеднији, јер су уз Дрину, односно западну Србију.

Од укупно 45 војвођанских општина шест нису примиле ни једног колонисту, и то: Ковачица и Нови Кнежевац у Банату, Ада и Бачки Петровац у Бачкој и Сремски Карловци и Беочин у Срему, док су избеглице насељене у свим општинама Војводине. Када се упореде неке бројке, правци кретања и места настањивања, можемо констатовати да је Колонизација после II светског рата имала велики утицај на размештај досељених избеглица у Војводини (Карте 2 и 3).

Након Другог светског рата, највећи број колониста из БиХ, је дошао у општине које заузимају гранични простор некадашње Војне границе, односно у јужни део Бачке и средишњи део Баната. Од укупно досељених колониста, највећи удео пристиглих из БиХ је у општинама: Чока (99,3%), Зрењанин

(99,1%), Нова Црња (98,8%), Нови Бечеј (98,6%), Бачка Паланка и Кикинда (97,9%), Тител (95,1%), Темерин (92,7%) и Житиште (92,8%). Осим у ове општине, преко 50% колониста из Босне и Херцеговине је насељено и у општине: Сечањ, Бачка Топола, Бечеј, Жабаљ, Кањижа, Нови Сад и Стара Пазова (Карта 2 или 3). Овакав размештај колониста у великој мери имао је утицај на размештај избеглица.

Карта 3. - Процентуални удео избеглица из Босне и Херцеговине у укупном броју избеглица по општинама Војводине

Масовним егзодусом са простора република бивше Југославије избеглице су насељене у све војвођанске општине, па и у оне у које нису стигли колонисти. У већину општина у које је досељено процентуално највише колониста из БиХ стигао је и велики број избеглица. Међутим, пристигле избеглице су са мањим уделом у укупном броју досељених него што је било у време колонизације. Мањи удео превасходно је последица великог броја избеглица са простора Хрватске, посебно оних пристиглих 1995. године при-

ликом пада Републике Српске Крајине, када је готово у потпуности испражњен овај српски етнички простор.

Највећи удео избеглица из Босне и Херцеговине у укупном броју избеглих у општинама имају: Кикинда (68,9%), Бачка Паланка (66,5%), Жабаль (62,7%), Сечањ (57,3%), Зрењанин (53,8%) и Житиште (53,6%). С друге стране, имамо знатно повећање удела досељених избеглица у односу на удео колониста, у општинама Суботица, Сремски Карловци, Беочин, Сомбор, Мали Иђош, Бачки Петровац, Ада, Плантиште, Панчево, Нови Кнежевац, Ковин, Вршац, Бела Црква и Алибунар. Неке од ових општина су колонизоване са простора унутрашње Србије и Македоније, неке од њих из етничких разлога нису ни колонизоване. Долазак избеглица у све општине Војводине последица је и родбинских веза, односно размештаја родбине и пријатеља, јер је непосредно после колонизације дошло до преразмештаја на војвођанској простору, а потомци колониста су се такође мењали место боравка. Најчешће је до тога долазило због повољнијег положаја те друге општине и могућности да се у њој лакше нађе смештај и посао (Суботица, Панчево, Сремски Карловци, Беочин, Сомбор, Вршац).

Колонисти из Босанске Крајине су највише насељавани у општине Кикинда (11.160 лица или 21,2% од укупног броја колониста из ове регије) и Бачка Паланка (9.523 лица или 18,1%). Избеглице из ове регије су, такође, у знатном броју насељене у наведене општине. У општину Бачка Паланка је досељено 4.110 избеглих лица, што представља 61,2% избеглица у тој општини. У општини Темерин 78,4% (3.028 лица) избеглица је из Босанске Крајине, у Кикинди 41,9% (1.994 лица), а у Новом Саду 40,7% (9.973 лица).

Интензивнија колонизација из Херцеговине је спроведена у општине Бачка Паланка, Сечањ, Кикинда, Зрењанин и Житиште. И то из срезова Босанско Грашово, Билећа, Гацко, Требиње. Избеглице из ових општина су највише досељене у кикиндску и бачкопаланачку општину. Највећи утицај колонизације на размештај избеглица је управо у оним општинама које су колонизоване из срезова Босанске Крајине и Херцеговине, јер је одавде било и најинтензивније планско насељавање. Због слабијег интензитета колонизације из Босанске Посавине, Источне и Средње Босне, размештај избеглица из општина ових регија је мање условљен колонизацијом, а више је последица успостављених родбинско-пријатељских веза у појединачним миграцијама током друге половине XX века, те случајног избора или неких сазнања о бољим природним и економским условима у одређеним општинама, односно насељима.

ЗАКЉУЧАК

Након колонизације 1948. године становништва Војводине је увећано за 5,1%, а избеглице су довеле до повећања броја становника за 4,8%. Уз досадашње демографске промене (у последњих 10-15 година), када је број становника у Војводини стагнирао или се смањивао, ови проценти су и стварни пораст војвођанске популације у односу на попис 1991. године. Колонисти су довели до промена броја становника, утицали су на пораст наталитета и природног прираштаја, међутим, све је то имало краткорочне утицаје, јер су

убрзо прихватили начин и схватања живота аутохтоног становништва, а врло мало су утицали на исто. Избегло становништво још ће мање утицати на демографске промене аутохтоне популације, с обзиром на неадекватан статус и третман избеглица током 90-их година XX века, на њихов лош економски положај, на веома тешку политичку ситуацију и друго, тако да ће све позитивне промене бити краткотрајне, те се у Војводини може очекивати наставак вишегодишње "болести", односно беле куге.

Сигурно је и то да је две хиљаде године у Војводини мање избеглица, него у време пописа, јер је један део отишао у иностранство, а један део се вратио у Босну и Херцеговину. Међутим, вероватно се никада неће знати тачан број избеглих и расељених лица са простора Босне и Херцеговине, па ни из Хрватске, а самим тим ни тачан број оних који су досељени на територију Војводине или оних којима је Војводина била само уступна станица.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Архив Војводине, фонд 186, Нови Сад.
- Бубало, М. (2000): Регионално-географски проблеми избеглиштва у Банату, 1990-1996. Магистарски рад у рукопису, Природно-математички факултет, Институт за географију, Нови Сад.
- Градски завод за статиситку, Попис избеглица 1996. Београд.
- Плавша, Ј., Бубало, М., (1998): Избеглице из Босанске Крајине у Војводини, Република Српска у дејтонским границама -Зборник радова, Географско друштво Републике Српске, ПМФ, Бањалука.
- Статистички билтен бр. 1934, (1992): Национални састав становништва по општинама, Први резултати Пописа становништва, домаћинства, станова и пољопривредних газдинстава 1991, Савезни завод за статистику, Београд.
- Штајнер, Х. (1980): Избеглице - трагедија овог века. ОУР НИН, НИП Политика, Београд.

ГЛАСНИК ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
HERALD OF THE GEOGRAPHIC SOCIETY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

ГОДИНА 2000.

YEAR 2000.

Свеска 5

Volume 5

UDK: 330.34(497.15 REPUBLIKA SRPSKA)

Prof. dr Slobodan ĐORĐIĆ*

AKTUELNA PITANJA GLOBALNOG PRIVREDNOG RAZVOJA
I REPUBLIKA SRPSKA

REZIME

Izbor razvojne orijentacije svake nedovoljno razvijene zemlje ili zemlje u tranziciji je vrlo delikatno pitanje.

U ovom prilogu se upravo govori o tim poteškoćama. Najprije se ističe da se moraju uzeti u obzir transformacione promjene i novumi u savremenoj svjetskoj privredi. Oni se mogu sublimirati u više aspekata:

- "razvezivanje" proizvodnje primarnih proizvoda od proizvodnje industrijskih proizvoda;

- "razvezivanje" industrijske proizvodnje od zaposlenosti;

- brže kretanje kapitala od svjetske trgovine;

- formiranje četiru ekonomije (ekonomija nacije, ekonomija regija, svjetska ekonomija novca i kapitala te ekonomija TNK) iz čije cjeline treba tražiti adekvatnu ekonomsku politiku i razvojnu politiku;

- revolucija mernadžmenta;

- porast značaja čitave NTOIKE sfere itd.

S druge strane, u ovom članku se ističe da razvoj ne može biti samo spontani proces već da je potrebno pored tržišta uključiti i upravljanje razvojem.

Za ZUR (zemlje u razvoju) i zemlje u tranziciji bitno je stvoriti ambijent za privlačenje stranog kapitala i transfer tehnologije.

Kada je riječ o prirodnim resursima, na niskom stepenu razvijenosti oni igraju značajnu ulogu u razvojnoj orijentaciji pa i kod nas (mada se sa višim nivoima razvijenosti njihova uloga relativizira).

Od ostalih akcenata potenciraju se naročito:

- potreba respekske izbora prioriteta;

- važnost ulaska u međunarodne ekonomske integracije;

- kompleksan razvoj kao metod razvoja.

- nužnost postizanja društvene kohezije jer je to prepostavka za definisanje nacionalnih ekonomske interesa, izbor prioriteta i strukturno usmjeravanje privrednog razvoja.

*Dr profesor Ekonomskog fakulteta Banja Luka. Rad primljen 12.09.2000.

ACTUAL QUESTIONS OF GLOBAL ECONOMIC DEVELOPMENT AND REPUBLIC SRPSKA

ABSTRACT

The choice of development orientation of any underdeveloped country or any country under transition is a delicate one.

In this article it is about these difficulties. It is firstly stressed that one must take into consideration the changes in transformation and some other novums in the modern world economy. That can be summarized as follows:

- the separation between production of raw materials and industrial production;
- the separation between industrial production and employment;
- the increasing role of capital movement in relation to the world trade;
- the creation the economies of the four: national economy, international regional economy, the world economy of money and capital and finally the economy of the TNC-s;
- the management revolution;
- the increasing role of NTOIKE sphere and the like.

From the other side it's also emphasized that the development can't be only spontaneous process but the direction of development must be included as well.

As for underdeveloped countries as well as the countries under transition it is important to create an ambient for attracting foreign capital and technology transfer.

As regards the natural resources they have a great significance in development projects on the low level of economic development (although their significance diminish on the higher level of economic development)

As for other emphasises we'd like to mention:

- the complex method of development;
- the respect of priorities selection;
- the inclusion to international economic integrations (primarily to EU).

The special point is put to the need of making social cohesion because it's a precondition for defining national economic interests, selecting priorities and making basis for structural economic direction.

Uvod

U ovom prilogu će se nešto više govoriti o vanjskim faktorima i novim tendencijama u svjetskoj privredi, a što nameće potrebu prilagođavanja svake nacionalne privrede. Pored raspoloživih tradicionalnih faktora kao što su materijalni resursi, pa i kapital, nužan je respekt okruženja i novih kvalitativnih transformacionih promjena koji iz njega deriviraju da bi se pronašla povoljna vlastita razvojna orientacija. I upravo razumijevanje i korištenje navedenih elemenata čini jednu od bitnih karika realizacije ukupnog razvojnog potencijala. Iz prethodnih napomena i drugih teorijskih pogleda dolazi se do ocjene o nužnosti izgradnje vlastitog obrasca razvoja i važnosti postojanja društvene kohezije.

Krenimo sada od modernih tekovina i promjena u svjetskom kontekstu koji pružaju okvire i za naše razvojno prilagodavanje.

1. Promjene i novumi u svjetskoj privredi

Savremena svjetska privreda doživljava značajne promjene i dobiva nove karakteristike. Tri fundamentalne promjene odnose se na to:

- da se privreda primarnih proizvoda "razvezala" od industrijske proizvodnje;
- da se industrijska proizvodnja "razvezala" od zaposlenosti;
- da je kretanje kapitala, a ne trgovine, postalo pokretačka snaga svjetske privrede.

Prva promjena se manifestuje stalnim smanjenjem količine sirovina po jedinici proizvoda (kod mikročipova na primjer, sirovine čine tek nekih 2% ukupnih troškova).

Druga navedena promjena se svodi na stalno smanjenje neposrednog proizvodnog rada (*blue collar* radnika) te se čak smatra, u dugoročnoj perspektivi, da su nastojanja za očuvanje *blue collar* radnih mјesta ustvari recept za nezaposlenost.

Treća promjena se ispoljava kroz znatno brži porast kretanja kapitala u svjetskoj privredi od međunarodne trgovine.

Sljedeću bitnu novinu u svjetskoj privredi obilježava formiranje četiri ekonomije i to¹:

- a) ekonomija nacije,
- b) ekonomija regija,
- c) autonomna svjetska ekonomija novca, kredita i investicija i
- d) ekonomija transnacionalnih kompanija (koje na svijet gledaju kao na jedinstveno tržište).

S obzirom na izneseno, sada se nameće potreba za novim modelom i teoretskom sintezom interakcije pomenute četiri ekonomije, bez čega je nemoguće voditi konzistentnu ekonomsku politiku i razvojnu politiku.

Druga navedena ekonomija "ekonomija regija", vezana je za međunarodni regionalizam koji karakteriše intenzivna unutrašnja razmjena te ona na primjer iznosi kod EU 60% APEC² 75% te NAFTA³ 40%. Tu živi unutrašnja slobodna trgovina, sa unutrašnjom konkurenčijom, a tek onda dolazi trgovinska razmjena sa drugim regionalnim blokovima i to na bazi reciprociteta, a ne ni protekcionizma niti slobodne trgovine. I to se smatra prelaskom ka svjetskom tržištu.

Posebno je važno istaknuti da se kao zvijezde vodilje ekonomskog uspjeha danas označavaju produktivnost i novatorstvo te se smatra da i profit bez ove dvije komponente suštinski i nije pravi profit⁴. Paralelno sa ovim ide i gledište da neposredna dobit akcionara ne stvara dugoročne uslove za uspjeh te je potrebna ravnoteža između kratkoročnog i dugoročnog pristupa što je ključno pitanje doprinosa rukovodećeg tima razvoju firme⁵.

Od ostalih karakteristika navesti će se u nastavku sljedeće:

- U razvijenim zemljama već duže vrijeme raste važnost nemanuelnih radnika budući da udio manuelnih radnika u ukupnom broju zaposlenih pada na 15–ak procenata;
 - Na sceni je revolucija menadžmenta koji se svodi na znanje kako da se raznolika znanja najbolje primijene i to ne samo u privredi već i u državnim službama;
 - Izdvajanje za obrazovanje, nauku i širenje znanja zahvata blizu 20% društvenog proizvoda razvijenih zemalja (obrazovanje, školovanje, permanentno obrazovanje, istraživanja) što je veće od tradicionalne novčane akumulacije;
 - Ključna stvar danas, u konkurentskoj borbi u svjetskoj privredi, je biti fizički prisutan vlastitom proizvodnjom na stranom tržištu (koje stanovište još nije došlo do udžbenika);
 - Pobjednici u konkurentskoj svjetskoj trci će biti firme koje najefikasnije skraćuju život svojih proizvoda (a to je zapravo njihovo napuštanje);

¹ P. Drucker, Menadžment za budućnost, Grmeč-Privredni pregled, Beograd, 1995., str. 16

² APEC = American Pacific Economic Cooperation (Američko - pacifička ekonomska saradnja)

³ NAFTA = North American Trade Association (Sjeverno-američka slobodno trgovinska asocijacija)

⁴ Ibidem, str.35.

⁵ Ibidem, str.28

• Povećanje značaja podizanja naučnih instituta "Istraživanje i razvoj" (i njihovo vezivanje za pojedine industrijske grupe) koji će obavještavati svoju grupu o svakoj novini u znanju u oblasti tehnologije, upravljanja i organizacije, marketinga, finansija, obuke. . . bilo gdje u svijetu;

• Prihvatanje stanovišta da kapital ne može da zamijeni ljudi kada su u pitanju znanje ili uslužne djelatnosti;

• Konkurentnost se danas utvrđuje prvenstveno u području osvojenih tehnologija, a ne proizvoda.

Još dvije stvari zaslužuju posebnu pažnju. To su menadžment i informacioni sektor.

Najprije konstatujmo da menadžment nije ograničen samo na biznis (što se prvo svatilo u SAD) već je on generička funkcija svih organizacija. To je, kako se danas kaže, organ dруштva znanja.

Nadalje, treba primijetiti da je primjena znanja na rad stvorila razvijene zemlje pokretanjem eksplozije produktivnosti u proizvodnji posljednjih 100 godina. No, s obzirom na pad udjela proizvodnih radnika u ukupno zaposlenim u razvijenim zemljama na nekih 15–ak procenata, sada se ocjenjuje važnijim povećanje produktivnosti rada nemanuelnih radnika ili "primjena znanja na znanje". Po P. Drucker-u, u razvijenim zemljama se završila revolucija menadžmenta u proizvodnji i transportu i sada treba povećati produktivnost u uslužnim djelatnostima i kod obrazovanih ljudi⁴. Nadalje, treba naglasiti da je rukovodenje postalo odlučujući faktor proizvodnje jer premašuje po značaju tradicionalne faktore, uključiv i kapital.

Na kraju bitno je da se istakne da se formiranje znanja smatra najvećom investicijom u razvijenim zemljama. A da bi se znanje učinilo produktivnim odgovoran je menadžment i to ne može obaviti ni tržište ni država već primjena znanja na znanje.

U vezi sa transformacionim procesima treba istaknuti da u postindustrijskom društvu ključni strateški resurs postaju znanje i informacija, a ključni kadrovska profil naučni radnik– istraživač čime se NTOIKE⁵ promoviše u okosnicu modernog pristupa razvoju. Recimo uz ovo da udio aktivnog stanovništva u sektoru informacija već prevazilazi 50% u razvijenim zemljama, dok se po ovom parametru SRJ, na primjer, nalazi na nivou od 25%.

2. Teškoće u izboru razvojne orientacije zemalja u tranziciji i ZUR

U pristupu razvoju i razvojnoj orijentaciji, zemlje u tranziciji, kao i zemlje u razvoju u cjelini, nalaze se pred ozbiljnim teškoćama. Najprije treba naglasiti neprihvatljivost niti pukog oslonjanja na ekonomsku teoriju opšte ravnoteže koja polazi od tržišta sa perfektnom konkurenjom (jer i u razvijenim tržišnim privredama živi bargaining economy) niti na kejnzijanizam, već se preporučuje potreba izgradnje vlastitog obrasca razvoja koristeći se i planskim usmjeravanjem⁶.

Opasnost bi činilo i preveliko unošenje **American Way of Life-a** jer bi to vodilo, zbog postojećeg nivoa razvijenosti, do inverzije sistema vrijednosti.

U stvaranju razvojne strategije i izboru razvojne politike zemalja u tranziciji mora se uzeti u obzir više polazišta kao što su:

• Respekt tehnološke varijante **intermediate technology** zbog nedostatka kapitala i obilja radne snage i s obzirom na upozorenje Schumacher-a⁷ da je produktivnost nezaposlenog radnika ravna nuli;

⁴ Ibidem, str.88.

⁵ NTOIKE = nauka, tehnologija, organizacija, informatika, komunikacija, edukacija

⁶ Vidi napr.:F. Perroux, Za novu filozofiju razvoja, IRO Matica srpska, Novi Sad, 1986., str. 53-58.

⁷ E.A. Schumacher, Small is beautiful, Harper and Row Publishers Inc., New York, 1973., str. 61

- Stanovište da tradicionalni faktori proizvodnje: zemljište, radna snaga pa čak i kapital ne osiguravaju dugoročnu konkurentnost jedne zemlje već da to čine znanje i kvalitet rukovođenja (menadžment);

- Stanovište da nisko plaćeni manuelni rad neće biti u stanju da se nadmeće sa radnom snagom znanja ma kako se ona skupo plaćala⁸;

- Respekt iskustva Japana posle Drugog svjetskog rata kada se ohrabriao veliki broj malih trgovinskih firmi i fabrika uz paralelnu vladinu podršku razvoju nekoliko industrija usmjerenih na izvoz;

- Nužnost ostvarivanja saradnje sa zapadnim velikim korporacijama u najmodernijim granama, makar kooperacijom kroz proizvodnju dijelova nekog složenog proizvoda⁹

- Polazište da mala privreda ne može sama uspješno riješiti probleme razvoja zemalja u razvoju i zemalja u tranziciji.

Postoje, takođe, procjene da će krajem druge decenije narednog milenijuma 80% privreda i tržišne vrijednosti stvarati poslovne aktivnosti preduzeća koja se bave informacionim biznisom (sic!).¹⁰

3. Pogled iz našeg rakursa

U ovom dijelu iznijeće se nekoliko ključnih komponenti bitnih za funkcionisanje privreda zemalja u tranziciji i ZUR. To bi došli:

a) Pitanje društvene kohezije

Naime, za razliku od razvijenih zemalja gdje društvenu koheziju čine: javna vlast, kapitalistička klasa i sindikati, kod zemalja u tranziciji sve se uglavnom svodi na državu, ali s obzirom da se i ona rastače ostaje se skoro bez stubova društvene kohezije.

Ono što razvijene zemlje imaju kao izraz društvene kohezije, neki nazivaju organska samozaštitu. Tu preduzetnički sloj određuje otvaranje domaćeg tržišta, a sindikati bdiju nad procesom liberalizacije zbog potencijalne opasnosti od otpuštanja radnika.

Kod zemalja u tranziciji, bez društvene kohezije i organske samozaštite, ostaje se zapravo bez društvene snage za definisanje nacionalnih ekonomskih interesa.

Tu je, takođe, i nastojanje za nametanje poslovno-ugovornog prava, u međunarodnom kontekstu, nad nacionalnim zakonodavstvom, što bi moglo voditi kidanju vlastitoig ekonomskog tkiva.

b) Penetracija transnacionalnih kompanija

Recimo odmah da se opasnost ne nalazi u ulasku transnacionalnih kompanija u domaću privredu već u slučaju primjene funkcionalno-transferzalnog pristupa, gdje bi se u orbitu ovih kompanija uvukli samo neki dijelovi privrede ili samo neki dijelovi jednog preduzeća (posebno kroz tzv. **cherry-picking**), što bi moglo izazvati poremećaj u funkcionisanju ostalih dijelova, van te orbite.

Ovi tokovi bi mogli da dovedu na kraju do promjene pozicije nacionalne države pa i promjene karaktera njenog suvereniteta.

Ovdje se, ipak, ne smiju zaboraviti pozitivni efekti koje donose transnacionalne kompanije kao što su: pristup visokim tehnologijama, pristup tržištima, obuka kadrova i sl.

⁸ P. Drucker, Postkapitalističko društvo, Grmeč-Privredni pregled Beograd, 1995., str. 78

⁹ Dr Radmila Stojanović, Teorija privrednog razvoja u trećoj tehnološkoj revoluciji, Savremena administracija, Beograd, 1979., str. 109.

¹⁰ Dr Slobodan Kotlica: Informaciono tehnološka paradigma i proizvodni razvoj, Institut ekonomskih nauka, Beograd, Predgovor, str. 5

c) Korištenje uzora drugih

Ovdje bi se moglo iznijeti iskustvo nekih istočnoazijskih zemalja kao što su Japan ili J. Koreja. Njihove glavne karakteristike u razvoju su bili: velika ulaganja u obrazovanje, usmjeravanje struktornog razvoja privrede kao i izbor vodećih sektora od strane države. Te zemlje su izbjegle zamku o spontaneitetu kao metodu u razvoju.

Da se samo još malo zadržimo na obrazovanju kao važnoj prepostvci za uspješan razvoj. Ono se još u prošlom vijeku smatralo važnim faktorom uspješnog privrednog razvoja, pored dobre države i dobrog transporta. I da još citiramo čuvenog J.K. Galbraitha: "Na ovom svijetu ne postoji pismeno stanovništvo koje je siromašno i ne postoji nepismeno stanovništvo koje to nije."

d) Opasnost eksteritorijalizacije efekata

Ova opasnost se nalazi u strukturnim pitanjima privrednog razvoja, a počiva na favorizovanju primarnih proizvodnji i nižih faza obrade i nihovom uključivanju u međunarodnu razmjenu. Ovo neminovno nameće tzv. negativni **terms of trade** (nepovoljno kretanje odnosa cijena u međunarodnoj razmjeni što vodi prelijevanju dijela domaćeg nacionalnog dohotka u strane privrede). Otuda kao strateško rješenje ostaje okretanje višim fazama prerade i finalizaciji u proizvodnji.

e) Izbor pravaca industrijskog razvoja

S obzirom na megatranzicijske promjene, u budućem industrijskom razvoju treba favorizovati one dijelove industrijskog sektora koji sublimišu osobine nove TEP (tehno-ekonomske paradigmne), ali i tradicionalne grane koje se i same rekonstruišu i time revitalizuju. One, pak, proizvodnje koje u svojoj paradigmatskoj strukturi ostanu na pozicijama visoke energetske i sirovonske intenzivnosti i nisko-stručne radne intenzivnosti osudene su da zaostaju. A pozitivne poticaje ne može da da samo tržište. Zato smo i pomenuli primjere Japana i J.Koreje.

f) Bitne komponente transformacije

Kod pristupa transformacije privrede mora da se uzme u obzir potreba i važnost:

- izgradnje vlastitog obrasca razvoja i razvojne strategije;
- uključenja u međunarodne regionalne integracije;
- favorizovanje djelatnosti obrazovanja i istraživanja i čitave NTOIKE sfere;
- respektovanje raspoloživih faktora razvoja i izgradnje kompleksne metode u razvoju gdje bi se od relativne komparativno povoljne sirovine išlo do viših faza prerade i finalizacije.

g) Osrt na prirodno bogatstvo u Republici Srpskoj

Najprije da konstatujemo da je uloga prirodnog bogatstva kao razvojnog faktora promjenljiva. To zavisi od nivoa privredne razvijenosti. Na nižem stepenu razvoja prirodni uslovi imaju značajniju ulogu, ali kasnije, na višem stepenu razvijenosti, nauka i tehnički progres relativiziraju ulogu prirodnog bogatstva (zbog pojave supstituta, otkrića novih materijala, otkrića novih svojstava materijala, miniaturizacije u proizvodnji i međunarodne razmjene).

U ovom smislu ilustrativan je primjer Japana, Italije i Njemačke kao razvijenih zemalja iako su oskudne prirodnim resursima. Na drugoj strani, neke zemlje Afrike, na primjer, ostale su nerazvijene i pored obilja prirodnog bogatstva.

Uticaj, pak, prirodnog bogatstva u zemljama na nižim stepenima razvoja odražava se na obim proizvodnje, strukturu proizvodnje i specijalizaciju kao i ekonomske odnose sa inostranstvom (preko strukture razmjene), na samostalnost u razvoju i sl.

S obzirom na nivo razvijenosti prirodno bogatstvo Republike Srpske ima važnost u njenoj razvojnoj orijentaciji. Ovdje su od značaja da se istaknu:

Struktura zemljišta jer ona daje povoljne uslove za razvoj poljoprivrede i prehrabene industrije.

Glavne karakteristike zemljišta sastoje se u tome što na obradivo zemljište otpada 36% ukupne površine, a što je povoljnije od prosjeka čitave BiH (31%) mada je stanje nepovoljnije prema SRJ (49%). Slika Republike Srpske se poboljšava kada se ovi indikatori prate per capita (zbog niske naseljenosti od 60 stanovnika po 1 km² što je, primjera radi skoro dva puta niže prema SRJ) jer se tada sa 0,6 ha per capita prevazilazi komparativni nivo i SRJ.

Ipak po medjunarodnim standardima Republika Srpska spada u prosječno bogate zemlje prema obradivim površinama.

U svakom slučaju i poljoprivreda i prehrabena industrija, koja se na nju naslanja, imaju dobre pretpostavke za budući rast i razvoj.

Šumsko bogatstvo, gdje 0,8 ha šumskog zemljišta per capita daje Republici Srpskoj bolju poziciju i prema prosjeku BiH. Slična je situacija i kod promatranja drvne mase per capita jer u Republici Srpskoj to iznosi 110 m³ prema prosječnom nivou od 70 m³ u čitavoj BiH ili 50 m³ u bivšoj Jugoslaviji.

To daje dobru osnovu za razvoj industrija prerade drveta.

Od ostalih prirodnih bogatstava pažnju zaslužuju:

- rude željeza (sa ležištima Omarska i Ljubija) koje čine 2/3 rezervi čitave BiH;
- rude aluminijsuma (boksit) a koje čine takodje 2/3 rezervi čitave BiH;
- hidropotencijal za proizvodnju električne energije te
- uslovi za razvoj turizma (posebno banjaskog i planinskog).

Pri ovome naglašavamo da sada za Republiku Srpsku prirodno bogatstvo ima važnost u determinisanju njenih razvojnih pravaca. Uz napomenu da treba insistirati na metodi kompleksnog razvoja jer bi se na taj način izvršila punija valorizacija njenih raspoloživih faktora.

Zaključak

Iz čitavog prethodnog teksta se može doći do nekih krajnjih stavova o razvojnoj orijentaciji zemalja u tranziciji i ZUR pa i naše razvojne orijentacije.

Najprije istaknimo da rast ne može biti neki spontani proces. Tržište je svakako osnova pretpostavka, ali i usmjeravanje razvoja mora da ide paralelno. To znači da je potreban vlastiti obrazac razvoja, a što preporučuju i brojni ekonomisti sa Zapada kao što su: J.K. Galbraith, F. Perroux, J. Naisbitt i dr.

Sljedeće važno pitanje za podsticanje rasta i razvoja ovih privreda su: **transfer tehnologije**, prilagodjavanje novim svjetskim transformacionim procesima i ulazak stranog kapitala, a za što je potrebno izgraditi institucionalno i privredno-sistemsко prilagodjavanje konceptu tržišne privrede.

Treba takodje uključiti respekt određenih drugih pitanja kao što su:

- Kombinacija faktora proizvodnje, gdje bi se u koncepciji rastova favorizovali obilniji faktori (a to je na pr. u Republici Srpskoj živi rad) kao i koncept intermediate technology;
- Kompleksan razvoj, a koji počiva na tome da se na bazi komparativno povoljnih prirodnih resursa razvija dalja prerada do finalizacije (zbog povoljnijeg terms of trade-a, većeg zapošljavanja i odupiranja eksteritorijalizaciji efekata);

-Izbor prioriteta u koje obično spadaju: vanjska trgovina, zaposlenost i eksterna ekonomija;

- Ulazak u medjunarodne ekonomske integracije (za nas prvenstveno u EU);
 - Afirmacija menadžmenta kao primjene znanja na rad, ali i znanja na znanje;
 - Respekt uloge obrazovanja i čitave NTOIKE sfere;
 - Respekt raspoloživosti prirodnih resursa kao faktora razvoja, a koji još uvijek za nas, na nižem stepenu ravoja, igraju važnu ulogu u razvojnoj orijentaciji.
- Izgradnja društvene kohezije , ali što kqd nas za sada može da obavi samo država . Ona je pretpostavka za definisanje nacionalnih ekonomske interesa, prioriteta i strukturnog usmjeravanja privrednog razvoja.
- Za nas postoje i sretne okolnosti, a to je da su kapital i informacije postali transnacionalni i da se, transferom savremene tehnologije može skratiti razvojni put.

LITERATURA

1. P. Drucker, Menadžment za budućnost, Grmeč-Privredni pregled, Beograd, 1995.
2. F. Perroux, Za novu filozofiju razvoja, IRO Matica srpska, Novi Sad, 1986.
3. P. Drucker, Postkapitalističko društvo, Grmeč-Privredni pregled, Beograd, 1995.
4. Dr Radmila Stojanović, Teorija privrednog razvoja u trećoj tehnološkoj revoluciji, Savremena administracija, Beograd, 1979.
5. Dr Slobodan Kotlica, Informaciono tehnološka paradigma i privredni razvoj, Ekonomski institut, Beograd, 1998.
6. Grupa autora, Izazovi razvoja na prelazu u XXI vek, Institut ekonomske nauke, Beograd, 1999.
7. Dr Dragutin Marsenić, Ekonomika Jugoslavije, Univerzitet u Beogradu-Ekonomski fakultet, 1996.

ГЛАСНИК ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
HERALD OF THE GEOGRAPHIC SOCIETY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

ГОДИНА 2000.

YEAR 2000.

Свеска 5

Volume 5

UDK: 325.254:572.9(497.11)

Mr Nada RADUŠKI

PROBLEM IZBEGLIŠTVA U SRBIJI KAO SPECIFIČAN VID MIGRACIJA
STANOVNIŠTVA I MOGUĆA REŠENJA

Rezime

Veliki broj izbeglica i raseljenih lica u Srbiji kao rezultat dramatičnih promena početkom 90 ih godina (raspad zemlje, rat, migracije, etničko čišćenje i dr.) imali su značajan uticaj na demografski razvitak i promene socio-ekonomskih struktura stanovništva. Materijalni, imovinski i statusni položaj ove populacije je izuzetno težak, a s druge strane, imajući u vidu ekonomsku i političku situaciju u zemlji, rešenje ovog pitanja veoma složeno. Izbeglice su uglavnom smeštene kod rođaka i prijatelja, najveći ideo čini mlađe sredovečno stanovništvo a u pogledu radnog statusa veliki je broj nezaposlenih. Pored izbeglica u Srbiji se nalaze i raseljena lica nealbanske nacionalnosti koja su se zbog najnovijih političkih dogadjaja prisilno iselila sa Kosova i Metohije. Generalno gledano postoje tri rešenja problema izbeglištva: repatrijacija (u skladu sa željama izbeglica, međudržavnim dogovorom, bezbednosnim uslovima i sl.), reintegracija i odlazak u treće zemlje. Za lokalnu integraciju, kao jedno od najvažnijih trajnih rešenja, potrebna su znatna finansijska sredstva i pomoć medjunarodne zajednice. Međutim, treba istaći da je do tada i dalje neophodna što hitnija humanitarna pomoć države, vladinim i nevladinim organizacijama za najugroženije kategorije izbeglica i drugih ratom ugroženih lica (stari, deca, invalidi i dr.).

Ključne reči: izbeglice, spoljne migracije, repatrijacija, integracija, Srbija

THE REFUGEE ISUUE AS SPECIFIC KIND OF THE MIGRATION AND
POSSIBLE SOLUTIONS IN SERBIA

Abstract

The disintegration of the former Yugoslavia, the civil war, as well as the creation of new national states are producing to a large scale involuntary migrations and huge number of refugees to the FR Yugoslavia. The ethnic map of the regions directly or indirectly affected by war has changed significantly in the direction of more homogenous nation states. It is difficult to estimate the scale of this special category of migrations. According to the census of refugees in 1996, which conducted UNHCR and the Serbian and Montenegrin Commissions for refugees, there was about 617,000 registered refugees in Serbia and

Mr, istraživač-saradnik, Centar za demografska istraživanja Institut društvenih nauka, Beograd tel. (38111) 36 13 892. e-mail: demcent@eunet.yu. Rad primljen 10.11.2000.

about 28,000 in Montenegro. The economic and social status of the refugees in Serbia is very difficult and its solution will require considerable effort. Generally speaking, there are three possible solutions of the refugee's problem: repatriation, local reintegration and emigration to abroad. But, before of that, it is necessary to provide mush more support and help to refugees (especially for children, women, invalids, etc.).

Key words: refugees, external migration, repatriation, reintegration, Serbia

Migracije stanovništva su bile i ostale bitan činilac u razvitku ljudskih populacija. One su po svojoj prirodi globalna društvena pojava uslovljena istorijskim, geografskim, ekonomskim, demografskim, sociološkim, političkim i mnogim drugim činiocima. Migracije, voljne ili prisilne, utiču na obim stanovništva, teritorijalni razmeštaj, kao i osnovne strukture (etničku, starosnu, obrazovnu, ekonomsku i dr.), pa zbog toga predstavljaju neodvojiv deo celokupnog i vrlo složenog demografskog razvijenja stanovništva. Pored više tipova premodernih i savremenih migracija, najveći značaj imaju migracije uslovljene ekonomskim i političkim faktorima. Međutim, treba istaći da su u savremeno doba uzroci i motivacija za migracije mnogo kopleksniji pa je standardna klasifikacija migracionih tokova na neki način prevazidjena. Takođe, podela država na emigracione, imigracione i tranzitne je promenjena jer je najčešće u pitanju kombinacija ovih kategorija kretanja stanovništva.

Posle Drugog svetskog rata migraciona kretanja u Srbiji bila su veoma intenzivna kao rezultat promene društveno-političkog sistema i privrednog i kulturnog razvijenja zemlje. Unutrašnje migracije su, kao jedna od najznačajnijih demografskih i socijalnih pojava, pokretane prvenstveno ekonomskim razlozima, ali u pojedinim vremenskim razdobljima i političkim faktorima. Povećanje obima unutrašnjih migracionih kretanja najvidljivije je u promeni udela autohtonog i migrantskog u ukupnom stanovništvu. Na primer, dok je prema prvom posleratnom popisu (1948) svaki peti stanovnik Srbije živeo van mesta rođenja (22%), podaci poslednjeg popisa (1991) pokazuju da je to gotovo svaki drugi (43%), što je posledica društveno-ekonomskog i socio-kulturnog razvoja zemlje, većeg stepena naseljenosti, procesa urbanizacije, kao i promena u nekim strukturalnim obeležjima stanovništva. U strukturi unutrašnjih migracionih kretanja dominiraju medjuopštinska i lokalna preseljavanja, dok su medjurepubličko-pokrajinska bila znatno manje obima.

Kada je reč o spoljnim migracijama, može se govoriti o tri velika talasa emigracionih kretanja: prvi su činile političke izbeglice koji su emigrirali iz zemlje odmah posle Drugog svetskog rata, drugi - odlazak lica na privremeni rad u inostranstvo (uglavnom u Zapadnu Evropu) tokom 60 ih i 70 ih godina i treći talas čine prisilne i voljne migracije stanovništva početkom i tokom 90 ih godina usled dezintegracije zemlje, gradjanskog rata, sankcija UN-a, agresije NATO i drugo. Ove migracije su po svom obimu i karakteru nesumnjivo obeležile poslednju deceniju XX veka. Srbija je do 80 ih godina bila imigraciono područje, ali se u periodu 1981-1991 iseljavanje stanovništva naglo povećalo, tako da je prvi put registrovan negativni migracioni saldo (u centralnoj Srbiji -0,8 a Vojvodini -2,8 promila). To je posledica većih migracija u inostranstvo, započetih 60 ih godina sa pojavom ekonomske i društvene krize, a nastavljenih početkom 90 ih godina iz političkih razloga. Međutim, ovaj problem sve više dobija na značaju jer se dešava u uslovima nedovoljnog radjanja i depopulacije, pa negativni migracioni saldo zajedno sa negativnim prirodnim priraštajem predstavlja veliki demografski problem Srbije.

Prema podacima poslednjeg popisa iz 1991. godine evidentirano je 338 000 lica na privremenom radu u inostranstvu (3,5% ukupnog stanovništva Srbije), što je čak 50% više u odnosu na dve decenije ranije. Ovaj broj je danas zasigurno veći imajući u vidu dra-

matične promene 90 ih godina i veliki broj lica koji su iz ekonomskih i političkih razloga emigrirali iz zemlje. Posebno je zabrinjavajuće što je rastući broj mlađih i visokoobrazovanih, kao i naučno-istraživačkih radnika koji odlaze iz zemlje (najčešće u Kanadu, Ameriku). O ovom broju nema tačnih podataka i uglavnom se raspolaže procenama radjenim na osnovu anketnog istraživanja na pojedinim fakultetima i institutima. Ilustracije radi, procenjuje se da je od ukupnog broja naučnih i stručnih kadrova koji su emigrirali u inostranstvo u proteklih 15 godina, čak 70% otišlo u periodu od 1990. do 1993. godine. Imajući u vidu negativne posledice obima i smera unutrašnjih i spoljnih migracija neophodno je u cilju ravnometernog razvijanja stanovništva njihovo društveno usmeravanje a u skladu sa opštom razvojnom politikom zemlje.

U okviru savremenih migracija stanovništva, izbeglištvo predstavlja specifični vid migracionih kretanja koji sa demografskog, ekonomskog, socijalnog, pravnog, političkog i etičkog aspekta zaslužuje posebnu pažnju. Istorija kretanja stanovništva Srbije registruje i ovu posebnu vrstu spoljnih migracija. U kategoriju izbeglica spadaju lica koja su usled ratnih tenzija i sukoba, političkih konflikata, progona, ugroženosti, ali i ličnih motiva i osećanja, primorana da napuste svoju zemlju.¹ Medju osnovnim uzrocima raseljavanja i izbeglištva nalaze se dakle, politički, ekonomski, ekološki i etički korenji. Problem izbeglištva ne može se tretirati izvan uslova u kojima nastaje, pa je zbog toga nužno identifikovati njegove korene i uzroke kao i njihovu medjusobnu zavisnost i isprepletanost.

Raspad bivše Jugoslavije, izbijanje gradjanskog rata i tzv. etničko čišćenje stanovništva doveli su do značajnih etnomigracionih kretanja (prisilnih i voljnih) iz bivših jugoslovenskih republika ka matičnim područjima - Srbiji i Crnoj Gori, kao i prema inostranstvu. Tako se procenjuje da je preko dva miliona lica napustilo ratom zahvaćena područja (Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina) i zatražila utočište u SR Jugoslaviji (oko 650 000), Hrvatskoj (oko 350 000), Austriji (oko 150 000), SR Nemačkoj (oko 200 000), Francuskoj (oko 100 000), Švedskoj (oko 80 000) i drugim zemljama. Takođe, prema podacima UNHCR-a, smatra se da je krajem 1993. godine od ukupno 15 miliona izbeglica u svetu, gotovo jedna petina (oko 2,5 miliona) bila iz bivše Jugoslavije.

Prema popisu iz 1996. godine u Srbiji je registrovano 617 000 izbeglica i ratom ugroženih lica.² Od tog broja, zbog bliskih rođačkih i prijateljskih veza, više od polovine (54,7%) je našlo pribrežje u centralnoj Srbiji, i to najvećim delom u Beogradu (oko 170 000 ili 28%), dok se u Vojvodini nalazi 42% a na Kosovu 3,3%. Velika koncentracija izbegličke populacije u Beogradu je nepovoljna, imajući u vidu urbanističke i infrastrukturne potencijale glavnog grada. Zbog prirode etničkog sukoba, izbeglice u Srbiji su prema nacionalnoj strukturi pretežno Srbi i Crnogorci (preko 90%), jer su oni sa ratom ugroženih područja bežali ka svojoj matičnoj državi. Za razliku od prvog talasa izbeglica, u kojem su veliku većinu činile žene, deca i stara lica, polna i starosna struktura ove populacije je danas relativno uravnotežena. Kada je reč o zbrinjavanju izbeglica, za razliku od ostalih zemalja

¹ U Srbiji se pod pojmom izbeglice podrazumevaju Srbi, Crnogorci i gradjani drugih nacionalnosti koji su usled pritiska vlasti, progona i diskriminacije zbog njihove verske i nacionalne pripadnosti ili političkih uverenja bili prinudjeni da napuste svoje prebivalište i prebegnu na teritoriju Srbije. Zakon o izbeglicama republike Srbije uređuje pitanja pojma izbeglice, zbrinjavanja, zaštite, utvrđivanje i gubljenje svojstava izbeglice i sl. Na međunarodnom planu pitanje izbeglica napotpunjeno je regulisano Ženevske konvencijom iz 1951. na osnovu čega je osnovan Visoki komesarjat za izbeglice (UNHCR) sa zadatkom da pruži materijalnu pomoć izbeglicama kao i vladama na čijoj se teritoriji nalaze izbeglice.

² Popis izbeglica i ratom ugroženih lica sprovedeni su 1996. godine UNHCR, Komesarjat za izbeglice Republike Srbije i Komesarjat za raseljena lica Republike Crne Gore, dok je anketu sproveo Ekonomski institut iz Beograda na uzorku od 2000 lica. Od 617 000 popisanih lica u Srbiji 538 000 prema međunarodnim kriterijumima imaju status izbeglice.

u kojima su izbeglice većinom smeštene po kolektivnim centrima, u Srbiji se gotovo dve trećine izbeglica i ratom ugroženih lica nalazi kod rođaka i prijatelja, samo 9,5% je u kolektivnim centrima, dok je oko 20% smešteno u iznajmljenim stanovima, 8,7% u adaptiranim i neadekvatnim prostorima (vešernice, potkrovla i sl.), a oko 8% ima sopstveni smeštaj. U uslovima velike ekonomske krize to predstavlja značajno finansijsko opterećenje za porodice koje su primile izbeglice, budući da je veći deo stanovništva u ionako teškoj materijalnoj situaciji. Takođe, zbog prisutne velike nezaposlenosti ukupnog stanovništva Srbije, mogućnosti za zapošljavanje izbeglica su veoma male što dodatno otežava njihov položaj u smislu materijalne zavisnosti i nemogućnost izdržavanja porodice. Naime, prema raspoloživim podacima, dve trećine izbeglica starijih od 15 godina je nezaposleno, odnosno samo 12% radi bilo na određeno ili neodredjeno vreme. Sve ovo ukazuje da je izbeglička populacija isključena iz ekonomskog i društvenog života a budući da se u vreme sprovodenja popisa značajan deo (oko 65%) izjasnio da želi da ostane u Srbiji, odnosno Jugoslaviji, neophodno je obezbediti uslove za njihovu lokalnu integraciju, što predstavlja ne mali problem prvenstveno zbog teške ekonomske i socijalne situacije u kojoj se zemlja nalazi.

Demografske posledice izbeglištva u Srbiji u velikoj meri će zavisiti od relevantnih političkih odluka, mada je gotovo sasvim izvesno da pored uticaja na obim stanovništva (s obzirom da čine oko 6% ukupnog stanovništva), ima uticaja i na etničku strukturu koja je značajno promenjena u smislu stvaranja nacionalno homogenije države. Tako se procenjuje, imajući u vidu nacionalni sastav izbeglica, da je došlo do porasta udela Srba u ukupnom stanovništvu Srbije (sa 66% na 68%), kao i Vojvodine (sa 57% na 60%). S druge strane, na promenu etničke slike Srbije uticale su i emigracije pojedinih nacionalnosti čiji se udeo smanjio u ukupnom stanovništvu, kao na primer Madjara (sa 3,5% na 3,2%) i Hrvata (sa 1,1% na 0,9%) a koji su se selili u svoje matične države iz političkih i ekonomskih razloga.

Raspoloživi podaci i procene pokazuju da od popisa izbeglih i ratom ugroženih lica 1996. Godine, na žalost nije bilo nekih većih i suštinskih promena u pogledu njihovog broja i strukturnih karakteristika. Srbija i dalje zbrinjava veliki broj izbeglica što predstavlja akutni problem koji nameće potrebu njegovog što hitnijeg i efikasnijeg rešavanja. Budući da novi popis nije sproveden, prema procenama UNHCR-a (juli 2000.) danas u Srbiji ima preko 500 000 izbeglih lica. Od 1996. godine procenjuje se da je 50 hiljada izbeglica dobilo jugoslovensko državljanstvo, oko 5000 izbeglica se organizovano vratilo u Hrvatsku a još oko 4000 bez pomoći UNHCR-a (prema hrvatskim izvorima taj broj je daleko veći i kreće se od 30 do 50 hiljada). Sa političkim promenama u Hrvatskoj očekuje se da će povratak izbeglica biti lakši i da će nova vlada omogućiti povratak onima koji to žele. Broj izbeglica koji se vratio u Bosnu i Hercegovinu prema procenama UNHCR-a iznosi nekoliko hiljada (mada je ovaj broj teško utvrditi zbog relativno lakog prelaska granice), ali je znatno veći u prva četiri meseca 2000. godine u odnosu na isti period prošle godine. U inostranstvo je od 1992. godine otišlo oko 15 hiljada izbeglica odnosno prosečno godišnje oko 2000 do 3000 lica, sa namerom da se tamo za stalno nastani.

Mada se tačan broj izbeglica, dakle, ne može sa sigurnošću utvrditi, sasvim je izvesno da je to velika populacija koja je, imajući u vidu njihov materijalni, imovinski i pravni status u nezavidnom položaju i gotovo isključena iz društvenog života zemlje. Međutim, ono što treba imati u vidu jeste činjenica da velika većina želi da ostane i trajno se nastani u Srbiji, odnosno Jugoslaviji, s jedne strane i da su šanse za repatrijaciju još uvek male, s druge strane, što sve nameće potrebu efikasnijeg rešavanja ovog problema u smislu donošenja odgovarajućih planova i programa za njihovu integraciju (obezbedjivanja uslova za zapošljavanje, adekvatan smeštaj, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu i slično). Pri tome

treba imati u vidu da se pored izbeglica u Srbiji nalazi i veliki broj raseljenih lica sa Kosova i Metohije (prema podacima UNHCR-a registrovano je oko 170 hiljada lica nealbanske nacionalnosti), koji su zbog političkih prilika u ovoj pokrajini pribegli potražili u Srbiji i Crnoj Gori. Imajući u vidu ekonomski i politički položaj u kome se nalazi Srbija, rešavanje pitanja izbeglica i raseljenih lica ostaje vrlo složeno i komplikovano.

Način trajnog rešavanja problema izbeglica zasniva se na tri osnovna rešenja koja su u saglasnosti sa medjunarodnom praksom. Prvo rešenje je repatriacija, odnosno povratak izbeglica u svoju zemlju porekla. Svakako da ovo rešenje mora biti u skladu sa željama izbeglicama, bezbednosnim uslovima i međudržavnim dogovorom odnosno prihvatanje povratka izbeglica od strane države odakle su izbegli. Drugo rešenje je tzv. lokalna integracija onog dela izbegličke populacije koja ne želi ili ne može da se vratи na područja sa kojih su prebegla. Ovo je jedno od najvažnijih trajnih rešenja ali je taj proces složen i zahteva planski pristup kao i velika materijalna sredstva da bi se obezbedio smeštaj, zaposlenje, obrazovanje, socijalna i zdravstvena zaštita i drugo. S tim u vezi, neophodna je značajna pomoć medjunarodne zajednice i to kako vladinim tako i nevladinim organoizacijama. Treće rešenje je organizovana pomoć izbeglicama za odlazak u treće zemlje. Iseljenje a posebno njihov status i integraciju u tim zemljama nije lako obezbediti ali u saradnji sa UNHCR mogao bi da se postigne dogovor oko sticanja statusa izbeglice i kasnije postepenu integraciju. Ovo je bitno jer je vrlo često izbeglicama srpske nacionalnosti u zapadnoevropskim zemljama uskrćivan status izbeglica, pa je neophodno na medjunarodnom planu se zalagati za očuvanje humanitarnog karaktera izbeglištva.

Medutim pre nego što se stvore uslovi za trajno rešenje problema izbeglica, neophodno je obezbediti veću humanitarnu pomoć od domaćih nadležnih organa, humanitarnih i drugih nevladinih organizacija, a posebno za specifične segmente izbegličke populacije tj. najugroženije kategorije (decu, stara lica, invalide i dr.). Ova sredstva dobijena iz domaćih i medjunarodnih fondova trebalo bi što više usmeriti u izgradnju kolektivnih centara za smeštaj i zbrivanje izbeglih i raseljenih lica imajući u vidu ekonomski nepovoljni položaj porodičnih domaćinstava u Srbiji koja su primila izbeglice. Takođe, neophodna je što pre sprovesti novi popis izbeglica da bi se tako, na osnovu ažuriranih podataka o broju izbeglica, njihovom položaju i strukturi, mogla zahtevati znatno veća humanitarna pomoć od medjunarodnih vladinih i nevladinih organizacija. Naime, procenjuje se da je do sada svega oko 10-20% ukupne humanitarne pomoći medjunarodne zajednice bivšim jugoslovenskim republikama upućeno SR Jugoslaviji. Saradnja sa ovim organizacijama mora biti znatno intenzivnija i bolje organizovana a njihovo delovanje u skladu sa zakonima naše zemlje i u koordinaciji sa našim odgovarajućim institucijama.

LITERATURA

- Ekonomski institut: (1997): Izbeglice i druga ratom ugrožena lica, *Izveštaj o humanom razvoju-Jugoslavija 1996*, Beograd
- Grečić, Vladimir (1998): *Jugoslovenske spoljne migracije*, Savezno Ministarstvo za rad, zdravstvo i socijalnu politiku, Institut za medjunarodnu politiku i privredu, Savezni zavod za tržište rada, Savezni zavod za tržište rada, Beograd.
- Joly, Daniele (1992): *Refugees*, Minority Right Publications, London
- Raduški, Nada (1997): Guerre Civile et changement de Structure Ethnique En ex- Yougoslavie, *Hommes & Migrations*, No.1205, Paris.
- Stevanović, Radoslav (1995): Migracije, *Razvitak stanovništva Srbije 1950-1991.*, Centar za demografska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd.

ГЛАСНИК ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
HERALD OF THE GEOGRAPHIC SOCIETY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

ГОДИНА 2000.

YEAR 2000.

Свеска 5

Volume 5

UDK: 314.15

Dr Mirjana RAŠEVIĆ*

TRI PITANJA POPULACIONE POLITIKE

U radu su predstavljena tri pitanja populacione politike. Politički odgovor vezan za sferu niskog fertiliteta stanovništva, produženje srednjeg trajanja života i ublažavanje emigracionih tokova. Pokazano je da osobine i rezultati dosadašnje politike, čiji je cilj bio rehabilitacija radjanja, za razliku od mortalitetne i migratorne politike i političkog odgovora na starenje populacije, otkrivaju krupne probleme. Pored nesumnjivog napretka u kvalitativnom smislu - rasprostranjenost, postavljena načela, principi i ciljevi, izgradjen institucionalni okvir - primjenjene mere nisu dovoljno efikasne da reše populacioni problem. Akcije u prilog radjanja moraju biti intenzivnije, celovitije i istraživačke. Populaciona edukacija se nameće kao mogući novi pravci politike. Međutim, veliki i možda najsloženiji problem koji populaciona politika treba da savlada nalazi se u sferi svesti - državnoj, političkoj, društvenoj i individualnoj.

Ključne reči: fertilitet, mortalitet, emigracija, populaciona politika.

Three questions of the population policy are presented in the paper. Political answer related to the sphere of the low fertility problem, increasing of life expectancy and discourage emigration flow. It should be underlined that the main features and results of the policy implemented so far in the area of child bearing rehabilitation disclose major problems as opposed to the mortality and migratory policies and the political response to the ageing of population. Despite doubtless improvements in terms of quality - coverage, principles and targets, developed institutional framework - fertility policy is not efficient enough to resolve the population-related problems. Steps to increase the birth rate must be more intensive, more comprehensive and scientifically based. The possible new policy directions lie in the population education. However, major and probably the most complex issue to be resolved by the population policy lies in the sphere of awareness at the level of the state, political authorities, social structures and individuals.

Key words: fertility, mortality, migration, population policy.

Pitanje političkog odgovora na *problem niskog fertiliteta* stanovništva je višestruko značajno i složeno. Pre svega, zato što je nedovoljno radjanje dominantni uzrok starenja i depopulacije razvijenih zemalja, što čini aktuelnim pitanje odnosa populacionog i društvenog razvoja. Zatim, usled nedostatka naučnog i iskustvenog saznanja u pogledu dostizanja nivoa radjanja potrebnog za prosto obnavljanje generacija. Iskustva razvijenih zemalja ukazuju da, bez obzira na značajne razlike u ekonomskim, društveno-političkim i

* Dr Mirjana Rašević, viši naučni saradnik. Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, Narodnog fronta 45, Beograd. Rad primljen 10.11.2000. godine

vrednosnim sistemima, kao i pristupu populacionoj politici, postoji značajan stepen uniformnosti u pogledu ciljeva, pravaca mera, kao i definitivnog izraza primenjenih mera.

Danas je u najvećoj meri prisutan indirektni pristup kojim se, preko politike podrške porodici odnosno niza relevantnih socijalnih politika (socijalna sigurnost, stanovanje, zapošljavanje i dr.), eksplisitno ili implicitno teži stvaranju uslova koji bi mogli stimulativno uticati na radjanje. On je rezultat otpora direktnom upitanju politike u sferu reproduktivnog ponašanja individue. Otpore prema pronatalitetnoj politici je teško objasniti. Istorijsko iskustvo, ljudska prava, političke prepreke, neverovanje u efekte populacione politike ili verovanje u čoveka kao racionalno biće, su neke od prepostavki koje se nameću. Takodje, potreбno je vreme, usled prirode procesa, da se iskuse prve posledice nezadovoljavajućih demografskih trendova. Indirektni pristup se, pak, sуштинski ne razlikuje od otvoreno eksplisitnog pronatalitenog pristupa koji je karakterisao veliki broj istočno-evropskih zemalja i zemalja Centralne Europe tokom socijalističkog društvenog uredjenja. Politika prema fertilitetu i u ovim zemljama je sprovodjena posredstvom politike podrške porodici i drugih oblasti socijalne politike mada su pronataliteni ciljevi bili integrirani u razvojne planove.

Politika podrške porodici ima dva cilja, koji zapravo koegzistiraju. Smanjivanje troškova roditeljstva i ublažavanje nejednakosti u životnom standardu izmedju porodica sa i bez dece, prevashodno je socijalni cilj, no, njegovi efekti mogu biti stimulativni po radjanje čak i u slučaju da se oni ne očekuju. Ovako definisan cilj mogao bi se označiti kao demografski neutralan. Uobičajeno se kao ciljna grupa definiše porodica, no u skorašnje vreme sa porastom kampanje o pravu deteta, cilj se usmerava na dobrobit dece. Pluralizam formi porodične organizacije, kao i uvećanje broja porodica sa jednim roditeljem, proširuje opseg značenja socijalnog cilja jednakih šansi za sve. Pronatalitetni cilj, stimulisanje većeg broja dece u porodici kako bi se dostigao željeni nivo radjanja, redje je zastupljen na opštem nivou.

Mere kojima se operacionalizuju ovi ciljevi mogu biti u novcu ili u uslugama. Mada je teško napraviti univerzalnu tipologiju mera pomoći porodici moguće je izdvojiti: finansijska davanja kojima se teži pokriti deo ekonomskog tereta podizanja dece, čemu se, uslovno, može pripojiti i sistem poreskih olakšica; regulisanje radnog statusa roditelja i odsustovanja tokom trudnoće, porodjaja, podizanja male dece i negovanja bolesnog deteta, kao i mogućnosti usklajivanja rada i roditeljstva fleksibilnim sistemom radnog vremena; programe čuvanja dece zaposlenih roditelja; planiranje porodice.

Politika podrške porodici ima, najmanje, privremen i pronatalitetni efekat. To je utvrđeno za zemlje Centralne i Istočne Europe u vreme kada su se sprovodile mere s eksplisitno pronatalitetnim ciljem kao i danas za nordijske zemlje, posebno Švedsku, i neke zemlje Zapadne Europe. Mnogi autori ocenjuju da se postiže i dugotrajan efekat. On se kreće izmedju neopadanja završenog fertiliteta u Čehoslovačkoj do povećanja prosečnog broja dece u porodici za 10% u Madjarskoj i Francuskoj. I Ekartova studija iz devedesetih godina, bazirana na iskustvima jedanaest zemalja, je pokazala da visoke materijalne beneficije mogu povećati stopu ukupnog fertiliteta u visini od 0,2 deteta po ženi. Značajan je i primer Švedske. Politika čiji je cilj uspostavljanje ravnoteže izmedju života, profesije i porodice i pružanje podjednake šanse ženi za samostvarivanje, povećala je fertilitet stanovništva do nivoa koji je blizu potrebnog za obnavljanje generacija. Stopa ukupnog fertiliteta je u 1991. godini, čak, iznosila 2,13. Deo povećanja se sigurno duguje povećanju radjanja prvog deteta žena u tridesetim godinama života, kao i smanjenju vremenskog razmaka izmedju rođenja prvog i drugog deteta. Međutim, otvoreno je pitanje da li će i završeni fertilitet stanovništva rasti.

Dakle, najveći broj procena ukazuje da je maksimalni efekat primenjivanih mera porast završnog fertiliteta do 10%, što je u uslovima izuzetno niskog fertiliteta u svim razvijenim zemljama nedovoljno. Razlozi izostajanja željenih efekata su svakako mnogobrojni i nedovoljno poznati. S jedne strane, moguće ih je tražiti u neadekvatnoj operacionalizaciji mera. Njen uzrok može biti ekonomске prirode, neadekvatan nivo ekonomskog razvoja ili odsustvo spremnosti izdvajanja adekvatnih sredstava, kao i političke prirode, podredjenost mera populacione politike drugim oblastima socijalne politike, sa kojima se prepliće ili u čijim okvirima se sprovodi, a koji se, sa stanovišta kratkoročnih kriterija funkcionisanja društvenog sistema, ukazuju prioritetskim (pre svega politika radne snage). Obezbedjenje adekvatnih finansijskih sredstava za programe namenjene porodici, roditeljima i deci otežano je i povećanim potrebama socijalne brige o starima.

Istraživanja vezana za utvrđivanje stavova pojedinaca o uzrocima niskog radjanja i individualnih očekivanja od države, sprovedena u devedesetim godinama u nizu evropskih zemalja, ukazala su na saglasnost sa postojećim sistemom mera politike. To pokazuje da on, potencijalno, može imati veći pronatalitetni stimulans ukoliko bi mogućnost i spremnost države bila veća da adekvatno odgovori na individualne zahteve. Pri tome se misli na realizaciju željenog broja dece, koji je po pravilu viši nego realizovani, ali i niži nego što je potrebno za prostu reprodukciju stanovništva. Prema procenama analitičara završeni fertilitet tada bi mogao biti viši za još 10%. Naravno, time bi problem nedovoljnog radjanja bio ublažen, ali ne i rešen, što upućuje na drugu stranu problema adekvatnog odgovora na nizak fertilitet stanovništva.

To postavlja mnogo složenije pitanje adekvatnosti mera s obzirom na kompleksnu determinističku osnovu reproduktivnog ponašanja u savremenom društvu. U osnovi niskih reproduktivnih normi nalazi se razvijen sistem potreba individua i mnoštva alternativnih opcija njihovog zadovoljenja. Dominantni vrednosni sistem obeležava individualizam i materijalizam u okviru koga se određuje vrednost i cena deteta. Istraživanja ukazuju da je roditeljstvo zadržalo visoko mesto u sistemu vrednosti individua, ali i da se izmenila njegova suština. Neegzistencijalna osnova vrednosti deteta (bitan, čak, najvažniji element emotivnog života i samoostvarenja individue) postaje odrednica reproduktivnog ponašanja, jer se ostvaruje sa jednim ili dvoje dece. Samim tim se nameće pitanje, da li ima realnih prostora za populacionu politiku u novom modelu reproduktivnog ponašanja koji je tako duboko uslovljen da relativizuje kulturno nasleđe uslovljavajući konvergentno, homogenizovano reproduktivno ponašanje u razvijenim zemljama.

Rezultati istraživanja o prihvatanju populacione politike na individualnom nivou, koja su sprovedena poslednje decenije u mnogim evropskim zemljama, pokazuju da postoje neke bitne pretpostavke za rehabilitaciju radjanja. Pre svega, dobra informisanost o demografskim problemima i osetljivost na njih. Zatim, visoko vrednovanje braka i isticanje porodičnog života i dece kao najvažnije životne aspiracije i cilja per se. Takođe, više nalaza ovog istraživanja upućuje i na individualno prepoznavanje strukturalnih prepreka kao bitne barijere između individualnih reproduktivnih namera i ponašanja. Otuda postoji prostor za populacionu politiku. Naredna bitna pretpostavka za rehabilitaciju radjanja je prihvatanje pronatalitetne politike i spremnost da se pozitivno reaguje u uslovima koje će ona stvoriti. Disonantno je, međutim, dominantno isticanje individualnih potreba, zatvaranje na mikronivou i istovremeno postojanje svesti o problemu, ali ne i svesti o ličnoj ulozi u njegovom rešavanju. Samim tim se nameće dilema da li bi pojedinac na postojeće pronatalitetne mere, i u uslovima njihove adekvatne operacionalizacije, odgovorio radjanjem potrebnog broja dece?

Imajući u vidu male efekte preduzetih mera u cilju rehabilitacije radjanja i složenost uzroka koji ih uslovljavaju, akcije u prilog radjanja morale bi biti intenzivnije, celovitije i

zasnovane na rezultatima istraživanja. Populaciona edukacija se nameće kao novi pravac politike imajući u vidu da pojedinac nema dovoljno specifičnih znanja. U manjoj ili većoj meri ne vidi se odnos između individualnog ponašanja i makro procesa, ne poznaju se posledice nezadovoljavajućih populacionih tendencija, sporost demografskih promena i njihovo odloženo dejstvo, zatim ne razumeju se potrebe društva u ovoj sferi kao ni potrebe budućih generacija, ne razmišlja se o reproduktivnom zdravlju i drugo.

Znanje je, međutim, nesumnjivo značajan činilac pri uspostavljanju odredjenog sistema vrednosti, formirajući stavove, stvarajući motivacije, kao i važan faktor u procesu odlučivanja u mnogim oblastima, uključujući i reproduktivno ponašanje. Naime, uticaj znanja najmanje može biti dvostruk, kognitivni i socijalni. Kognitivni uticaj transformiše način na koji individua razmišlja i percepira podstičući kritičnost, racionalnost, ali i uključivanje vremenske dimenzije ili na primer odgovornosti u proces mišljenja (Bledsoe et all, 1999). Svi nabrojani elementi su bitni, a posebno se čini bitan elemenat odgovornosti, jer pojedinac ne razmišlja i/ili ne uvažava potrebe vezane za biološku reprodukciju društva. Socijalni uticaj znanja se, pak, vezuje za Parsonsonovu teoriju prema kojoj individua putem usvajanja znanja stiče stavove i norme koji uključuju vrednosti socijalnih institucija i kulturnog modela sredine. Kada je reč o populacionoj edukaciji bitno je istaći komponentu emocionalnog reagovanja na činjenicu koja se saznaće, jer jaka osećanja, pozitivna ili negativna, doprinose uključivanju informacije u motivacione procese. Na taj način verbalna komponeneta kroz niz različitih puteva postaje sastavni deo individualne strategije. Jer prema Bhrolchain (1993) individualna strategija u bilo kojoj oblasti je rezultat, manje ili više racionalan odgovor, u svetu postavljenih ciljeva na uslove u okruženju, a ne samo na informacije koje se poseduju.

Otuda bi širenje relevantnih znanja trebalo da predstavlja osnovu za formiranje reproduktivne svesti. Nju mora da gradi populaciona politika uključujući niz institucija, prvenstveno medije, školu i crkvu. Formiranje reproduktivne svesti je neophodno, jer veliki i možda najsloženiji problem koji populaciona politika prema fertilitetu stanovništva treba da savlada, nalazi se u stanju individualne svesti, ali i u društvenoj svesti shvaćenoj u najširem smislu. Čovečanstvo, pak, traži odgovor na problem nedovoljnog radjanja sa svim posledicama koje ono donosi na makro nivou. Stari odgovori religijskog ili pravnog pritiska ne odgovaraju nivou razvoja, a nova etika u uslovima mnogih intelektualnih sistema nije univerzalnog tipa. Takođe, ne može se očekivati da će homo sapiens, kao racionalno biće, pronaći odgovor u bliskoj budućnosti. Potrebno je vreme koje se meri ne godinama već decenijama (Lassonde, 1999) da se spontano formira grupna strategija kao racionalan odgovor na nedovoljno radjanje.

Populaciona edukacija je prepoznata kao važan element populacione politike i u Programu akcije, usvojenom na Medjunarodnoj konferenciji o stanovništvu i razvoju u Kairu 1994. U Programu je iznet niz pragmatičnih saveta. Najvažniji su: obrazovanje vezano za populacionu tematiku mora da počne u osnovnoj školi; mediji (radio, televizija, pozorišta) treba da budu glavni instrument za širenje znanja i motivacije i podsticanje javne diskusije o demografskim pitanjima; neophodna je mobilizacija javnog mnjenja, uključujući i članove parlamenta; obrazovne programe treba istovremeno sprovoditi na više frontova i u skladu sa drugim akcijama populacione politike; bitno je oslanjanje na istraživanja informacionih potreba i najprihvatljivijih načina za njihovo širenje u određenoj kulturi; i stvaranje specijalista za pitanja nauke o stanovništvu na univerzitetском nivou.

Pored rehabilitacije radjanja, politički odgovor na nizak fertilitet stanovništva obuhvata ili bi trebalo da obuhvati i delovanja vezana za stareњe populacije. U društvu koje je staro, iz demografske perspektive, i koje će i dalje stariti nameće se više pravaca delovan-

ja. Najvažniji su produbljivanje resursa relevantnih naučnih znanja; širenje znanja vezanih za medicinske, psihološke i socijalne aspekte starenja; forsiranje razvoja kućne nege kao kao osnovne forme za pružanje dugotrajne pomoći i podrške stariim osobama i usvajanje koncepta promocije zdravlja.

Bolje razumevanje procesa starenja, bioloških granica čovekovog života, determinanta dugovečnosti, puteva za zdraviji život u trećem i četvrtom životnom dobu, uzroka visokoletalnih bolesti, tretmana bolesti koje otežavaju život u starosti su pitanja koja se nameću za istraživanje. Sva su dubinskog karaktera, medjuzavisna i procesne prirode.

Imajući u vidu proces starenja stanovništva nepohodno je preusmeravanje ulaganja od obrazovanja pedijatara, pedijatrijskih sestara, akušera i akušerskih medicinskih sestara, učitelja i profesora ka obrazovanju gerijatara, medicinskih sestara za rad u gerijatriji i socijanih radnika. Važno je, takodje, i da svi medicinski radnici usvoje opšta gerijatrijska znanja.

Pored toga, neophodno je sprovodjenje odgovarajuće populacione edukacije široko usmerene da bi se promenili mnogobrojni stereotipi, predrasude i nerazumevanja vezani za starost i stvorila drugačija kulturna klima i posledično eliminisala diskriminacija starih ljudi, pogotovo u modernom "starom" društvu, i omogućilo stariim licima da razreše mnoge probleme koji su sastavni deo starenja i starosti.

Forsiranje razvoja kućne nege kao osnovne forme za pružanje dugotrajne pomoći i podrške stariim osobama ima za cilj promociju porodičnog okruženja odnosno života starih lica u sopstvenom domaćinstvu. Pored ostvarivanja pragmatičnih zahteva ekonomske prirode, ova opcija omogućava postizanje, u što većoj meri, korespondiranja sa realnošću, psihičke stabilnosti, zadovoljenja emotivnih potreba, ostvarivanja mreže socijalnih kontakata i relacijskih odnosa, samooštvarivanja, autonomije i identiteta u trećem dobu života. Strategija kućne nege podrazumeva uključenje različitih kanala pružanja pomoći. Formalnih i neformalnih, profesionalnih i volonterskih. Od osnovnih i najvažnijih medicinskih servisa različitog tipa kao što su pružanje usluga ambulantnog i/ili bolničkog nivoa, preko socijalnih servisa i servisa koji bi preuzeли deo kućnih poslova, do grupa za samopomoć i mreže sastavljene od članova porodice, prijatelja i suseda stare osobe. Medicinska sestra sa gerijatrijskim znanjem i veštinama, pak, inicira i uključuje različite opcije predstavljajući centar pomoći i podrške staroj osobi.

Izneti koncept podrazumeva angažovanje javnog sektora, porodice stare osobe kao i razvoj čitave lepeze privatnih inicijativa od strane profesionalaca, zainteresovanih pojedincata, volontera, samih starih osoba ili njihovih porodica. Država treba da bude glavni nosilac programa kućne nege, ne samo u pravnom i organizacionom aspektu već i u finansijskom smislu. Takodje, država treba da pomogne sve relevantne inicijative promocijom njihovog značaja, pružanjem institucionalne osnove ili direktnim i indirektnim finansijskim podsticajima kao što su poreske olakšice ili subvencionisanje cene rada. Takodje, značajna je uloga države u pokretanju programa, na nacionalnom ili lokalnom nivou, s ciljem da se stara lica vrate u porodično okruženje putem širenja informacija vezanih za strategiju kućne nege kao i davanja porodicu mesečne materijalne pomoći, poreskih olakšica ili kredita za prilagodjavanje mesta stanovanja potrebama starih lica.

Mnoga patološka stanja u trećem i četvrtom dobu života nisu nužna posledica biološkog starenja već su i rezultat izlaganja rizičnim faktorima tokom čitavog života uključujući i starost. Pre svih kardiovaskularni i respiratori morbiditet, ali i izbegavanje padova, ili osteoporoze, na primer. To je i razlog što se mnogo može učiniti promocijom zdravlja. Adekvatnom prevencijom se fatalne bolesti mogu odložiti ili čak sprečiti njihova pojava kao i usporiti proces starenja organizma i povećati ideo godina života u dobrom

zdravlju. Pogotovo ako se rano, u mладости ili, čak, u detinjstvu, usvoji zdrav način svakodnevног života i individualnog ponašanja.

Predložena konceptualna rešenja su rezultat prepoznavanja kako potreba vezanih za zdravlje i opštu dobrobit starih osoba tako i nužnosti efikasnije upotrebe materijalnih resursa. No i u slučaju njihovog prihvatanja, nameće se kao imperativ iznalaženje i drugih puteva za smanjenje pritiska na zdravstveni budžet. U tom smislu u mnogim sredinama je važan faktor redefinisane zdravstvenog osiguranja.

Usled starenja populacije nameće se i pitanje solventnosti penzionog sistema. Nekoliko mogućnosti preovladava u diskusijama o reformi penzionog sistema. To je smanjenje obuhvata, isključivanje principa prilagodjavanja veličine penzije rastu troškova života, porast starosne granice za odlazak u penziju, porast taksi na beneficije i porast iznosa doprinosu. Svaka od ovih mogućnosti, pak, zahteva promene ponašanja svih subjekata u sistemu.

Najveći deo ovog priloga je posvećen politici u oblasti fertiliteta stanovništva. Iz više razloga. Ona je u najvećoj meri demografska politika i politika sa najviše nerešenih pitanja u konceptualnom i teorijskom smislu. Za razliku, pak, od brojnih dilema koje se tiču političkog odgovora na nizak nivo radjanja, promocija zdravlja u svim fazama života je pravac kome treba težiti u okviru politike prema mortalitetu stanovništva.

Naime, mortalitetni model prema uzrocima smrti u svim razvijenim zemljama jasno pokazuje da na ovom stadijumu epidemiološke tranzicije dominiraju bolesti čiji je uzrok čovek. Pušenje, neadekvatna ishrana, alkoholizam, nedovoljno poklanjanje pažnje fizičkoj aktivnosti, odlaganje odlaska kod lekara, neodgovorno seksualno ponašanje, nezdrava životna sredina su bitni faktori koji utiču na nivo smrtnosti stanovništva. Ako zdravstveno stanje shvatimo kao rezultantu dve grupe faktora, zdravstveno promotivnih i zdravstveno hazardnih, preko kojih deluju socijalne i ekonomske determinante na mentalne i biološke mehanizme individue, promena u načinu života i individualnom ponašanju nameće se kao osnova za *produženje srednjeg trajanja života*.

Promocija zdravlja se može definisati kao program koji teži razvoju i promociji zdravog načina života u zdravoj životnoj sredini razvijajući svest o individualnoj odgovornosti za sopstveno zdravlje putem masovne edukacije i zakonskih i administrativnih rešenja, uključujući i ekonomske mehanizme u kombinaciji sa razvojem centara za promociju zdravlja, povezivanjem zdravstvene politike sa obrazovnom, razvojnom i socijalnom politikom, iniciranjem self-help volonterskih pokreta i finansiranjem specifičnih programa za grupe sa specijalnim rizikom (na primer, mladi) ili grupu bolesti (na primer, kardiovaskularne bolesti).

Niz razvijenih zemalja, koje su početkom osamdesetih godina usvojile strategiju promocije zdravlja, značajno su uticale na promenu individualnog ponašanja. Usvajanje novog, zdravog stila života je rezultiralo smanjenjem opšteg mortaliteta, kao i kardiovaskularnog mortaliteta i smrtnosti od kancera respiratornog, digestivnog i genitalnog trakta (Caselli, 1991). Pored povećanja srednjeg trajanja života kod oba pola povećao se i ideo godina života u dobrom zdravlju ("zdrave godine") u svim fazama individualnog života, uključujući i treće doba, i kod oba pola. Takodje je smanjena verovatnoća da će osoba koji oboli od kardiovaskularnog oboljenja imati jak stepen bolesti (Crimmins, 1997).

Smanjivanje emigracionih tokova u sve većoj meri postaje važan činilac delovanja u sferi populacione politike. Ublažavanje uzroka iseljavanja prepostavlja, s jedne strane, povećanje napora da se ublaži ekonomska i psihološka nesigurnost, ubrza privredni i socijalni razvoj, stvorи atmosfera prosperiteta i optimizma, jačaju demokratski procesi, podrže zdravstveni i obrazovni programi. S druge strane, bitna je promocija nematerijalnog sis-

tema vrednosti i važnosti nacionalnog i kulturnog identiteta i trajanja. Takodje, je neophodno održavanje čvrstih kontakata sa asocijacijama ili uglednim pojedincima u iseljenju da bi se podstakla i olakšala kako potreba za povratkom tako i njihovo angažovanje, različite prirode, u zemlji porekla.

LITERATURA

- ALDOUS Joan and Wilfred DUMON (1990) "Family Policy in the 1980s: Controversy and Consensus", *Journal of Marriage and Fertility*, Number 52.
- BEETS, G.C.N., R. QLIQUET, G. DOOGHE, and J. GIERVELD (1991) *Population and Family in the Low Countries 1991*, NIDI, CBGS Publications, Hague, Brussels.
- BHROLCHAIN Maire (1993) "Womens and Mens life strategies in developed societies", *International population Conference*, Montreal.
- BLEDSOE Caroline, COSTERLINE John, JOHNSON-KUNH Jennifer, HAAGA John (1999) *Critical Perspectives on Schooling and Fertility in the Developing World*, National Academy Press, Washington.
- BONGAARTS John (1998) *Fertility and Reproductive Preferences in Post-Transitional Societies*, Population Council, New York.
- CASELLI Grazieela (1991) "Long-term Trends in European Mortality", *European Population Conference*, Paris.
- COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES (1994) *National Family Policies in EC-Countries in 1991*, Brussels.
- COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES (1994) *Social protection in Europe 1993*, Brussels, Luxembourg.
- CRIMMINS Eileen (1997) "Trends in mortality, morbidity, and disability: what should we expect for the future of our ageing population", *International Population Conference*, Beijing.
- DUMON Wilfried (ed) (1995) *Changing family policies in the member States of the European Union*, European Observatory on National Family Policies.
- INED (1982) *Natalité et Politique de Population en France et en Europe de l'Est*, Presses Universitaires de France, Paris.
- LASSONDE Louise (1999) *Coping with Population Challenges*, Earthscan, Geneva.
- LINDER Marc (1997) *The Dilemmas of Laissez-Faire Population Policy in Capitalist Societies*, Greenwood Press, Westport.
- MACURA Miloš (1972/1973) "Populacione politike u socijalističkim zemljama", *Stanovništvo*, broj 3-4/1-2.
- MACURA Miloš, Radmila NAKARADA i Miroslav RAŠEVIĆ (1984) *Mere populacione politike u evropskim zemljama*, Ekonomski institut, Beograd.
- MACURA Miroslav, Mitchell EGGERS and Thomas FREJKA (1995) "Demographic Change and Public Policy in Europe", in Hein Moors and Rosela Palomba (eds), *Population, Family and Welfare: a comparative survey of European attitudes*, University Press, Oxford.
- MCINTOSH Alice (1983) *Population Policy in Western Europe*, M.E.Sharpe, Inc. Armonk, New York, London.

- MOORS Hein, Ferenc KAMARAS and J. KOCOURCOVA (1995) "Reproductive behavior and policies" *International Colloquium - Attitudes on Population in Europe*, Brussels.
- PALOMBA Rosela (1995) "Attitudes on population in Europe: value preferences and attitudes on population", *International Colloquium - Attitudes on Population in Europe*, Brussels.
- RAŠEVIĆ Miroslav (1985) "Skorašnji razvitak stanovništva i populacione politike u svetu", *Pregled*, broj 11-12.
- RAŠEVIĆ Mirjana i PETROVIĆ Mina (1995) *Iskustva populacione politike u svetu*, Centar za demografska istraživanja, Beograd.
- RAŠEVIĆ Mirjana (1995) "Prihvatanje populacione politike na individualnom nivou", *Stanovništvo*, broj 1-4.
- SEROW William and David SLY (1993) "Population policy in industrialized nations: reactive or proactive?", *Genus*, Volume 3-4.
- UNITED NATIONS (1990) *Trends in Population Policies*, New York.
- UNITED NATIONS (1993) *Population Policies and Programmes*, New York.
- UNITED NATIONS (1994) *Program of Actions of the United Nations International Conference on Population and Development*, International Conference on Population and Development, Cairo, 5-13 September 1994.
- VAN DEN BREKEL Johannes (1982) "Population Policy in the Council of Europe Region: Policy Responses to Low Fertility conditions", *European Population Conference*, Strasbourg.

ГЛАСНИК ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
HERALD OF THE GEOGRAPHIC SOCIETY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

ГОДИНА 2000.

YEAR 2000.

Свеска 5

Volume 5

UDK: 911.37(497.15 REPUBLIKA SRPSKA)

Мира ЖИВКОВИЋ - МАНДИЋ^{*}

НЕКА ОБИЉЕЖЈА НАСЕЉА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Апстракт: У овом раду дата су нека обиљежја насеља Републике Српске, њихове густине, функционалности и улоге коју имају у развоју припадајућег геопростора. Истовремено, извршен је осврт на њихово мјесто и значај у пријератној Босни и Херцеговини, те се указује на процесе даљег могуће развоја и њихов однос са већим центрима у БиХ и блијешем окружењу.

Кључне ријечи: насеобинска мрежа, хијерархија и функције насеља, нодус, урбанизација, дерурализација.

Abstract: In this paper presents some characteristic of settlements of the Republic of Srpska, the density, the functions and its contribute to the development of the geographical space. At the same time it is possible to take a look at the population link system before the civil war in BiH, and by this one, at the possible development and relations with the big centres in BiH.

Key words: population link sistem, functional system, strategic centre, urbanisation, deruralisation

УВОД

У оквиру цјелокупних геополитичких односа на Балкану, простор БиХ имао је значајно мјесто у политичким плановима свог ужег и ширег окружења кроз дужи историјски период, што му је давало велик значај који је надрастао степен општег привредног, друштвеног и културног развоја. Дуга турска владавина оставила је посљедице на привредну валоризацију простора, развој насеобинске мреже и начин живота становништва, сводећи га на рурални простор у коме је аграрна производња примарног значаја, и ријетку мрежу касаба и мањих градова са ситном занатском производњом и трговином.

Кратка Аустроугарска владавина оставила је знатних трагова у промјени валоризације простора, природних богатства, промјена у аграрној производњи и мрежи насеља у смислу цјелокупног привредног и друштвеног буђења које је до пуног изражала дошло послије Другог свјетског рата, кад је БиХ доживјела нагли друштвени и привредни развој.

Распадом Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и СР Босна и Херцеговина је доживјела подјелу по вјерско - националној основи из које је произашла подјела на двије територијалне ћелине: Република Српска и

* Mr Мира Живковић - Мандић, виши асистент, Природно-математички факултет Бања Лука

Федерација Босна и Херцеговина. Ова подјела имала је, између осталог, за посљедицу разбијање јединственог привредног системса и насеобинске мреже на исцјепкану, сировински и производно неувезану привреду, саобраћајно непотпуно повезану и хијерархијски изломљену мрежу насеља, што је уз друге посљедице рата, материјалну штету, губитке у становништву и преразмјештај дијела становништва, оставило негативне посљедице на цјелокупан економски и друштвени развој. Поремећена привредна и демографска структура, нарушена хијерархијска мрежа насеља, губитак сировина, тржишта, пословних веза и капитала захтијевају реорганизацију у циљу увезивања у нове насеобинске и производне системе.

НАСЕОБИНСКА МРЕЖА

Република Српска је 1996. г. имала 1 391 000 становника са просјечном густином насељености 56 становника на км² (6). Ово становништво насељава око 2 600 насеља, од којих 45 има статус града (5). Жаришта економског и друштвеног развоја на било којем геопростору су урбана средишта, чија је мрежа у РС ријетка, неравномерно размјештена, а утицај постојећих нодуса на околину недовољан за снажнији привредни развој, с обзиром на то да осим Бања Луке, нодуса број један са преко 200 000 становника, нема насеља које величином прелази 100 000 становника. Само три града су на попису 1991. г. имала преко 30 000 становника (Бијељина, Приједор и Брчко дистрикт БиХ), и ни до сада нису достигла величину од 50 000 становника, што довољно говори о малој концентрацији становништва, функција и економске моћи. Већина градских насеља има мању потицајну снагу на околину него што су имала прије рата 1992 - 1995. године, иако су њихов значај и улога у функционално - службеном смислу у ужем окружењу порасли у недостатку јачих центара, али је њихова привредна моћ због протеклог рата ослабила, па немају снаге да утичу на трансформацију околине. Изузимање Брчког из територијално - административних оквира и надлежности РС и проглашењем дистриктом 1999. године, не само да слаби насеобинску мрежу, већ може имати далекосежне политичке посљедице. Општина Брчко је смјештена у једном од уских грла РС и представља једину директну територијалну везу између западног и источног дијела РС, па њено проглашење дистриктом (први покушај унитаризације БиХ) територијално цијела РС на два дијела, отежавајући саобраћајне и економске везе између регија и оставља је без једног од најзначајнијих урбаних и привредних центара.

Најбржи демографски и територијални раст у РС посљедњих десет година доживјела је Бања Лука, што је посљедица збивања у рату, пораста њене хијерархијске моћи у функционалном смислу као новоименованог политичко-административног и управног центра, директне неизложености ратним дејствима, његове величине, привредне моћи и бројних услужних дјелатности у односу на остала насеља која су у границама РС. То је утицало да град повећа број становника са 143 000 колико је имао 1991. г. (7) на 217 000 становника 1997. г. (1) као (из наведених разлога) најпривлачнији нодус за изbjегло становништво становништво околине. Застојем у развоју индустрије град је изгубио на производној функцији, што му је смањило економску моћ, али као управни и послужни центар, те средиште политичке и финансијске моћи Бања

Лука је прерасла границе своје макрорегије и највећи је и најзначајнији нодус РС, те као таква постаје пол развоја с великим значајем у даљем развоју овог простора. На повољном географском и саобраћајном положају, могућности њеног развоја, с обзиром на положај, привредне и демографске потенцијале нису биле довољно искориштене, већ је била спутавана потенцираним развојем нодуса ширег окружења (Сарајева, Бихаћа, Тузле).

Сарајево је једини простор БиХ где међуентитетска граница пролази урбаним подручјем дијелени некад полумилионски град на Сарајево (ФБиХ) и Српско Сарајево (РС), данас заједница седам општина (Српско Ново Сарајево, Пале, Соколац, Српска Илиџа, Српски Стари Град, Рогатица и Трново), одвајајући изграђени урбани простор града са око 400 000 становника, изузетно јаке функционалне и економске моћи од дјелимично урбанизраног простора Српског Сарајева које насељава око 87 000 становника, од којих половину чини избегло становништво. Српско Сарајево је у почетку грађанског рата имало улогу главног политичко-административног центра РС у вријеме кад је обухватало још неке дијелове Сарајева, изгубљене Дејтонским споразумом. Преношење наведених функција у Бању Луку било је логично и оправдано с обзиром на географски положај, величину и развијеност функција, чиме значај Српског Сарајева у политичком смислу не треба умањивати, с обзиром на то да се управо на његовом простору води неравноправна борба за очување ентитетске самосталности, па је развијање различитих функција (образовних, здравствених, трговачких, производних и других) врло значајно као један од покушаја дјелимичном функционалном парирању "чину" у сусједству. Општине Српско Сарајево су прије рата гравитирале Сарајеву и налазиле се у зони његовог функционалног утицаја. Подјелом у грађанском рату РС је припадала источна периферна зона чији је опстанак у функционалном смислу угрожен, посебно ако међународна заједница настави инсистирати на унитаризацији, чиме би Српско Сарајево са функцијама ниже хијерархијског ранга морало за задовољење основних животних потреба користити услуге Сарајева (у области образовања, здравства, судства, трговине, информација, запослења и др.). Ово изискује потребу развијања, како Српског Сарајева, тако и других насеља која су у близини јачег привредног центра са вишом степеном функционалности у ФБиХ, у чијој су утицајној зони били до почетка грађанског рата, да се спријечи њихова нова зависност од тих центара. Треба имати на уму да ће потези међународне политике на овим просторима ићи ка циљу све већ унитаризације БиХ и да се у тим околностима не смије дозволити да РС дође у положај периферије и аграрно-индустријске сировинске основе урбаним центрима из другог ентитета, што би њену привреду, па и сам политички положај, додатно ослабило. Исто тако не смије се дозволити да урбана насеља дођу у положај ниже ранга у односу на градове сусједства.

Република Српска је простор првенствено малих и насеља средње величине која треба развијати да би се спријечило одливање радне снаге према највећим насељима РС, што доводи до све израженије поларизације развоја, при чему Бања Лука има изразиту надмоћ над осталим градовима у величини, броју функција и привредном значењу. Изглед државне територије, која нема велику дубину простора, и проблем квалитетног саобраћајног и инфраструктурног повезивања РС додатно отежава уједначен привредни

развој и повезивање поједињих дијелова у јединствену функционално-насеобинску мрежу, а тиме и у јединствен друштвено-производни систем. Ово додатно утиче на демографско пражњење рубних дијелова и слаба привредна улагања у рубне просторе, што је потребно спријечити, између осталог, и због демографског пражњења граничних простора и слабљења одбрамбене моћи у условима евентуалних нових сукоба.

Гравитационе зоне градова су мале и дјелимично изоловане због неправилног изгледа територије, што отежава повезивање производних центара у јединствен систем, као и због своје- времене оријентације на насеља која су сада у границама ФБиХ са којим су претходно имали боље приредне и саобраћајне везе. Неки од примјера су Мркоњић Град чије су функционалне везе као и кретање становништва били јачи са Јајцем, него Бањом Луком (фактор близине), Зворника са Тузлом, насеља источне Босне са Сарајевом, Херцеговине са Мостаром. Осим Бање Луке и дјелимично Приједора ниједно значајније урбано средиште нема дубину гравитационе зоне већу од 30 км мјерену концентричним круговима од средишта.

С обзиром на то да је у протеклом грађанском рату на простору претходне БиХ срушено 686 српских села, из 1 214 села (4; 104) су Срби прогађани (највише из западне Крајине), не би се смјело дозволити и демографско пражњење дијелова територија РС, што изискује хитно планско улагање у развој пограничних насеља и преразмјештај оног дијела изbjегличке популације која би привредно била кориснија на тим просторима, (нпр. руралног становништва изbjеглог у урбане средине). Посебну пажњу требало би посветити развоју пограничних општина чији су центри остали у ФБиХ, а рубни претежно рурално-аграрни простор у РС (нпр. Српски Сански Мост, Српски Петровац, Српско Ново Сарајево, Осмаци, Шековићи). Функционална сарадња и ослањање на насеља ентитетског сусједства су неизbjежна, јер су се својевремено насеља развијала у оквиру јединственог и организованог система насеља који се грађанским ратом распао. Обнављање веза је неизbjежно због скучености простора, боље инфраструктурне повезаности, транзитности, привредне сарадње, али се мора изbjећи функционална оvisност.

У нодално - функционалном смислу претходна БиХ дијељена је на четири макрорегије; сарајевску, бањалучку, тузланску и мостарску. Од свих макрорегионалних центара (Сарајево, Бања Лука, Тузла и Мостар) и регионалних (Зеница, Добој, Бихаћ, Приједор и Брчко) у границама РС су само Бања Лука, Добој и Приједор. Величина насеља урбане мреже РС указује на недостатак већих градова као жаришта развоја.

Република Српска је у територијално-административном погледу подијељена на 63 општине, а од 63 општинска центра 45 има статус градских насеља, а само 17 од њих је веће од 10 000 становника. Ако се ставе у однос површина РС и укупан број градских насеља, онда на свако градско насеље долази 544,2 km² површине, а на свако насеље веће од 10 000 становника површина од 1 472 km². Ако се овим насељима додају и сеоска, онда се на сваких 9,2 km² површине налази једно насеље. Постоје велике регионалне разлике у густини насеобинске мреже. РС има неколико уских ггла која отежавају повезивање већих просторних целина (примјер између добојско-бијељинске регије и србијско-требињске, и издвајањем Брчког потпуно одвајање бањалучке регије од осталих).

Узимајући у обзир величину насеља и њихову функционалност може се извршити условна подјела:

*Прилог бр. I
Величина насеља и њихов статус*

Макрорегионални центар	- Бања Лука
Регионални центри	- Приједор, Добој, Бијељина, Српско Сарајево, Зворник, Србиње, Требиње
Субрегионални центри	- Грађишка, Вишеград и Мркоњић Град
Број становника	Град
- преко 200 000	Бања Лука
- 30 - 50 000	Бијељина, Приједор
- 20 - 30 000	Добој, Требиње
- 10 - 20 000	Грађишка, Дервента, Зворник, Србиње,
- 5 - 10 000	Нови Град и Козарска Дубица Мркоњић Град, Вишеград, Невесиње, Рогатица

Рангирање градова по величини извршено је на основу броја становника по попису из 1991. г. и стања регистрованог од стране Републичког завода за статистику РС за 1997. г. Из наведеног се види врло изражена примарност Бање Луке, која није само двоструко већа од сљедећег града по величини, већ више од четири пута. Статус насеља одређен је на основу функције и значаја насеља за своју околину, а не на основу броја становника.

Дио наведених насеља су истовремено центри пограничних општина. Чињеница да су границе РС већим дијелом баријерне, а мање контактне и повезујуће, с обзиром на окружење и догађања од 1991 - 1995. године, контактност је постојала само на граници са Савезном Републиком Југославијом, мада ни ту није била константна. Ове чињенице отежавају кретање људи, робе капитала и информација, а тиме и развој пограничних насеља. Колико контактност и затвореност имају одраза на привредни развој видљиво је на примјерима Грађишке и Новог Града који су прошли обје фазе.

Граница РС дуга је 2000 км, а од тога 1 100 км је међуентитетска граница што доволно указује на проблеме рјешавања граничног повезивања и отварања граница у сврху обостране и равноправне сарадње. У специфичном положају налазе се такозвана кореспондентна насеља, односно насеља која су се развила у специфичним друштвено-економским односима као гранична насеља једна наспрот других. У оквиру претходне Југославије, ова насеља су се функционално допуњавала и живјела у специфичној симбиози у којој су се њихови утицаји испреплитали, а прекидом привредних и других веза она су остала без дијела своје гравитационе и утицајне сфере, што има негативне посљедице по њихов општи развој. Примјер таквих насеља су: Грађишка - Стара Грађишка, Српски Брод - Брод, Козарска Дубица - Хрватска Дубица,

Српска Костајница - Хрватска Костајница, Нови Град - Двор на Уни, Зворник - Мали Зворник, од којих само посљедњи нема прекида у односима са својим кореспондентним насељем. Проблем обнове веза између ових насеља је уједно и проблем развоја пограничних насеља и региона.

РЕГИОНАЛНИ РАЗМЈЕШТАЈ СТАНОВНИШТВА И ПРОБЛЕМ РАЗВОЈА СЕОСКИХ НАСЕЉА

Више од половине становништва РС живи у насељима сеоског типа, што је знатно више од удејла пољопривредног становништва у укупном који је 1996. г. износио 14,5%. Диференцијација сеоских насеља одвија се под утицајем индустрелизације и дерурализације од 60-их година и све је израженија у смислу трансформације физиономије и функционалности сеоских насеља у прелазна или насеља мјешовитог типа, као и промјена у структури активности становништва. Ови процеси нису јаче захватили рурални простор који је дислоциран од значајнијих саобраћајних комуникација и већих урбаних средишта, што за посљедицу има стагнацију и депопулацију у дијелу аграрног и руралног простора. Посљедњим ратом дио животног простора уз границу је девастиран, чиме је увећан број насеља у стагнацији. Разлике у густини насељености појединачних регија врло су изражене. У пријератној БиХ највећа концентрација становништва, са преко 100 становника на km^2 била је, изван српског етничког простора, на простору утицајних сфера Кладуше, Цазина, Добоја, Брчког, Тузле, Зенице, Сарајева и Сребренице уз Дрину, а најмања до 25 становника на km^2 на потезу од Босанског Петровца до Мостара и од Хан Пијеска до хрватске границе према Јадрану. Рат је довео до нове валоризације геопростора која се не заснива само на природној основи, већ и на локалом геостратешком положају. У границама РС најгушће је насељена добојско-бијељинска регија са просјечном густином насељености од 88 становника на km^2 . Од 420 000 становника 1996. г. једну трећину су чиниле изbjеглице. Бањалучка регија има густину насељености од 74 становника на km^2 , најброжијијег је становништва, просторно највећа и привредно најразвијенија, а од 630 000 становника једну четвртину чини изbjегло становништво. Сарајевско-зворничку регију насељава 230 000 становника са 40% удејла изbjеглог становништва у укупном, густине насељености 44 становника по km^2 . Ова регија има низак степен урбанизације, а концентрација становништва и насеља је у котлинама и долинама, док је планински простор ријетко насељен, или ненасељен. Овде нема великих градских насеља, а најзначајнија су Српско Сарајево, Зворник, Пале, Високо. Најрjeје је насељена требињско-србињска регија, 20 становника на km^2 са укупно 120 000 становника, од чега готово једну четвртину чини изbjегло становништво. Иако нема великих урбаних насеља, највеће је Требиње са 20 000 становника, ово је регија са највећим удејлом становништва у насељима градског типа (око 45%). Неравномјеран размјештај становништва видљив је из податка да је на простору шест општина: Бања Лука, Пријedor, Добој, Граđишка, Прњавор и Теслић живјело 1997. г. преко 500 000 становника, или 35% (1).

Постоје велике разлике међу општинама у површини и броју становника, на једној страни велике (Бања Лука, Пријedor), а на другој страни мале општине (Милићи, Пелагићево), као и велика несразмјерност у великој

површини неких општина и малом броју становника које их насељава (примјер требињско-србињске регије). Нека насеља су постала општинска средишта из политичких и организационих разлога (примјер Вукосавље, Милићи) и добила функције које превазилазе функције и значај које су претходно имала, а неке су општине новоформиране са знатно промијењеним границама у односу на пријератне и с другом насеобинском мрежом. Њихово претходно општинско средиште сада је у границама ФБиХ, а у РС остао је мање урбанизован и претежно аграрно-рурални простор пр. Српско Сарајево, некад периферија Сарајева, а данас центар цијеле регије, а једно вријеме и РС. Сличан је примјер општина Српски Мостар, Српски Дрвар, Српски Сански Мост који носе имена градова који нису у границама српског ентитета. Новоформирана средишта функцијама која су добила имају шансу за развој, али саме управне функције нису довољне за привредно јачање- иако имају одговарајуће привредне потенцијале, немају и економску основу. Њих обично прате и други проблеми: велика удаљеност од значајнијих центара, слаба саобраћајна повезаност, па су ова дислоцирана насеља најчешће депопулацијска или стагнирајућа јер нове управне функције нису довољне за развој насеља и околног простора, за што је неопходна индустрија или нека друга профитабилна грана привреде која би покренула привредни развој. Нека од ових насеља налазе се на средини између два већа центра од којих је један у ФБиХ, а други у РС па остају готово слијепо цијево према граници (примјер Бронзани Мајдан, на споредном путу између Бање Луке и Санског Моста).

Развој мреже насеља у РС подразумијева развој међусобно функционално и просторно повезане мреже градских насеља, као и развој руралних насеља у смислу увођења неких урбаних садржаја (инфраструктура, услужне функције, ситна производња) и квалитетнијег саобраћајног повезивања са другим центрима своје околине. Проблем развоја села (привредног и демографског) један је од проблема опоравка привреде и насеља РС. У условима недостатка капитала за улагања у покретање ратом смањене индустријске производње, требало би више улагати у аграр, као у један од основних капацитета. То би оставило више позитивних посљедица у економском опоравку рурално-аграрних простора. Државним гаранцијама о сигурном откупу пољопривредних производа и стављањем домаће пољопривредне производње под заштиту у односу на стране пољопривредне производе за којима нема потребе а све су присутнији на тржишту РС. Пољопривредна производња може покренути више прерађивачких индустрија, чиме би се постигла вишеструка корист, од задржавања дијела становништва на селу, што би успорило процес депопулације сеоских насеља, до запошљавања дијела становништва у прерађивачким индустријама чији би производи могли наћи тржиште у најближем окружењу. Свака држава штити домаћи производњу, што је у РС изостало и изазива нове негативне посљедице по аграрну производњу и развој села уопште, а тиме и за њих везане индустрије. Оживљавање индустријске производње, с обзиром на недостатак капитала и проблем изласка на страно тржиште, могло би почети од лакших индустрија која не траже већа улагања средстава, за које постоје сировине, стручни кадар и тржиште.

ЗАКЉУЧАК

У овом раду изнесена су само нека разматрања и назнаке дијела проблема у развоју насеља насталих разбијањем територија СФРЈ и СР БиХ, као јединственог насеобинског и привредног система.

Будући развој насеља у смислу раста урбаних насеља и развоја производних и услужних функција, у складу са величином територије и потребама становништва и привреде те уравнотежена демографска кретања из мањих насеља према већим, која би тербала бити одраз степена општег развоја и потреба, а не имати облик стихијских кретања из рурално-аграрних средина према урбаним, од којих дио није изазван реалном потребом ни на једној ни на другој страни, овисиће у будућности од више чинилаца а један од значајнијих је свакако, политички статус РС. Резултати и начин провођења приватизације битно ће утицати на оправак привреде, посебно индустријске производње а самим тим и на привлачну моћ поједињих градских центара и њихов одраз на околину.

Рјешавање коначног статуса избјеглих и протjerаних лица одразиће се на демографску структуру и капаците поједињих насеља и ширих области, од којих су неке (пограничне и планинске) дјелимично демографски празне и привредно неискориштене.

Бања Лука ће сигурно и даље имати најзначајнију улогу као водећи привредни, културни и управни центар и подизаће степен урбанизације у зони свог утицаја који је и сада висок, те ширити урбану регију према сјеверу, дуж најфреkvентије саобраћајнице РС. Остало насеља градског типа вјероватно неће знатније увећавати број становника, што је разумљиво с обзиром на то да се исељавање становништва окoline према локалним центрима окoline, праћено промјенама у активности становништва, углавном завршило, а такав даљи тренд био би непољежан јер би довео до демографског пражњења аграрног простора. Природни прираштај у цијелој РС је низак и зато се не може очекивати знатнији пораст броја становника. Изградња инфраструктурних садржаја (примарних и секундарних) је од виталног значаја за развој насеља у смислу подизања квалитета живота и задовољавања основних потреба становништва (образовање, здравство, снабдијевање, комуникационе везе и др.) чиме се утиче на задржавање становништва на датом простору.

У циљу задржавања становништва у мање развијеним и просперитетним регијама (требињско-србијанска) потребно је развијати сваку функцију која може утицати на спречавање емиграционих кретања и максимално кориштење природних капацитета који нису занемарљиви. Развој пограничних насеља и области намеће се као неопходан уколико се жељи избjeчи економска оvisност о окружењу, и геополитички је значајан као једна од мјера очувања територија. Привредно повезивање са окружењем је неизбjeжно и може бити обострано корисно ако се проведе на основама реалних потреба и на принципу равноправне сарадње.

SUMARY

SOME CHARACTERISTIC OF SETTLEMENTS OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

The Republic of Srpska, which area s 25.035 km² has received 1.391.000 people in 1997, who have settled down in 2.600 centres, 46 of which hve been given the status of town.

Before the civil war 1992-1995 every centre was linked to the others and together they formed a strong link system for the population and the production in general. One of the consequences of the division of BiH is the failure of the centres link system and the complete disorder of the territorial relations in RS especially for the location of its territory. Smal centrews have replaced the big ones, but they dont't have the same functions and can't take part to the development of the environment. The war has caused several migrations fromt he countryside to the town, so that now the countryside has been ndeserted. The most important strategic, administrative, cultural and aconomic centre of RS is Banja Luka with 200.000 people.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

1. Демографска статистика, бр. 1, Статистички билтен, Бања Лука, 1999. г., РС, Републички завод за статистику
2. Мирко Грчић, Нове функције граница РС у условима регионалне интеграције и пограничне сарадње, Република Српска у Дејтонским границама, Зборник радова, Географско друштво РС, Бања Лука ,1998. године.
3. Милош Д. Мишковић, Карта размјештаја становништва БиХ, Географски институт, Природно-математички факултет ,Сарајево, 1976. године
4. Стево Пашалић, РС - антропогеографска деструкција 1992-1995. Република Српска у Дејтонским границама, Зборник радова, Географско друштво РС, Бања Лука, 1998. године,
5. Просторни план Републике Српске, група аутора, Бања Лука ,1995. године
6. Ресурси Републике Српске, група аутора, Бања Лука, 1995. године
7. Становништво БиХ - Народносни састав по насељима, Загреб, 1995. г., Државни завод за статистику

ГЛАСНИК ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
HERALD OF THE GEOGRAPHIC SOCIETY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

ГОДИНА 2000.
YEAR 2000.

Свеска 5
Volume 5

ОЦЈЕНА – ESTIMATION

Раде РАКИТА

МИЛОШ БЈЕЛОВИТИЋ: "СТАРЕ ПЛАВНИЦЕ"
– Географска студија села поред Беловара".
Издавач: Географско друштво Републике Српске.
Посебна издања, књ. 5, Бања Лука, 1999.

Књига "СТАРЕ ПЛАВНИЦЕ..." је заправо комплетна монографска студија једног крајишког села подно Билогоре у Хрватској, професора др Милоша Бјеловитића, географа и антропогеографа, рађена студиозно и темељито. Комплетне студије о селу су код нас ријеткост, или их уопште нема; нема их бар у овако свеобухватном приказу села, каква је студија "Старе Плавнице" професора Бјеловитића.

Ова студија је дошла као мелем на рану – у вријеме кад се у једном, донедавно српском селу у Хрватској, српски живљања нашао на ивици потпуног истребљења, што је судбина цјелокупног српског корпуса на простору ове бивше југословенске републике. А само прије једног десетљећа, на српску популацију отпадало је скоро 13% укупног становништва Хрватске! Вриједност ове студије посебно треба цијенити по томе – што она остаје као споменик о судбини једног народа, о његовом вјековном постојању на тим просторима и почевцима лаганог, а потом све бржег истребљивања са тих простора, те о узроцима трагедије која га је задесила. Она не дозвољава да судбину српског живљања са тих простора задеси судбина Хазара, или неког другог народа, који је ишчезао без икаквих трагова свога постојања.

О чему, заправо, конкретно говори ово вриједно географско штиво? Комплетан одговор на ово питање видјеће се из излагања која слиједе.

Село Старе Плавнице је родни ауторов завичај, па се (како то и сам аутор у Предговору наглашава) "мисао о писању географске студије о свом родном селу Старе Плавнице" јавила код њега по завршетку студија географије 1955. године. Од тада и датира почетак прикупљања грађе за израду ове студије, у којој је дат приказ "једног старог насеља, или прецизније чак три насеља на простору данашњих Старих и Нових Плавница", где је посебна пажња посвећена праћењу постанка и развоја сеоских насеља на том локалитету. Дакле, подстицај за израду ове студије лежи, разумије се, у ауторовој љубави према завичају и његовој географској средини, те (према ауторовом схваташњу живота) – и дуг да му дарује оно што највише може. И заиста, вреднијег поклона свом завичају аутор није могао подарити од ове студије коју је сачинио као трајни споменик селу.

Има још једна чињеница коју треба истаћи, а везана је за одлуку професора Бјеловитића да своју мисао стару скоро пола столећа (колико и почетак прикупљања грађе за писање студије о свом завичају), управо на размеђу између другог и трећег миленијума, коначно реализује. То је забринутост са свој, српски народ, православне вјере, који је у Хрватској, баш у овом раздобљу, доживио (и доживљава) највећи егзодус у својој историји од стране нове државе Хрватске. Судбина села Старих Плавница уједно је судбина и свих насеља у Хрватској у којима живи (или је живио) српски живљање. То се лијепо може пратити читајући студију професора Бјеловитића. Аутор је само у фокус збивања која су се на ширем простору Хрватске дешавала ставио свој завичај, и у стилу искустног научника зналачки их проучио и преточио у студију о којој је ријеч. Студија о Старим Плавницама школски је примјер како се и кроз проучавање једне микрорегионалне цјелине може добити слика о већим регионалним цјелинама, какве су мезо и макрорегионалне цјелине. Село, исто као и умјетност – на примјер, не може само себи бити циљ. Јер, све оно што се збива на ширем макрорегионалном простору, мора имати одраза и на селу као малој територијалној јединици. То исто важи и за умјетничко дјело. Умјетност се, како то истиче Достојевски, мора интересовати за прилике у којима је настала, критикујући тако присталице "чисте умјетности", који сматрају да се умјетници не треба да баве политиком ни општедруштвеним питањима, већ само умјетношћу. "А то би значило откинути се од земље и одлетети у небо", вели Достојевски.

Монографија "Старе Плавнице..." професора Бјеловитића садржи 180 страница текста, са седам топографских мапа, девет фотографија и са већим бројем табеларних приказа климатских елемената, демографских кретања, као и кретања ратарске производње и броја сточног фонда. Грађа је подијељена у шест поглавља и свако поглавље рашчлањено на више одјељака, да би онда сваки од њих био подвргнут детаљној анализи. Поглављима, наравно, претходи Предговор. Ево тих поглавља: 1. Увод; 2. Име села; 3. Природна средина; 4. Друштвена средина; 5. Савремено село (1945-1991) и 6. Завршне мисли. Садржај студије дат је на почетку рада, а Литература и извори, те Резиме на енглеском језику – SUMMARY - на његовом завршетку. Као што се из наведеног види, методологија која је примијењена код израде ове студије чисто је географска.

Аутор у Предговору наводи мотив и циљ што га је подстакло да приступи изradi ове студије. У Уводу је наглашен утицај природних и друштвених чинилаца на смјештај и правац пружања ове микрорегионалне географске цјелине. Он у поглављу "Име села" стручно објашњава поријекло тог имена, које је чисто географске име, настало по истоименој ријеци, па спада у ред оних имена које стручно називамо хидронимима. Географска имена (геоними) и етничка имена (етноними) доста су постојана и радо се при миграцијама становништва преносе у нова пребивалишта као успомена на стари завичај.

Аутор се опредијелио да најприје да приказ граници сеоског атара Старих Плавница, па онда њихов географски положај – топографски или локални, потом шири или регионални према најближем градском насељу и према важности саобраћајница "на којима се или поред којих се то село налази", што и није неуобичајено. Природна средина сажето је приказана на двадесетак страница, а Друштвена средина на 140 страница, али та несразмјера у броју

страница између њих није сметња сагледавању међусобне повезаности између природе и друштва.

У поглављу "Природна средина" најприје је дат сажет преглед рељефа и његове геолошко-тектонске структуре, а аутор је, на основу литературе, конструисао и вертикални профил земљишта тог краја, претпостављајући, у вези с тим, где су могућа налазишта плина и нафте на том локалитету. Затим је приказана морфогенеза рељефа, где су истакнуте двије морфолошке цјелине: брежуљкасти рељеф Билогоре настао флувиоденудацијом и блоковске (хорстовске) морфоструктуре, с једне стране, и лесне и лесолике заравни и равни, с друге стране.

Клима је једна од битних одлика природне средине, па јој је аутор посветио више пажње у свом раду. Сваки климатски елеменат је табеларно приказан и анализиран. На основу тих елемената закључује да вегетација у том крају креће половином марта, а престаје половином новембра, те да су љетне температуре погодне за све пољопривредне културе. Народни називи и народне изреке, које аутор наводи кроз читаву студију, прави су драгуљи које овде желимо истаћи. Тако нпр., за мјесец март, поред другог назива – ожујак, постоји и народни назив - **сушец**, јер у том мјесецу пред пролећни покретање вегетације, вјетрови исушују земљу. Или, народ у том крају каже "да се треба чувати вјетра и олује од Гудовца, јер може донијети тучу", или "да нема зиме без буре, нити кипе без вјетра из Бабина кута". Код приказа тла и његовог квалитета, опет аутор вјешто убацује народну изреку: "Колико возова ђубра и пролеће одвезеш на њиву, толико ћеш возова кукуруза или жита на јесен довести кући". У уској вези са климом и тлом дат је приказ флоре и фауне испитиваног краја, а у вези са флором сличковито је приказан изглед сеоског пејзажа по појединим годишњим добима, који је "најсуморнији у јесен", док је у мају село "у цвату". Посебан изглед селу дају "честице земље" (парцеле) под разним културама. Изузетно занимљиво аутор даје преглед биљних заједница и животињског свијета. Он одступа од оног суморног и досадног набрајања појединих биљних и животињских јединки, већ наводи и народна вјеровања шта оне предсказују својом појавом и од какве су користи за човјека. Нпр., јављање сове или ћука близу куће предзнак је "несреће" у тој кући (болести, смрти). Кад птица шева полети високо, ратари треба да започињу польске радове итд.

Друштвена средина, као што је наглашено, приказана је на око 140 страница ове студије веома темељито, стручни и научно. То се може закључити и на основу свега онога што је до сада речено у овом раду. Једним хронолошким редом дат је приказ села почев од предисторијског доба, па кроз историјски период (илирски, римски, долазак Словена, турски, аустријски) и насељавање Срба на просторе Војне крајине Славоније, па и Старих Плавница, где су Срби чинили већинско становништво као и на ширем подручју овог дијела Хрватске, затим период Краљевине Југославије, њен распад, период II свјетског рата и његове послеједице, а посебно егзодус Срба; послијератни период и стварање друге, социјалистичке Југославије, распад и те Југославије и указивање на оне који су је срушили, понављајући све оно што су према српском корпусу, посебно у Хрватској, чинили њихови претходници – стављајући стално Старе Плавнице у жижу свих тих збивања, и указујући како су се они рефлекстовали на њих. Простор нам не дозвољава да дамо дубљи приказ

сваког тог периода, понаособ, па упућујемо заинтересоване читаоце да прочитају ово заиста вриједно научно дјело. У њему ће наћи и много тога етнолошког, етнографског и антропогеографског, као нпр., стари тип куће у испитиваном крају и шире, домаћу радиност и справе за обављање појединих кућних послова, технолошки процес прераде лана, конопље и вуне, начин израде ћилима, рубља и других предмета, посебно начин ткања платна од лана и конопље, те замјену лана памуком као сировином, да би аутор на крају тога закључио да је: "Животни круг почињао заматањем дјетата у ланено платно, а завршавао се замотавањем покојника у ланено рубље."

И код привредних прилика испитиваног села и шире, јасно се може пратити како је тај процес текао, како су, нпр., неке старе културне биљке (просо, лан, конопља...) нестајале, а нове (кукуруз, кромпир, дјетелина...) их замјењивале. Досељени Крајишици на подручје Војне крајине су се (уз плаћене дужности) прво бавили сточарством, јер је пашњака и ливада било довољно, а затим и земљорадњом. Са позивом на историчара Алексу Ивића, аутор доста тога карактеристичног у овој студији приказује из живота граничара-Крајишиника, као и њиховог досељавања на ово подручје, вријеме досељавања и области из којих су се досељавали (Стара јужна Србија, Рашка итд). Истакнут је и карактер, односно једна етничка особина тих Крајишиника, као бунтовника, и дато објашњење о томе. Крајишици су прво земљу добивали на коришћење а онда у власништво, што их је везало за војну службу и земљу, па се нису могли слободно селити, те се њихов развој може добро пратити, истиче аутор.

Најближе градско средиште Старим Плавницама је град Бјеловар (народни назив "Беловар"). Тај град, као и изградња жељезничке пруге Крижевац-Бјеловар (1892-1894), били су од пресудног значаја за почетак деаграризације Старих Плавница, јер се поједини сељани почину запошљавати и у ванпљо-привредним дјелатностима, а село све више добивати урбани обрис, престајући бити селом заосталог типа и преображавајући се у село мјешовитог типа. Данас је то село на путу да постане приградско насеље, односно, према аутору – оно већ сада има карактер приградског насеља града Бјеловара, а током XXI вијека, сматра аутор, оне ће постати југозападно предграђе тог града.

На крају, општи развој села Старих Плавница (што је карактеристично и за многа села у Хрватској и претходној Југославији) послије II свјетског рата, аутор дијели на четири етапе: 1. Етапа - изградња административног социјализма (1945-1953), 2. Етапа - децентралистичко управљање (1954-1961), 3. Етапа - механизација и модернизација села (1962-1980) и 4. Етапа – трансформација села у приградско насеље (1981-2000).

И, прије него што коначно ставим тачку на оцјену овог заиста вриједног дјела, које нашим студентима може послужити као узор за писање дипломских радова, географима постдипломцима за израду магистарских теза, и онима који су одлучили да дођу до докторског степена географских наука за израду докторских теза, не могу а да не наведем и ову констатацију професора Бјеловитића:

"Послије 1995. године, кад је хрватска војска истјерала српско становништво са готово свог цијelog државног простора, српско становништво осуђено је на брзу и потпуну асимилацију. Тако је у Хрватској крајем XX вијека уз помоћ свјетске заједнице ријешено српско питање" (Подвикао - Р.Р.). Ово је историја, и нека се зна!

ГЛАСНИК ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
HERALD OF THE GEOGRAPHIC SOCIETY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

ГОДИНА 1999.
YEAR 1999.

Свеска 4
Volume 4

ПРЕГЛЕД ГЕОГРАФСКЕ ЛИТЕРАТУРЕ - REVIEW

Душан Миланов НИКИЋ:
ГЛАМОЧ, Насеља и становништво.
Географско друштво БиХ,
Сарајево 1989.
Посебна издања књ. VII.
Штампа Т. Дрвар, Тираж 2500.

Три су изразите издвојене предионе целине у југозападном дијелу пре-
тходне Босне : најзападнија је Гла-
моч, сјевернија је Јањ, а најужнија
купрес. Све три имају три она основ-
на етничка обиљежја: народно име
(Гламоч, Јањ, Купрес), име станов-
ништва које их насељава (**Гламочани**,
Јањани, **Купрешани**) и име народне
ношње која се у њима носи (**гламоч-
ка, јањска и купрешка ношња**), па се
с правом издвајају у засебне предионе
целине. Њиховој индивидуалности
допринијела су и многа друга етничка
обиљежја, али постоје и неке слич-
ности међу њима, а то је у првом реду
природна средина, јер све леже на
великој надморској висини, у прос-
јеку преко 1000 м; становници су им
прави горштаци, и у непрекидној су
борби са суровом природом; основна
им је привредна дјелатност сточарст-
во, а посебно овчарство, и све три
(нарочито Јањ) оскудијевају у повр-
шинским водама због кречњачке
грађе рељефа, мада годишње добија-
ју у просјеку преко 1000 mm талога.
Заједничко им је и то јер су скоро
искључиво (Јањ стопроцентно) на-
стањене српским живљем (православ-
не вјере); становништво је срасло са
природом, прати и на свој начин

тумачи природне појаве и, такорећи,
разговара с природом.

Према Дејтонском споразуму,
Гламоч и Купрес (мада, како рекос-
мо, скоро искључиво настањени срп-
ским живљем) припадали су МХ-
Федерацији, док је Јањ у целини при-
пао Републици Српској.

Предионе целине Гламоч и Ку-
прес одраније су биле познате широј
и научној јавности, ако ни због чега
другога, а оно по својој суворој кли-
ми, по којој је Купрес чак називан
босанским или југословенским Сиби-
ром, док је предио Јањ, у куту никоме
на путу, остао у сјени савремених заби-
вања, и име му се скоро почело
гасити, све више се замјењујући именом
Шипова као административног
центра комуне. О Купресу и Гламочу
доста јеписано, а са географске
стране то је највише учинио Боривоје
Ж. Милојевић, професор Универзитета
у Београду и академик САНУ,
док је о Купресу написана и једна
монографија под насловом "Са куп-
решке висоравни", чији је аутор О.
Мирослав Цаја. Али до сада још није
написана једна свеобухватнија моно-
графија о овим за науку изузетно
интересантним предионим целина-
ма, на основу чије садашњости се и
може дубоко прodiјети и у њихову
прошлост. То се посебно односи на
предио Јањ, мада за њега већ постоји
цјеловита монографија у рукопису
аутора ових редова, која више година
стоји у полицама САНУ прихваћена
за публиковање, али се још није

нашао спонзор који би то и материјално подупро.

* * *

Овај кратак осврт на паралелни приказ ове три предионе цјелине: Гламоч – Јањ – Купрес – био је нужан, јер су то најистакнутије предионе цјелине на простору бивше Босне и Херцеговине, а толико се међусобно пружимају, јер су у непоседном додиру, да би појединачан приказ сваке од њих, без спомињања других двију, био, најближе речено, непотпун. Наш предмет разматрања је једно до сада најпотпуније дјело написано о предионој цјелини Гламочу, чији је аутор врсни познавалац тог краја, професор Душан Миланов Никић.

Монографија професора Душана Никића – **ГЛАМОЧ – Насеља и становништво**, у издању Географског друштва Босне и Херцеговине; Посебна издања, књ. VII, Сарајево, 1989. године, садржи 330 страница текста, у који су уgraђене 92 фотографије, а за свако насеље дата је скица насеља, његова географска широта, географска дужина и надморска висина, те удаљеност у километрима од гравитационог центра - Гламоча. Уз ту скицу дат је и број домаћинстава у насељу, као и број становника према попису из 1981. године. Посебно је дата скица жупе Срба Гламочана у Полабљу (источна Њемачка), одакле су се најстарији гламочки родови етапно досељавали у своју данашњу постојбину, којој су и дали име према својој старој постојбини, како то истиче професор Никић. За сваки приказани крај израђена је и скица насеља са назначеном густином зграда и путних праваца, а дат је и по један цртеж у којем су назначена само имена насеља. Цртежом је приказана и планина Шатор и правац њеног пружања, те скица праистори-

јских градина једног далматинског племена на Гламочу. Скициран је и један Родослов једне породице по правој и бочној линији крвног сродства у односу на лице и који је родоначелник (Родослов по претку и крвном сродству). У оквиру природне средине, аутор даје табеларни преглед просјека мјесечних температура испитиваног краја и просјечни мјесечни распоред падавине у току године. При крају рада табеларно је израђен регистар гламочких породица за 1989. годину, а табеларно је приказан и Упоредни преглед броја становника и домаћинстава по насељима за XX вијек (за период: 1895-1981), да би ово вриједно штиво било завршено Рјечником са одредницама или значењем мање познатих ријечи.

Не упуштајући се дубље у проблематику садржану у овом дјелу, укратко ћemo указати само на нека питања која аутор овог дјела ујерљиво и стручно анализира, држећи се извора којим располаже. Он гламочки крај не посматра изоловано од њему сусједних крајева, па и читавог Балканског полуострва, посебно кад говори о историјској прошlostи краја, о његовим антрополошким, археолошким и социолошким проблемима. Стoga његови подаци до којих је дошао биће од користи свима онима који та питања буду дубље проучавали на ширем подручју Балканског полуострва. Посебно је овде занимљиво питање поријекла становника Гламоча, као и самог његовог имена, у што се аутор, на основу извора, смјело упушта. Подстакнут студијом антрополога и етнолога Нике Жупанића о Мариндолцима – Србима у Крањској у Словенији, објављеној почетком XX вијека, која је, на основу њихове народне ношње дала повода, првенствено фолклористима, да закључе да та ношња слична

гламочкој народној ношњи, те да Гламочани воде поријекло од Мариндолаца са подручја Полабља у Њемачкој, аутор се и сам упустио у трагање за изворима који би то потврдили. Он доста аргументовано указује на два имена Гламоча – једног у Полабљу у Њемачкој, у сливу ријеке Јене (Јане), лијеве притоке ријеке Лабе, а другог у југозападној Босни.

Са позивом на неке новије ауторе, у првом реду на Рељу Новаковића, аутор истиче да се "племе Срба Гламочана" доселило на овдашње босанске просторе прије 639. године, и да се настанило не само на Гламочком пољу, већ се расширило и по Ливањском пољу, босанскограховском крају, око изворишта Уница, горње Крке и Цетине, те Сане и Пливе, па на југ до дјела купрешког краја. Никић се упушта и у област лингвистике, па наглашава да је назив Гламоч "типично старо лужичко-српска ријеч до које је дошло преко назива думача". Из тога изводи закључак да "назив Гламоч означава мјесто у долини, низини, а његови становници су Гламочани – житељи долине и низије..."

Студија Душана Никића, о којој је ријеч, највећи је споменик којег је аутор могао подарити свом родном крају. Труд који је уложен у њену израду није био узалудан. А тај труд је био огроман и мукотрпан.

Једна специфичност овог дјела састоји се у томе да га не морамо у цјелини прочитати; може се читати од средине према почетку и од средине према његовом завршетку; може од позади па према почетку од почетка према позади. Прилагођено је за свакога да га чита, али ће бити најинтересантније за људе из тог краја који је предмет овог рада, па би га требала имати свака кућа, односно свака породица која потиче из те за-

науку и изузетно интересантне предионе цјелине.

Шта још на крају да кажем о овом дјелу осим да честитам колеги, професору Никићу на овом вриједном штиву и да му искрено пожелим дуг живот и породичну срећу, као и пуно успјеха у даљем раду.

Раде РАКИТА

Буро МАРИЋ - Мирко ГРЧИЋ -
- Рајко ГЊАТО : ГЕОГРАФИЈА за
шести разред основне школе,

Издавач: Завод за уџбенике и
наставна средства Републике Српске
(1. изд.), Српско Сарајево, 2000
(Лакташи-Граформарк), 155 стр.:
илустровано, штампано двостубачно,
22 цм, тираж 15000.

Географска уџбеничка литература на просторима Републике Српске богатија је за још једно ново издање. Септембра ове године изашао је нови уџбеник географије за шести разред основне школе као резултат рада и сарадње трију у географским круговима познатих аутора Ђуре Марића, Мирка Грчића и Рајка Гњате. Уџбеник је писан привлачним и разумљивим стилом уз стручну терминологију која је у укупној концепцији уџбеника у функцији процеса учења и географских сазнања изнесених садржаја. Уџбенички садржаји су ради лакшег и бољег разумијевања употребљени бројним илустрацијама које чини 90 слика, 62 прилога (карте, дијаграми, рељефни попречни профили) и 6 табела. Проблематика презентације садржаја уџбеника је добро остварена, а његова композиција је подређена рационалној реализацији задатака наставе географије. Џелокупни уџбенички садржај, сходно наставном плану и програму за географију шестог разреда, подијељен је на двије

засебне цјелине: "Елементи опште географије" и "Географија Европе".

У првој, знатно мањој цјелини је на јединствен и оригиналан начин обрађена проблематика становништва и насеља на земљи, природно-географска средина и људске дјелатности, те појам и типови регија. Треба напоменути да је у наведеној цјелини овога уџбеника први пут у уџбеничкој литератури за основно образовање извршено груписање људских дјелатности на четири сектора (пријарни, секундарни, терцијарни и квартарни) са подјелом на дјелатности унутар њих. Изузетно стручно и методски добро обрађен је за ученичку популацију овог узраста апстрактан и теже схватљив појам регије и типови регија. Садржаји наставних јединки су рађени са доста конкретних примјера везаних за просторе Републике Српске, СР Југославије, Европе и свијета уопште, тако да на оригиналан начин појашњавају теоретски сложену материју и чине је ближом и лакше схватљивом.

Другу цјелину уџбеника чине два поглавља: "Општи географски преглед континента" и "Регије Европе". У првом поглављу дате су, уз наглашеност корелативности односа, описане природно-географске и друштвено-географске одлике Европе. У другом поглављу које заузима 2/3 уџбеника (100 страница) слиједи регионални приказ са већ устаљеном класичном подјелом европског континента на: Јужну, Средњу, Западну, Сјеверну и Источну Европу. У обради издвојених европских просторних цјелина кориштена је стандардна концепција у којој је у односу на ранију материја садржајнија с више наглашеним узроčno-посљедичним просторно процесуалним односима који дају вишу ноту комплексности и виши степен научности изложеној материји. О

регијама се најприје говори уопштено и у свакој од њих објашњавају се њихове специфичности и различитости природногеографског и друштвеногеографског карактера, а онда се унутар њих обрађују геополитичке просторне цјелине (државе). За разлику од осталих регионалних цјелина у регији Сјеверна Европа обрађена је засебно као држава само Шведска. Географске карактеристичности осталих држава ове регије представљене су кроз обраду њених општих географских одлика. У обради европског континента, у склопу регије Источна Европа, обрађен је и сјеверни дио Азије као територијални дио Руције.

Садржај уџбеника употпуњава одјељак "Кратка географска карактеристика већих земаља Европе" који, у ствари, представља "личну карту" за 24 значајније европске државе. На kraју уџбеника је терминолошки речник са 59 мање познатих, у уџбенику кориштених и овде објашњених, географских појмова.

Уџбеник о којем је ријеч заслужује пуну пажњу свих мјеродавних фактора везаних за процесе образовања и васпитања. Савремено је осмишљен те у цјелокупном погледу на научно-популарни начин третира географску проблематику. Заступљени су готово сви методско-дидактички принципи, а изложена материја упућује на комплексно посматрање географске проблематике и има апликативни и прогностички карактер. Грађа рукописа је веома добро структурирана, како у цјелини тако у свим методским јединкама, а начин излагања градива подстиче ученике на активан однос према наставној грађи. Начело корелације с градивом других наставних предмета остварено је у високој мјери. Важнији дијелови материје су истакнути масним

подебљаним словима, а наглашени су и уводни дијелови ("Припрема за рад") у свим наставним јединицама као и систематизујући који често почињу са: "Запамтите...", "Научили мо...", "Да напоменемо..." Илустровни материјал (слике и прилоги) је добrog избора, често оригиналан и добро употпуњује текст који је у таквим формулатијама да утиче на развој логичког научног мишљења, расуђивања и закључивања.

Овом књигом наши ученици добијају савремен, садржајан и интересантан уџбеник који им даје нове погледе на различите географске одлике нашег континента и његове савремене географске процесе. Брзе просторно-процесне промјене које су у току, захтијеваће надопуну слједећих издања. Мишљења смо да би том приликом било пожељно имати више садржаја проблемског карактера који би, уз допуну уџбеника радном свеском, допринијели још више његовом укупном квалитету.

Миленко Живковић

Мојсије ЂЕРКОВИЋ: ПАЛЕ И ПАЉАНИ. Природа и људи, Пале 1999. Издавач: аутор. Штампа: М. Соколовић, Рогатица, Стр. 631. Тираж 500.

На самом крају другог миленијума вјероватно није било мањег и до тада у свијету непознатијег мјеста које је, такође, преко ноћи ушло у жижу свјетских збијања и постало мета свјетских медија, од општинског мјеста Пала, у подгорини босанске олимпијске планине Јахорине, недалеко од Сарајева. Свјетски медији, посебно они из земаља тзв. "новог свјетског поретка", просто су се угркивали да свијету прикажу Пале и "паљанско руководство" у најужнијем свјетлу,

док је мали број било оних који су о свему што се овдје и на простору цијеле Босне и Херцеговине тада дешавало, објективно обавјештавали свјетску јавност. Био је то, dakле, период крвавог грађанско-вјерског рата на простору ове бивше југословенске републике, рата за који је само једна страна, и то она на челу са руководством са Пала, била сатанизована и свијету криво представљана од стране поменутих необјективних свјетских медија, мада је сваком, чак и необразованом човјеку познато да у рату уопште, а посебно оном какав је био овај, ниједна сукобљена страна не може бити сасвим невина!

Управо за vrijeme tog rata, под кишом граната, звиждјуком метака и буком НАТО-авијације, која је засипала бомбама територије Републике Српске, а посебно Пале, рушећи објекте и сијући смрт по њој, професор Мојсије Ђерковић се, са оловком у једној руци и свеском у другој, отиснуо у обилазак паљанских села ради прикупљања грађе о њима, да би ту сакупљену грађу крунисао обимном монографијом под насловом "Пале и Паљани – Природа и људи" коју овде приказујемо. Шта је колегу Мојсија подстакло да се баш у тим опасним ратним приликама упусти у проучавање паљанског краја и његових људи, стављајући и властити живот на коцку, није тешко погодити. Подстакао га је, првенствено, пркос, то јест, да се из пркоса прикажу природа и људи Пале, а преко тога и цијели српски корпус, у правом свјетлу; да је тај корпус само у току XX вијека неколико пута био на граници истребљења од стране свјетских моћника и да се храбро борио за своју слободу и независност, никад не посежући за туђим територијама. Колега Мојсије се одлучио на проучавање овог краја у најненормалнијим условима и из

пркоса онима на супротној сукобљеној страни, која се свијету представљала "жртвом рата", а која је само у Сарајеву на најсвиредији начин лишила живота бројне Србе-цивиле, међу којима и његовог сина јединца, Небојшу, којем је ова књига и посвећена. Какве симболике у имену сина, Небојша, повезаном са неустрошишвошћу оца који се, чувши за синовљеву смрт, упутио кроз курсуме метака и распракавајућих граната паљанским стазама и бодузама у прикупљање најљепшег "грађевинског материјала" да сину сагради најљепши и најтрајнији споменик, какав само родитељско срце своме вољеном дјетству може подићи! Ово је уједно споменик и Палама и Паљанима, који аутору дугују дубоку захвалност.

Монографија аутора Мојсија Ђерковића: "Пале и Паљани – Природа и људи" садржи преко 600 страница текста, у који је уgraђено скоро 200 фотоса, око тридесетак дијаграма и цртежа, петнаестак скица географских карата сеоских насеља и, на унутрашњој страни корице књиге и првог дебelog листа, цртеж мапе општине Пале, са именима насеља, планина и правцима путева, који се од административног центра варошице Пала разилазе на све стране. Рад је подијељен у три дијела. **Први дио** обухвата више од половине књиге (од 7. до 380. странице). У њему су кроз једанаест одјељака обухваћени: Природна средина; Рельеф, тло, поднебље; Српско становништво – староселачко; Здравље, образовање; Култура, духовни живот; Насеља – људска станица; Прошлост као зла коб; Привреду одредила природа и традиција; Везе са свијетом, туризам; Власт као божја воља и, у оквиру овог дијела је и Предговор дат на почетку.

Други дио (од 385. до 584) под насловом: Насеља, поријекло породица (родова) третира питање развоја сеоских заједница и скупова села. Ипр.: Мокро – скup четрнаест села, а онда испод наслова "Развој насеља и генеологија породица" слиједи име насеља и број заједнице, села, ипр. Пале – заједница 23 села; Коран – заједница пет села, Прача – заједница 11 села; Ренавица – м. з. – без Срба итд.

Трећи дио – Додатак (589-619) обухвата сљедеће одјељке: Именик породица и њихових крсних слава; Становништво општине Пале; Именик брда, планина и предјела; Именик извора, врела, потока, ријека; Именик насеља; Сведоке, консултанте, сараднике; Литературу. На крају, дата су и имена оних који су потпомогли шtamпању ове књиге, као и лица која су се на ту књигу претплатила, затим кратак извод из рецензије рукописа са именима и фотографијама рецензената; Садржaj и Напомена.

Ова студија професора Мојсије Ђерковића писана је популарно-научним језиком, па је разумљива и за сваког просјечно образованог читаоца. Лако се чита, као какво занимљиво књижевно штиво, јер се писац добрим дијелом служи, и то врло успјешно, књижевним стилом, па чак цитира и мисли поједињих књижевника, у првом реду Иве Андрића, да би поједина питања на популаран начин боље расвијетлио. Стил му је, дакле, популаран, али стручан, пун епитета, као ипр. "Романија – хајдучка тврђава", "Плаховити, горди Динарци", "Колективне батине за мајку Србију", "Власт као божја воља", "Жељезница – народна хранитељица" итд. У књизи су на одговарајућим мјестима наведене бројне народне мудrosti паљанског краја и свакодневне изреке, као ипр.: "Прво па мушки",

"Здрав брак-пород и народ јак", "Кућа без дјече што и кошница без роја" итд. Наравно, аутор није заборавио ни пјесме, посебно оне које се пјевају уз гусле у испитиваном крају, пјесме о Романији – хајдучкој планини, о јунаку Старини Новаку, и пјесме које се односе на најновије догађаје који су се код нас збили.

У одјельку "Плаховити, горди Динарци", и не само у њему, аутор се у многоме служи методом Цвијићеве антропогеографске школе. Овде је тип Паљанина приказан као типичан примјер типа човјека Динарца, човјека виолентног, плаховитог, импултивног, или како то за Динарце Цвијић вели: "... динарски људи су осјећајни и осjetљиви; то је занесен и понесен човјек који полаже на свој образ, част, понос; тражи правду. По правилу је живог темперамента; динарци су по правилу врло импултивни. Ти су људи карактеристични и по смјени јаких активних периода с добима потпуне пасивности." Такав тип људи Цвијић назива – **виолентним типом!** Мада неки географи данас покушавају да оспоре Цвијићево мишљење о динарском човјеку као виолентном типу, тај покушај најбоље демантује приказани тип Паљанина, изразитог брђанин-динарца, приказаног у монографији Мојсија Ђерковића! Аутор наводи уђедљиве примјере за Паљане, код којих због и најмање несугласице искрне искра револта и наелектрисаности која резултира крвавим обрачуном: "Опоганио ми је и дједово огњиште! "Никоме се ништа не прашта, не поготово у бијесу и љутњи, када је наелектрисан и напуњен експлозивом виолентни брђанин." И саме изреке које аутор наводи из овог краја указују на виолентни тип Паљанина: "Чувай се вола однапријед, пса одостраг, а Паљанина са свих страна;" или: "Мој

ножићу, шареније кора, неко ноћас погинути мора!"

Ова студија није чисто ни географска, ни историјска, ни етнолошка, ни антропогеографско-социолошка, већ све то скупа: географско-историјско-етнолошко-антропогеографско-социолошка, због чега јој је композиција доста испреплетена, и нема онај строги географски слијед, али то не умањује њену вриједност. Стога се она може читати као каква читанка, дакле, не у цјелини и по неком слиједу, већ оданде одакле желимо и оно што желимо и докле желимо. А књига се чита без напора, јер је у њој све јасно и занимљиво речено, али строго стручно и научно. Књигу треба прочитати, јер ју је у сажетом облику немогуће препричати. То тим прије што је у њој приказан предио који је у току грађанско-вјерског рата у Босни и Херцеговини (1992-1995) толико био под ударом свјетских медија, који су, пишући о њему, без сумње, потрошили више папира и мастила, него што га је потрошено у вези са сарајевским атентатом, који је претходио почетку Првог свјетског рата.

Раде Ракита

Милош БЈЕЛОВИТИЋ.
СТАРЕ ПЛАВНИЦЕ – Географска
студија села поред Беловара,
Бања Лука, 1999.

Као пета књига Посебних издања Географског друштва Републике Српске појавила се прошле године драгоценна монографија из пера врсног стручњака Милоша Бјеловитића, професора сарајевског а затим бањалучког универзитета. Преко посвете родитељима, рођеним у граничарским Старим Плавницама на прелому 19. и 20. века, који су до пред крај

овога миленија у њему живели и умрли, аутор нас дискретно упућује да су егзактне чињенице на страницама књиге ојачане и породичном мемоарском грађом Бјеловитића.

У науци се, нарочито последњих деценија, придаје веома велики значај изради монографија једног насељеног места (најбоље невеликог сеоског насеља), јер се сматра да се у тако обликованој минуциозној студији преламају сва или већина кретања глобалног друштва. Тако уверљиво слици печат веродостојности даје испитивач, поготово ако је рођењем или целим животом, или и једним и другим, остао везан за то насеље, тј. ако припада категорији самоиспитивача.

Уз Предговор и Завршне мисли, монографија има 5 поглавља од којих је најобимније оно под насловом Друштвена средина, јер чини више од половине књиге. Два и по века постојања Старих Плавница (од 1755. г.) М. Бјеловитић је помно анализирао, од настанка села кроз три главна развојна периода, да би нам представио крајишак систем у напону снаге и одумирању и дао вивисекцију раслагања српског граничарског насеља у Западној Славонији. Некада граничарско, село је у Другом светском рату било партизанско, да у последњим деценијама 20. столећа постане приградско насеље.

Пишући о становништву Старих Плавница, писац најпре наводи потекло најстаријих српских родова и то: из Старог Влаха, са Романије и од Косова (**Клисурини**), од Велеса (**Шешини**), са Косова (**Куштрини**) и Старе Србије (**Вукашиновини**). Помиње затим снажну националну свест Срба у Вараждинском генералату почетком 18. века, улогу манастира Марче у чувању српског идентитета и побу-

не граничара због прогона вере и укидања социјалних повластица.

У Старим Плавницама је крајем 18. столећа, у 20 задружних кућа живело око 200 становника, а промене наступају досељавањем колониста из Моравске (погрешно звани Чесима – "Пемцима") почетком 19. века, који откупљују земљу од граничара и уносе новине у ратарску производњу. Граничари су првенствено заузети војном службом и пољопривредом, а у њиховим задружним домаћинствима баве се сеоским дрводељским пословима, док жене прерађују лан, ткају на "тари", израђују вунене простирике и торбе тамноцрвене боје (различите од хрватских!), као и ћилиме са српским грбом и круном; чија се перје на прелима, плете итд. И у првој половини 19. столећа још већина породица живи у задружним домаћинствима, али је земљишни посед, некад знатан, озбиљно смањен продајом земље досељеницима.

Седиште војничког живота је била сеоска кућа – патрол; сеоски кнез се бирао на Ђурђевдан, а домаћи живот је организовала домаћица, којој је у задрузи помагала поредуша. Удавачи није припадала земља у мираз, а домазет – приписанац је примио презиме задруге. Плавничани су верски живот имали организован у Гудовцу (од 1767), а две деценије касније у Беловару, где су похађали дворазредну школу.

Нови миграциони таласи доводе у Старе Плавнице не само Моравце и Чехе, већ и Хrvate, а у другој половини 19. века просечна српска породица своди се на непуних пет чланова, тј. преполовљује се. Срби, и не само они, исељавају се у Америку, а страни досељеници католичке вере се похрваћују, што доводи до промене етничке слике насеља. Код Срба, укидање стега војничког и задружног

живота (укидање границе!), има за последицу одавање алкохолу и карти, па и лаком губитку имања.

Други талас чешке колонизације донео је многе промене у ратарској технологији (сађење кукуруза "под плуг", ослобађање ражаног зрна уз помоћ млаца у затвореним просторима), механизацији (тријери) и исхрани (бухтле).

Некада двогодишње, а затим трогодишње основне школе при цркви почела су да похађају и женска деца. Односи са католичким становништвом у селу, које се пред Први светски рат увећало до једне трећине, били су толерантни, али су мешовити бракови били права реткост. Убиство претстолонаследника Фердинанда у Сарајеву покренуло је проаустријске "Пемце" против Срба, а у том рату је десетак Плавничана погинуло у Колубарској бици или на галицијским ратиштима.

Старија мушка ношња (бела кошуља и гађе, гуњ, опанци) модернизује се под утицајем досељеник странаца, а у женској почињу да преовлађују индустријски материјали и куповни рупци, шамије и накит. У дрвеним кућама, огњишта уступају место зиданим пећима, а у дворишту доминира пространа сенара - штагаљ. О Ђурђевдану куће обилазе лишћем и класују окићени "Ђурђари", међу које се – касније и писац убрајао.

У међуратном периоду нема значајнијих промена изузев нарастања међунационалних тензија, посебно након убиства Стјепана Радића и атентата на краља Александра.

Стварањем НДХ Срби (и бело-варски Јевреји) изложени су терору и прогону. Неки имућнији беже у Србију, један број је на присилном раду у Немачкој ("Нека се чисти!"), у село пристижу Хрвати из западне Херцеговине, српско становништво

приhvата нејач са Козаре и прогнанике и Словеније. Организује се покрет отпора и граничарске Старе Плавнице постају "партизанско село".

Плавничари се, међутим, одупиру и новој власти, нарочито после обавезног откупа намирница – "метење тавана", после чега у већини гласају у "ћораву" кутију. У село се досељавају Хрвати из Бронзаног Мајдана, мушкирци из Плавница одлазе у Аустрију и Немачку на рад, село се повезује асфалтом са Беловаром, ствара се систем приватних фирм и доvrшава преображај у приградско насеље.

Напред представљена, у кратким цртама, пишчева подробна анализа омогућила је читаоцу да сагледа потпуно измењену етничку слику: број српског становништва почетком 90-их био је сведен на половину (смањен наталитет и недостатак досељавања, изумирање најстаријих крајишских родова, покушаји мимикрије преко југословенства, нова насиља и прогони од 1991. г.), а број Хрвата се утроствучио. Дубље узроке нестајања српског корпуса у Западној Славонији Милош Ђеловитић види у рубном положају и инородном окружењу, уништењу српске интелигенције у Другом светском рату, затирању писма и потискивању националне свести, чиме је осуђен на брезу и потпуну асимилацију.

На основу изложеног да се закључити да су минијатурне Старе Плавнице, у научно утемељеној и надахнутој обради професора Ђеловитића, у ствари, репрезентативан узорак за живот и одумирање Срба у Западној Славонији и другим граничарским областима Хрватске.

Душан Дрљача

Др Раде ДАВИДОВИЋ:
РЕГИОНАЛНА ГЕОГРАФИЈА,
ГЕОГРАФСКЕ
КАРАКТЕРИСТИКЕ ЕВРОПЕ.
Књ. I. Издавач Универзитет у Новом
Саду, Природно-математички
факултет, Институт за географију,
Нови Сад, 199. стр. 1-113.
ГЕОГРАФСКЕ РЕГИЈЕ
ЕВРОПСКИХ ДРЖАВА.
Књ. II. НОВИ САД, 1999.
СТР. 1-586. АФРИЧКИ
МЕДИТЕРАН И
ТУРИСТИЧКЕ МЕТРОПОЛЕ.
Књ. III, Нови Сад, 1999.
Стр. 1-159. Тираж 200 прим.

Конечно је и на српском језику штампана Регионална географија Европе, прецизније Географске регије Европских држава професора др Раде Давидовића са Природно-математичког факултета у Новом Саду. Ово су друге књиге новосадских професора из области Регионалне географије. Прва је књига професора Саше Кицошева: Азија, државе и регије. На овај начин географи из Новог Сада преузимају штафету од колега географа из Београда.

Књига I ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЕВРОПЕ садржи основне податке од геолошко-морфолошких одлика до педолошко-биографских, те основне друштвеногеографске одлике старог континента. Други дио пружа преглед развоја појма географске регије, а трећи дио обрађује велике географске регије Европе по давно прихваћеном принципу (Западна, Сјеверна, Средња, Јужна и Источна). На крају ове књиге су табеларно-статистички подаци по регијама са Литературом и Белешком о аутору.

У Предговору аутор са правом истиче велику потребу за уџбеницима из области Регионалне географије

свијета, јер их већ давно нема (Петровић, Ђурић). Књиге I-III су одобрене као уџбеници на Природноматематичком факултету у Новом Саду, а могу их користити тамо где се говори српским језиком (Београд, Приштина, Бања Лука и Никшић). Уџбеник могу користити и друге високошколске установе на којима се предаје материја Регионалне географије Европе. Као један од проблема у настави географије јесте транскрипција. Аутор овог приказа давно заступа мишљење да би сви студенти и наставници географије морали имати најмање два атласа, са ћириличним издањем и са латиничним, изворним обликом писања назива.

Као ситније примједбе на књигу I може се узети навођење латиничним написом грчке ријечи Еуропе, што је требало урадити на грчком језику. На стр. 11. аутор даје ћирилицом име њемачког географа (Х. Ројшле), што је требало дати латиницом и можда у загради.

Код приказа географског положаја Европе, мишљења смо, да је нужно указати на чињеницу да је ЕУ постала у политичком и војном погледу дио НАТО-а и сателит водеће земље свијета - САД. Списак литературе садржи 25 јединица од којих 6 припада аутору. Готово да и нема аутора са Запада, што се може разумети, али не и оправдати.

Књига I тако садржи материју општеј приказа Европе и можда је посебно штампана, да би обим књиге II био мањи?

Књига II ГЕОГРАФСКЕ РЕГИЈЕ ЕВРОПСКИХ ДРЖАВА доноси главину материје са доста фотографија и карата, слабијег квалитета. Но,ако се узме у обзир да су књиге штампане 1999. године, кад је СР Југославија бомбардована од НАТО држава и да се земља налази десетак

година под невиђеним санкцијама, може се бити поносан на чињеницу објављивања ових књига!

Један од проблема регионалне географије, поред огромног инвентарског материјала, јесте и чињеница да се она изучава прво по државама, а затим по регијама. Други је проблем енциклопедизма и шаблонизма, рада по сегментима (рељеф, клима до турizma и регија), који нису довољно узрочно-посљедично спојени са географским регијама као реалним чињеницама. Зато највећи број студената и наставника зна ову материју по дијеловима, али се врло слабо сналазе у проблематици регионалне географије.

Веома цијенимо велики труд и умјешност да се напише овако обиман географски уџбеник, који је пријеко потребан бројним студентима и наставницима географије широм наших земаља. Наравно да у оваквом послу готово да и није могуће избегаћи све замке, које стоје на путу уџбеника регионалне географије. Наше је, да укажемо на евентуалне пропусте, како би се они ублажили или отклонили у сљедећим издањима.

Мишљења смо да аутор није у потребној мјери поштовао принцип географске пропорционалности. Тако је Француска обрађена на 46 страница и 9 регија, а Руска Федерација на 56 страница и 10 рејона! Или Украјина на 21 страницу и 3 регије, а Шпанија на 48 страница и 4 регије! Још је драстичнији случај са В. Британијом, која се дијели на 4 велике регије, исто колико је аутор дао малој држави Ирској! Сад се отворено поставља питање одређивања и упоредивости географских регија? Нисмо за апсолутно изједначавање, али смо против нереалних одступања од географске реалности. Без обзира на указане недостатке, треба аутору

одати велико признање за оно што је објавио. Треба истаћи, према нашем мишљењу, његов пријемчив стил писања, посебно обрада главних градова, која је редовито конкретна и са описом главних обиљежја, а не само набрајања главних функција. Аутор је уложио велик напор да укаже на специфичности сваке регије, што је управо и најтеже.

Од земаља бивше СФРЈ обрађена је Словенија на 3 регије, Хрватска такође на 3 регије, али и на 8 мањих регија, Босна и Херцеговина на 4 регије, али без посебне обраде ентитета Република Српска, што је велик недостатак овог уџбеника и Македонија на 3 велике регије.

Обрађене су све европске државе по великим регијама, са најновијим подацима о свим земљама.

Књига III АФРИЧКИ МЕДИТЕРАН И ТУРИСТИЧКЕ МЕТРОПОЛЕ у којима се обрађује сјеверна Африка и шест великих светских метропола: Лондон, Варшава, Санкт Петербург, Москва, Кијев и Пекинг. Највећи дио у овој књизи обрађене материје, аутор је пропутовао, што се осјећа и у квалитету текста. Приказујемо схему обраде на примјеру Санкт Петербурга: Географски положај и име, Географско-туристичке знаменитости. Аутор затим детаљно обрађује најважније туристичке знаменитости. По истој схеми су обрађени и остали градови. Завршимо пословицом: "Боље је једанпут видјети, него сто пута о томе чути!"

На крају, треба још једном изразити аутору признање за велику труд на издавању наведених књига и поновити да оне имају велики значај како за студенте географије, тако и за наставнике у нашим школама, који се већином користе истим уџбеницима као и њихови ћаци! Зато је права штета што веома ограничен

тираж уџбеника једва да може подмирити потребе студената географије у српским земљама, а о наставницима да и не говоримо. Као велику слабост можемо истаћи чињеницу да ове књиге није могуће набавити у књижарама у Републици Српској.

Милош Ђеловитић

Здравко Д. МАРИЈАНАЦ:
Развитак становништва Босне и
Херцеговине 1850-1991. године.
Матица српска Републике Српске,
Бања Лука, 2000.

Књига представља својеврстан преглед основних карактеристика становништва једног специфичног подручја као што је то БиХ. Преглед је дат за скоро 150 година, што му даје посебан значај.

Књига се састоји из четири основна дела. У првом делу дато је име, географски положај, границе, насељавање и величина Босне и Херцеговине. Из изложеног се види да се величина често мењала услед промењена граница, тако да је по последњим подацима из времена авнојске Југославије површина Босне и Херцеговине износила 51.129,11 km² и на том простору је 1991. године живело 4.377.033 становника. Аутор у овом делу издваја неколико историјских периода у развоју и постојању БиХ: предимски период, римски период, насељавање Словена, турска владавина (1463-1878), аустроугарски период (1878-1918), Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (1918-1941) и Социјалистичка Федеративна Република Југославија (1945-1991). Даље у књизи посвећује се више пажње периодима од турске владавине до 1991.

Други део књиге посвећен је управо турској владавини на овом прос-

тору, па сходно томе и носи назив "Турски период". У овом делу аутор скреће пажњу на процес исламизације као последице доласка Турака и повећавању муслиманског живља у БиХ. Дат је преглед неколико пописа на основу турских дефтера (1850, 1857, 1865, 1871) и анализа претежно верске структуре поменутих година. Аутор се ослања на податке неколико најпознатијих истраживача, али и скреће пажњу на могућност добијања много потпуније слике кориштењем материјала из историјских архива у Истанбулу, Бечу, Дубровнику, Задру и Москви.

Трећи део књиге посвећен је аустроугарској владавини, 1878-1910. године и подијељен је на неколико мањих целина. Прва целина је посвећена попису из 1879. године, првом од стране Аустроугарске на овом подручју. На основу пописа извршена је анализа полне, старосне и верске структуре, онолико колико је то било могуће на основу постојећих податка. Као допуна дати су и подаци о брачном стању, броју лица која се налазе у иностранству и броју издржаваних лица. Друга целина је посвећена попису из 1885. године. Дате су полна и верска структура, затим старосна структура за мушкарце и то све по областима. У трећој целини је дата анализа пописа из 1895. године, где постоје подаци о полној и верској структури становништва. Као посебно интересантно и значајно издвајају се подаци о природном прираштају, а први пут се јављају и подаци о броју становника са манама (умноболни, глувонеми и слепи). Четврта целина се односи на попис из 1910. године. У овом делу дат је приказ по областима и котарима. Ово је најдетаљнији попис до тада у коме су дате полна, старосна и верска структура станов-

ништва по занимањима, миграције и природни прираштај, а дат је и запис о становништву са манама.

Четврти део књиге посвећен је савременим пописима становништва у коме су као посебне целине дати пописи 1921, 1931. и упоредни преглед пописа 1948, 1953, 1961, 1971, 1981. и 1991. године. У оквиру упоредног прегледа посебан осврт дат је на природно и миграционо кретање становништва, национални састав, миграције, структуре становништва (полну, старосну, писменост, школску спрему) и економско-социјалну структуру.

Пети део књиге представља закључно разматрање у коме аутор даје кратак преглед развоја становништва 1850-1991. године износећи веома значајне предлоге за решавање постојећих демографских проблема у БиХ.

Шести део књиге представља закључно разматрање на немачком језику, док седми даје списак извора, литературе и грађе.

Осми део књиге су прилози подељени у неколико мањих целина. Прво су дате карте, потом графички прилози, табеле и на крају преглед по градовима.

Књига има 170 страна текста и 123 стране прилога, што јој даје посебну вредност. Овом књигом географска литература је постала богатија за једну изврсну научну монографију, коју ће многи користити.

Анђелија Ивков

РАДОВИ. Филозофски факултет униврзитета у Бањој Луци. Часопис за хуманистичке и друштвене науке.

Година, I, 1. Бања Лука 1998.
Стр. 1-336. Тираж 500 примјерака.

У петој години постојања Филозофски факултет у Бањој Луци огласио се својим часописом, научним гласником, који ће излазити два пута годишње под уредништвом главног уредника др Милана Васића и одговорног уредника др Миљка Шиндића. У редакцији се још налазе др Драго Бранковић, Слободан Наградић, др Петар Стојаковић и др Ненад Сузић.

Уз први број је кратак уводник о покретању научне публикације Филозофског факултета у Бањој Луци у петој години његовог постојања. То је вриједан показатељ активности научних радника ове важне институције, која је стицајем околности морала чекати барем једну генерацију закашњења за нормалним околностима развоја једне велике регије као што је то Крајина и једног града као што је то Бања Лука. Тек је стварање Републике Српске омогућило отварање и у ратним условима септембра 1994. године Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци. Тако је овај факултет, умјесто да буде отворен међу првима, отворен међу посљедњим услјед познате политичке климе, по којој је само у Сарајеву могао да постоји Филозофски факултет!

Покретањем научног часописа Филозофски факултет пружа своју научно-стручну легитимацију друштвеној јавности, којој ће бити од сада омогућено праћење развојног пута ове важне научно-образовне институције.

Пошто је Филозофски факултет састављен од десетак посебних одсјека, то је разумљиво да је садржај

првог броја и других бројева ће бити структуриран према прилозима са тих одсјека. С правом се истиче у уврдој ријечи да је Факултет наставак Богословије Васе Пелагића из 1866. године, преко Учитељске школе и Више педагошке школе (1950), која је ударила темеље бањалучког Универзитета.

На првом мјесту како по обиму тако и по садржају долазе садржаји из Српског језика и књижевности, у којем се јавља чак 9 аутора чији радови чине једну трећину првог броја. Ту су радови: Прилог текстологији Горског вијенца (Р. Маројевић), Експримтивне и ексклузивне конструкције (М. Ковачевић), Генеза творбе ријечи у српском језику (Тешановић), Откриће српске душе (М. Шиндић), пред феноменом НФ романа за дјецу (З. Турјачанин) и други.

У одјељку Филозофија и Социологија се налазе четири прилога: Естетички рондо Богдана Поповића (Б. Ђукић), Језик између употребе и злоупотребе (М. Турјачанин), Огист Конт и развој социологије код Срба (Д. Ручнов) и Један поглед на пацифизам историјских мировних цркви (Сл. Наградић).

Одјељак Историја доноси такође четири прилога: Промјене у социјалној структури хришћана на Балкану и њихов утицај на ослободилачке покrete и слабљење османског царства од XVI до XVIII вијека (М. Васић), на њемачком језику, а резиме на српском; О шуцкорима и осталим нерегуларним јединицама у БиХ 1914-1918 (Б. Микић), Ставови босанскохерцеговачких политичара о идеји југословенских уједињења народа током Првог свјетског рата (Р. Пејић) и Пионирски српске и балканске етнологије и њихов научни допринос афирмацији музеја (Ж. Секулић).

Одјељак Психологија доноси два прилога: Савремена истраживања у когнитивној психологији и њихов допринос психологији наставе и школском учењу (П. Стојаковић) и Квалитет породичних односа као битан чинилац усвајања улоге сопственог пола код ментално ретардиране дјеце (В. Гутовић).

Одјељак Педагогија доноси три прилога: Од традиционалне до квалитетне школе (М. Илић), Интуитивна основа учења (Н. Сузић) и Теоријска схватања односа педагогије и кибернетике (Д. Бранковић).

Одјељак Прикази доноси шест вриједних приkaza Граматике латинског језика (С. Љубишић), Старословенски словар (Б. Панић-Бабић), О теорији књижевности за средње школе (М. Шукало), Искушење атеизма (Сл. Наградић), Отимање од душе вјерски лабилних (Сл. Наградић) и Научни скуп о дometима и перспективама методике васпитно-образовног рада (С. Богојевић).

На крају овог приказа, можемо са радошћу поздравити излажење првог броја новог научног часописа Филозофског факултета у Бањој Луци и пожељети му дуг живот и велик успјех.

Милош Ђеловитић

Др Раденко ЛАЗАРЕВИЋ:
КЛИЗИШТА. Издавач: Друштво
бујичара Југославије, Београд, 2000.
године: Тираж 300.
Страна 340.

Како је посљедња монографија о овој теми објављена још давне 1963. године у издању Грађевинске књиге од истог аутора, а до данас није изашло ново издање, аутор је осjetио потребу да се обрати новим дјелом у којем је синтетизовао не само нова

научна достигнућа везана за ову тематику већ и огромно искуство теренског рада које је значајно обиљежило рјешавање проблема везаних за ову тематику. Према ријечима аутора, монографија из 1963. године није значајније методолошки превазиђена јер почива на диференцијалној анализи и генетској класификацији клизишта, а као што је познато она су увијек третирана са становишта генетске класификације, чиме су дата рјешења која се боре против узрока, а не посљедица. Међутим, аутор у новој књизи напомиње да примјена метода и мјера за измјену параметара од којих зависи клизишни процес, нису ни до данашњег дана стекли улогу коју би требали имати у рјешавању ови проблема, већ да и даље главну улогу имају грађевинско-технички методи који су далеко скупљи и представљају методе које само краткотрајно рјешавају проблем. У том смислу ова књига је још један покушај да се скрене пажња свим релевантним факторима који се баве овом проблематиком, али и да кадар који се бави овим проблемима упозна боље и трајније начине рјешавања проблема пред којим се нађе. Ово дјело подијељено је у три дијела. У првом дијелу књиге, који сачињавају поглавља: клизишта – појава и механизам, генетска класификација клизишта, клизишта и грађевински радови, мјере за смиривање и спречавање клизишног процеса, дати су као уџбенику основни појмови и проблеми који су везани за ову проблематику, чиме овако систематично изложена грађа проналази своје место у процесу образовања кадра који се директно (грађевинци) бави овом грађом, али и у образовању географа. У другом дијелу књиге аутор износи примјере клизишта у Југославији, даје карту примјера

клизишта у Србији, планове клизишта које је обрађивао, али и фотографије клизишта, чиме нам је омогућио да све примјере и визуелно доживимо. Други дио такође можемо подијелити на два мања дијела у којима се први дио односи на искуства у сарадњи са водопривредним организацијама, а други дио на искуства у рјешавању проблема као судски вјештак.

Свакако да је овај дио књиге одраз сазнања директно стечених у рјешавању клизишта и тиме овај дио (обогаћен емпиријом) има практичну вриједност за образовање грађевинаца, хидрограђевинаца и осталих који рјешавају проблеме настале појавом клизишта. Све ово употребљава трећи дио књиге где аутор износи методику истраживања и борбе против клизишта, чиме је ово дјело обогатило теоријско-методолошку основу изучавања клизишта, као и рјешавања проблема насталих клизиштима. Из свега наведеног може се закључити да се ради о озбиљној студији, која се свакако препоручује свима који се у свакодневном раду сусрећу проблемом клизишта.

Радислав Тошић

ГРАДИШКИ ЗБОРНИК

- часопис за друштвена питања -
Издавач: Српско просветно и културно друштво "Просвјета" -
Општински одбор Грађишка. Година II, број 2, Грађишка, септембар 2000, стр. 135, тираж 300 примјерака.

За разлику од прошлог, првог броја, други број "Грађишког зборника" је, иако у основи стандардан по концепцији и опреми, ипак нешто другачији. Наиме, овај број Зборника је садржајно нешто разноврснији, али

је без издиференцираних тематских цјелина, мањег је броја страница и није двостубачно штампан што му умањује читљивост.

Градишки зборник у овом броју, како у предговору ("Похвала и апологија ентузијазма-докле"?) наводи Слободан Наградић, његов главни и одговорни уредник, подједнако третира "завичајно (локално) и универзално, традиционално и савремено". Теме му чине садржаји из области историје, географије, филозофије, науке, религије, историје књижевности, књижевне критике, књижевног праксиса (проза, поезија) те прилози и осврти новоизашлих књига, часописа и других публикација. Сви радови су вриједни пажње и чине укупан садржај ове публикације. Ми ћемо у овом приказу издвојити наслове неких његових садржаја с елементима научног карактера.

Рад "Насеља општине Градишака и перспектива развоја насеља и простора" Мире Живковић-Мандић првенствено нас интересује због његове третирање географске проблематике и апликативне вриједности. У њему се објашњава, уз сву природногеографску, историјску и друштвеногеографску условљеност, развој и просторни размјештај насеља овога простора, као и њихова могућа даља функционално-просторна развојна улога. Слободан Наградић је понудио интересантну мању студију (40 кориштених извора), подужег наслова, у којој се анализирају комплексни и противречни односи, углавном у времену доконстантиновског хришћанства, између учења хришћанске цркве и њеног конкретног поступања. Нада Милетић са темом "Босанска Градишака у раном средњем веку" представила је овај простор из времена његовог најмање познатог историјског периода. У раду "Добитно

време Вукових певача гуслара" Живомир Симовић нам приближава вријеме Вука Карадића и српских гуслара тог времена, са њиховом улогом у очувању српске мисли, културе и историје. Интересантан је прилог Раде Илића, "Научна револуција", као филозофско разматрање и поимање свијета. Миљко Шиндић нам у раду "Пјесник и завичај" критичком анализом вреднује стваралачки опус пјесниције са ових простора, Стевке Козић-Прерадовић.

Поред радова наведених наслова овај часопис нам доноси шест радова прозе и поезије, осам приказа и осврта и још три јединице различите тематике.

Градишки зборник је по свим елементима часопис вриједан пажње. Задивљујуће је елаборисање бројних његових тема на академском нивоу. То га чини у једном погледу посебно вриједном публикацијом, али исто тако и неприступачном за ширу читалачку публику. Да би превазишли поменути проблем, мишљења смо да би овај часопис требало више садржајно отворити "обичним", за све сфере живљења везаним темама и обогатити, прије свега, сликовним прилозима. Ова, без сваке сумње, квалитетна публикација је отворена својим неисписаним страницама између осталих и бројним географским темама.

Миленко Живковић

ГЛАСНИК ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
HERALD OF THE GEOGRAPHIC SOCIETY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

ГОДИНА 2000.
YEAR 2000.

Свеска 5
Volume 5

ГЕОГРАФСКА ХРОНИКА И БИЉЕШКЕ - INFORMATION

Перо ВУКАДИН

IN MEMORIAM

ПРОФЕСОР БЛАГОЈЕ ВУКОВИЋ (1930-1992)

Благоје Вуковић је рођен 7. априла 1930. године у мјесту Миљевина код Фоче-Србиња, од оца Ђола и мајке Златане. Погинуо је 20. септембра 1992. године, као добровољац Војске Републике Српске, заједно са својих четрдесет саборца на пола пута Миљевина-Калиновик. Његови родитељи су се доселили у Миљевину 1928. године из Југовића код Гаџка. Благоје је растао са своја три барата и двије сестре код родитеља до 1946. године кад је отишао у Фочу, где је завршио нижу гимназију. Учитељску школу је завршио у Сарајеву 1951. године. Одлази на одслужење војног рока и 1952. године уписује се на Педагошку академију у Сарајеву, где је дипломирао на групи математика-физика. Као наставник математике радио је на гимназији у Билећи. Уписује се на студиј географије на Природноматематичком факултету у Београду 1955. године и у редовном року га завршава. У свом родном мјесту Миљевина ради у основној школи предавајући математику и географију. У 1964. години постављен је за директора гимназије у Фочи. Поред послова директора редовно је предавао и математику и организовао истурена одјељња фочанске гимназије у Калиновику.

У Сарајево прелази са радом 1968. године у Просвјетно-педагошки завод Сарајево, где обавља послове просвјетног савјетника за географију. На тој дужности затекао га је рат у којем је и погинуо.

Све стручне послове обављао је са изузетном, само њему својственом преданошћу и упорношћу. Страсно је волио да се бави математиком, било да је учи, предаје или дискутује са математичарима. У свим пословима просвјетног савјетника за географију наставницима је преносио иновирана рјешења у настави географије. Ненаметљиво, јасно и прецизно је давао упутства наставницима. Природно и искрено је одржавао комуникације са наставницима и дубоко уважавао је њихову личност, па су га они као човјека изузетно цијенили.

Није скривао своје мишљење о политичким функционерима и тадашњим табу-темама као што су били братство-јединство, које је сматрао лажним, а КПЈ и самоуправни социјализам је сматрао идеолошким митовима.

Професор Благоје Вуковић је био изузетно поштен и искрен човјек. Био је несебичан, увијек спреман да сваком пружи моралну па и материјалну подршку. У Заводу се знало ко ће без рачуна и без размишљања позајмити

новац. Чистачица Петра у Заводу Сарајево увијек је добијала паре на зајам, не питајући је за што јој требају и кад ће вратити. О својој породици је са великим пажњом увијек водио рачуна. Трудио се и уживао у томе да у кућу купује најбоље и најљепше ствари, и да његова супруга и дјеца купују најбољу и најмодернију одjeћу и обућу. Занимљиво је да је све ово набављао без кредита, укључујући и аутомобил. Све је плаћао готовином и без одлагања.

О својим синовима је водио рачуна као свака брижна мајка. Потрудио се још док су били малени да са њима обиђе готово све сусједне земље. Несебично им је помагао у школском учењу. Послије осамнаест година брака разводи се на инсистирање супруге. Тај развод је емоционално доживио скоро као своју пропаст и пропаст своје породице.

Успомена на драги лик професора Благоја Вуковића дugo ће трајати не само код његових најближих него и код бројних ученика, познаника и пријатеља, којих је веома много.

Нека је вјечна слава и помен професору Вуковићу!

ГЛАСНИК ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
HERALD OF THE GEOGRAPHIC SOCIETY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

ГОДИНА 2000.
YEAR 2000.

Свеска 5
Volume 5

ВИЈЕСТИ СА ОДСЈЕКА ЗА ГЕОГРАФИЈУ ПМФ-а

Драшко МАРИНКОВИЋ*

ТЕРЕНСКА НАСТАВА У ШКОЛСКОЈ 1999/2000. ГОДИНИ

У овој школској години реализована је теренска настава за студенте свих студијских група по сљедећем распореду:

За студенте прве године студија изведена је једнодневна теренска настава 11.5.2000. године на простору града Бање Луке и њене околине. Вођа ове теренске наставе је био проф. др Здравко Маријанац, а у реализацији постављеног програма су учествовали: mr Мира Живковић-Мандић, виши асистент, Драшко Маринковић, асистент и Радислав Тошић, асистент. У теренској настави је учествовало 109 редовних и 91 ванредни студент студијских група: географија-наставни смјер и туризмологија (I година), демографија (II година) и географија-наставни смјер и географија-историја (III година) који су упознати са географским положајем, физичко-географским карактеристикама, територијалним и демографским развојем града Бање Луке и њене околине.

За студенте друге године студија изведена је једнодневна теренска настава 7.4.2000. године на простору Mrкоњић Града, језера Балкана и Зеленковца. Вођа ове теренске наставе је био доц. др Чедомир Црногорац, а у реализацији постављеног програма су учествовали: Радислав Тошић, асистент и Драшко Маринковић, асистент. У теренској настави је учествовало 55 студената студијских група: географија-наставни смјер и географија-туризам који су упознати са физичко-географским карактеристикама простора.

За студенте друге године студија изведена је тродневна теренска настава у периоду 20-21.4.2000. године на профилу Бања Лука - Хајдучке воде - Бања Врућица - Бања Кулаши. Вођа ове теренске наставе је био доц. др Чедомир Црногорац, а у реализацији постављеног програма су учествовали: Драшко Маринковић, асистент и Радислав Тошић, асистент. У теренској настави је учествовало 68 студената студијских група: географија-наставни смјер и географија-туризам који су упознати са елементарним информацијама о географским садржајима овог простора.

За студенте треће године студија изведена је петодневна теренска настава у периоду 14-18.5.2000. године на простору источне Србије. Вођа ове теренске наставе је био проф. Рајко Гњато, а у реализацији постављеног програма учествовао је и Радислав Тошић, асистент. У теренској настави је учествова-

*Асистент на Одсјеку за географију Природноматематичког факултета Универзитета у Бањој Луци

ло 35 студената студијске групе географија-наставни смјер који су добили елементарне информације о свим релевантним геопросторним садржајима овог простора.

За студенте треће године студија изведена је једномјесечна феријална хотелска пракса у периоду 15.7-15.8.2000. године у хотелско-апартманском туристичком насељу "Словенска плажа" и Главној управи ХТП "Будванска ривијера" у Будви. Пракса је реализована у двије групе. Водитељи прве групе (термин 15.7-1.8.2000) били су проф. Рајко Гњато и Радислав Тошић, асистент, у којој је било 20 студената треће године студијске групе географија-туризам. Водитељи треће групе (термин 1.8-15.8.2000) били су проф. др Ђуро Марић и Драшко Маринковић, асистент, у којој је било 8 студената треће године студијске групе географија-туризам и 12 студената друге године студијске групе географија-туризам. Студенти су испунили све задатке постављене планом и програмом ове феријалне хотелске праксе која је у потпуности успешно реализована.

За студенте четврте године студија изведена је осмодневна стручна екскурзија у периоду 2-9.6.2000. године на простору Грчке. Вођа ове теренске наставе је био проф. др Ђуро Марић, а у реализацији постављеног програма учествовали су Миленко Живковић, асистент и Радислав Тошић, асистент. У стручној екскурзији је учествовало 48 студената студијских група: географија-наставни смјер и географија-етнологија. Стручна екскурзија је изведена на релацији Бања Лука - Београд - Врање - Солун - Паралиа - Метеори - Атина - Коринт - Епидавр - Микена - Пиреј - Атина - Паралиа - Солун - Врање - Топола (Опленац) - Београд - Бања Лука. Учесници стручне екскурзије су добили основне информације о географским садржајима наведеног профила.

СПИСАК ДИПЛОМИРАНИХ СТУДЕНАТА ГЕОГРАФИЈЕ НА
ПРИРОДНОМАТЕМАТИЧКОМ ФАКУЛТЕТУ БАЊА ЛУКА
- ШКОЛСКА ГОДИНА 1999-2000.

1. (40) ТОШИЋ (Саво) РАДИСЛАВ, рођен 28.1.1973. у Прњавору. Тема:
БАЊА ДВОРОВИ - здравствено-туристичке функције. Рад одбрањен
8.10.1999. Оцјена: десет (10).
2. (41) ИЛИЋ (Илија) ЉИЉАНА, рођена 2.9.1976. у Дервенти. Тема:
ОПШТИНА ДЕРВЕНТА - општи географски приказ. Рад одбрањен 25.
10.1999. Оцјена: осам (8).
3. (42) ПОПОВИЋ (Рајко) РЕНАТА, рођена 7.1.1976. у Сплиту. Тема:
БАЊАЛУЧКА ПИВАРА - економско-географске карактеристике. Рад одбрањен
15.11.1999. Оцјена: осам (8).
4. (43) ДУЧИЋ (Буро) НАТАША, рођена 26.3.1976. у Травнику. Тема:
ИСТОЧНА ХЕРЦЕГОВИНА - историјско-географске основе демо-
географског развоја. Рад одбрањен 17.1.2000. Оцјена: осам (8).
5. (44) ШКРБИЋ (Лука) ДУШКА, рођена 8.3.1975. у Ливну. Тема: **НАСЕЉЕ
БАРАЋИ** - географски приказ. Рад одбрањен 3.3.2000. Оцјена: девет (9).
6. (45) ГУЖВИЋ (Војислав) ЈЕЛКА, рођена 8.4.1958. у Џевару, Сански
Мост. Тема: **ПОЉОПРИВРЕДА КИНЕ** - географске основе. Рад одбрањен
10.3.2000. Оцјена: седам (7).
7. (46) ВОЈИНОВИЋ (Душан) НАДА, рођена 31.3.1975. у Салцбургу,
Аустрија. Тема: **БАЛКАНСКИ ГЕОПОЛИТИЧКИ ЧВОР И СРПСКО
ПИТАЊЕ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX и у ХХ ВИЛЕКУ**. Рад одбрањен
30.5.2000. Оцјена: девет (9).
8. (47) ДОТЛИЋ (Стево) ЗОРАН, рођен 18.9.1973. у Приједору. Тема:
**БАЛКАН - СТРАТЕГИЈСКИ КЉУЧ ГЛОБАЛНЕ ГЕОПОЛИТИКЕ
ЗА ЕВРОПУ**. Рад одбрањен 31.5.2000. Оцјена: девет (9).
9. (48) АСЕНТИЋ (Томо) ЖЕЉКО, рођен 2.8.1974. у Хамбургу, Њемачка .
Тема: **СТРУКТУРНЕ ПРОМЈЕНЕ ПРИВРЕДЕ НА ПОДРУЧЈУ
ОПШТИНЕ ДЕРВЕНТА**. Рад одбрањен 12.7.2000. Оцјена: девет (9).
10. (49) ОЉАЧА (Перо) РАДОВАН, рођен 29.1.1975. у Босанском Новом.
Тема: **СТАНОВНИШТВО НОВОГ ГРАДА**. Рад одбрањен 18.9.2000.
Оцјена: седам (7).
- 11.(50) МИЉЕВИЋ (Лазо) ТАЊА, рођена 13.6.1975. у Приједору. Тема:
КУЋНА ЗАДРУГА КОД СРБА са освртом на кућну задругу Панићи. Рад
одбрањен 19.9.2000. Оцјена: десет (10).
12. (51) РАДУКИЋ (Давид) ЈОВАН, рођен 21.6.1960. у Бањој Луци. Тема:
ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПОСЉЕДИЦЕ РАСПАДА СССР. Рад је одбрањен
21.9.2000. Оцјена: осам (8).

СПИСАК МАГИСТРАНАТА И ЊИХОВИХ ОДБРАЊЕНИХ МАГИСТАРСКИХ ТЕЗА

1. ЖИВКОВИЋ-МАНДИЋ (Љубомир) МИРА одбранила је 14.4.2000. магистарску тезу: НОДАЛНО-ФУНКЦИОНАЛНИ ОДНОСИ НА ПРОСТОРУ ОПШТИНЕ ГРАДИШКА. Комисија је била у саставу: 1. проф. др Милош Бјеловитић, предсједник, 2. проф. др Рајко Гњато, ментор и 3. проф. др Милош Мишковић, члан.
2. ТОДИЋ (Мирко) ДРАГО одбранио је 12.5.2000. магистарску тезу: НОВОГРАДСКА ОПШТИНА -географске карактеристике. Комисија је била у саставу: 1. проф. др Здравко Маријанац, предсједник, 2. проф. др Милош Бјеловитић, ментор и 3. проф. др Милош Мишковић, члан.
3. ЖИВКОВИЋ (Љубомир) МИЛЕНКО одбранио је 29.12.2000. магистарску тезу: ЗАПАДНА СЛАВОНИЈА - ОКУЧАНСКО - ПАКРАЧКИ КРАЈ - регионално географски приступ. Комисија је била у саставу: 1. проф. др Ђуро Марић, предсједник, 2. проф. др Милош Бјеловитић, ментор и 3. проф. др Рајко Гњато, члан.

**СПИСАК НАСТАВНИКА ГЕОГРАФИЈЕ КОЈИ СУ ПОЛОЖИЛИ
СТРУЧНИ ИСПИТ НА ПРИРОДНОМАТЕМАТИЧКОМ ФАКУЛ-
ТЕТУ У ШКОЛСКОЈ 1999-2000. ГОДИНИ**

1. КУШЉИЋ (Милош) СТАНИСЛАВА, наставник историје-географије у ОШ Свети Сава Српски Брод. Испит положила 25.11.1999. године.
2. ВУКОМАНОВИЋ (Недељко) СЛАВИША, наставник историје-географије у ОШ Вук Каракић, Доњи Вијачани, Прњавор. Испит положио 25.11.1999. године.
3. МИРЈАНИЋ (Саво) ЉИЉАНА, наставник историје-географије у ОШ Козарке бригаде, Александровац, Лакташи. Испит положила 6.4.2000. године.
4. БУДИМЧИЋ (Живојин) Миланка, професор географије и етнологије у Гимназији у Грађишици. Испит положила 6.4.2000. године.
5. ОСТОЛИЋ (Здравко) БОГДАНА, наставник историје-географије у ОШ Вук Каракић у Добоју. Испит положила 6.4.2000. године.
6. МАРКОВИЋ (Недељко) РАДОСЛАВ, професор географије у Гимназији Васо Пелагић у Брчком. Испит положио 12.6.2000. године.

О РАДУ ПОСТДИПЛОМСКОГ СТУДИЈА "РЕГИОНАЛНА ГЕОГРАФИЈА" У 2000. ГОДИНИ

У овој јубиларној години, кад се растајемо са прошлим, другим миленијумом, на нашем младом Одсјеку за географију и младом Природноматематичком факултету у Бањој Луци, дошли су први, прави резултати рада, послиje отварања III степена наставе крајем 1996. године.

У овој 2000. години добили смо прва три магистранта са прве генерације и то:

1. Живковић-Мандић Мира, која је прва одбранила магистарску тезу 14. априла 2000. године.
2. ТОДИЋ ДРАГО, професор географије из Новог Града, други је магистрант, који је магистарску тезу одбровио 12. маја 2000. године.
3. ЖИВКОВИЋ МИЛЕНКО, асистент на Одсјеку за географију ПМФ Бања Лука, одбровио је своју магистарску тезу 29. децембра 2000. године.

Са II курса Постдипломског студија (1998-2000) апсолвирали су и пријавили своје магистарске тезе ови кандидати:

1. МАРИНКОВИЋ ДРАШКО, асистент
2. МУТАБЦИЈА ГОРАН, професор из Српског Сарајева
3. ГАТАРИЋ ДРАГАН, професор из Бање Луке

Наставно-научно вијеће Природноматематичког факултета прихватило је приједлог Одсјека за географију да се Конкурс за трећи курс Постдипломског студија смјер РЕГИОНАЛНА ГЕОГРАФИЈА у школским годинама: 2000-2002. са истим наставним планом и програмом. У "Гласу српском" од 29.11. 2000. године објављен је конкурс за упис нових постдипломаца. На тај Конкурс су се пријавили ови кандидати:

1. ЗЕКАНОВИЋ ИГОР
2. ОБРАДОВИЋ ВИДОМИР
3. МЕЂАВА ЗОРИЦА (обнова уписа)

Можемо бити готово у цијелости задовољни извођењем Постдипломског студија, чија су чак четворица кандидата асистенти на Одсјеку за географију. То нам само потврђује замисао о исправности одлуке о отварању овог студија као једног од најбољих начина за васпитање младих кадрова на нашем Одсјеку и Природноматематичком факултету у Бањој Луци.

Милош Ђеловитић

ДОБИТНИЦИ НАГРАДЕ ИЗ ФОНДА ПРОФЕСОРА МИЛЕНКА С. ФИЛИПОВИЋА

Управни одбор Фонда-Одсјек за географију ПМФ-а у Бањој Луци, на сједници од 25. октобра 2000. године, донио је једногласну одлуку о додјели више награда из фонда професора Миленка С. Филиповића за 2000-у годину. Ово четврто додјељивање награда, од оснивања 1996. године фонда професора Филиповића, донијело је највише награђених, њих шест (до сада је награду Фонда примило седам кандидата). Награде се додјељују у знак посебног признавања за постигнути успјех током студија. Овогодишњи добитници Фонда су:

1. **Гатарић (Витомира) Драган**, апсолвент Постдипломског студија-смјер Регионална географија, на Одсјеку за географију ПМФ у Бањој Луци (други курс 1998-2000. год.), на основу просјечне оцјене више од девет (9,...).
2. **Миљевић (Лазе) Тања**, која је дипломирала са оцјеном: десет (10) на тему: Кућна задруга код Срба-са освртом на кућну задругу Панићи". Рад је одбрањен 19.9.2000. године.
3. **Коларевић (Мирослава) Драгана**, апсолвент на Одсјеку за географију-наставни смјер, која је положила све испите са просјечном оцјеном 8,8 и ангажована као демонстратор-студент на предмету: Хидрологија.
4. **Бајић (Слободана) Даворин**, асполвент на Одсјеку за географију-наставни смјер, који је положио све испите са просјечном оцјеном девет (9,...) и ангажован као демонстратор-студент на предмету: Привредна географија 1.
5. **Пилиповић (Милоша) Александра**, апсолвент на Одсјеку за географију-наставни смјер, која је у току студија остварила просјечну оцјену 8,7 и ангажована као демонстратор-студент на предмету: Картографија.
6. **Трифуновић (Николе) Млађен**, апсолвент на Одсјеку за географију-наставни смјер, који је остварио просјечну оцјену у току студија 8,7 и који је у прошлој школској години био ангажован као демонстратор-студент на предмету: Привредна географија 2.

Додјела награда добитницима, уз скромну свечаност, обављена је 15. новембра 2000. године. Осим награђених, свечаном чину додјеле награда присуствовало је радно особље, студенти и декан факултета. У пригодном говору добитнике је саопштио шеф Одсјека за географију, проф. др Ђуро Марић. О лицу и дјелу професора Миленка С. Филиповића надахнуто је говорио његов дугогодишњи сарадник и иницијатор оснивања наградног фонда, проф. др Милош Ђеловитић.

Награђенима су уручене дипломе фонда, географска литература и скромне новчане награде.

Миленко Живковић

СПИСАК РЕЦЕНЗЕНАТА ЧЛНАКА ПЕТЕ СВЕСКЕ ГЛАС- НИКА ГЕОГРАФСКОГ ДРУШТВА РС

Р. Гњато: Др МИЛОШ БЈЕЛОВИТИЋ - Поводом 75. година живота и рада
Рецензент др Ђуро Марић

Ђуро Марић: ЕКОНОМСКОГЕОГРАФСКА АНАЛИЗА ПРИВРЕДНИХ
ДЈЕЛАТНОСТИ И АКТИВНОГ СТАНОВНИШТВА У РЕПУБЛИЦИ
СРПСКОЈ

Рецензент др Милош Бјеловитић

Раде Ракита: СТОЧАРСКА НАСЕЉА НА ПЛАНИНИ ВИТОРОГИ И
ЊЕНОЈ ПОДГОРИНИ

Рецензент др Милош Бјеловитић

Рајко Гњато, М. Гајић: ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ И МОГУЋНОСТИ
РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ ГЕОПРОСТОРА ЗАПАДНИХ СРПСКИХ ЗЕМА-
ЉА И ПОТЕНЦИЈАЛНИ МОДЕЛ ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ
Рецензент др Милош Бјеловитић

Мирко Грчић: ПЕРЦЕПЦИЈА ГЕОПОЛИТИЧКОГ ПОЛОЖАЈА СРБИЈЕ
ИЗМЕЂУ МИТОВА И РЕАЛНОСТИ...

Рецензент др Ђуро Марић

Драгутин Тошић: ГРАДСКИ ЦЕНТРИ - ФАКТОРИ РЕГИОНАЛНЕ
ИНТЕГРАЦИЈЕ СРБИЈЕ

Рецензент др Рајко Гњато